

2015/3

XXIV. évfolyam

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

Az MTA Politikatudományi Bizottsága
és az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
referált folyóirata

© MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2015
© A kötetben publikáló szerzők, 2015

Kiadja az MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
A kiadásért felel az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont főigazgatója

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont
1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: 1399 Budapest, Pf. 694/115

ISSN 1216-1438

Megjelenik a L'Harmattan Kiadó gondozásában
Tördelő- és olvasószerkesztő: Kardos Gábor

Nyomdai munkák: Robinco Kft.
Felelős vezető: Kecskeméthy Péter

A szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Országház utca 30.
Postacím: Budapest, Pf. 694/115
1399
Telefon: 224-6724
Honlap: www.poltudszemle.hu
E-mail: posze@mtapti.hu
Szerkesztőségi titkár: D. Nagy Judit

Szerkesztőségi fogadóóra: kedden 9–13 óra között

*A folyóirat a Magyar Tudományos Akadémia
és a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelenik meg*

nka

TARTALOM

BIBÓ-DÍJ

- *Greskovits Béla*: A kapitalizmus és demokrácia törékeny egyensúlya Kelet-Közép-Európa „nagy átalakulásában” 7

JELÖLTEK, VÁLASZTÓK ÉS VÁLASZTÁSOK

- *Tóth Adrienn–Ilonszki Gabriella*: Pártok vagy választók? A női jelöltek esélye az egyéni választókerületekben, 1998–2010 27
- *Papp Zsófia–Zorigt Burtejin*: A változó választási szabályok és a változó politikai kontextus hatása a kampányperszonalizációra. Egy természetes kísérlet tanulságai 51
- *Patkós Veronika*: Önigazolás és vágyvezérelt gondolkodás Kognitív torzítások a választói döntésekben a 2014-es választások során 75

MÉDIAHÁLÓZATOK

- *Szabó Gabriella–Bene Márton–Antal Anna–Farkas Attila*: Kívül tágasabb! Radikális jobboldali médiumok a magyar médianyilvánosság hálózataiban 99

KITEKINTŐ

- *Csizmadia Ervin*: Politikai fejlődés és pártfejlődés: egy történeti alapú irodalmi áttekintés 129

RECENZÍÓK

- *Pető Zoltán*: A józanság politikája. Egedy Gergely az amerikai konzervatív gondolkodásról (*Egedy Gergely: Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban*) 155
- *Tóth I. János*: A kollektív cselekvéstől a társadalmi részvételig (*Boda Zsolt: Legitimitás, bizalom, együttműködés*) 162

KÖNYVFIGYELŐ 167

ÖSSZEFOGLALÓK 171

SZERKESZTŐK

Boda Zsolt (főszerkesztő)
Szabó Andrea
Szűcs Zoltán Gábor

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

Szabó Márton (elnök)
Ágh Attila
Balogh István
Bayer József
Bozóki András
Csizmadia Ervin
Enyedi Zsolt
Ilonszki Gabriella

Kende Péter
Körösényi András
Kurtán Sándor
Lánczi András
Pálné Kovács Ilona
Szabó Máté
Tóka Gábor

BIBÓ-DÍJ

Greskovits Béla

A kapitalizmus és demokrácia törékeny egyensúlya
Kelet-Közép-Európa „nagy átalakulásában”

A KAPITALIZMUS ÉS DEMOKRÁCIA TÖRÉKENY EGYENSÚLYA KELET-KÖZÉP-EURÓPA „NAGY ÁTALAKULÁSÁBAN”

Greskovits Béla
(Közép-Európai Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az esszé, amely a Bibó-díj átvételekor elhangzott előadás szerkesztett változata, Kelet-Közép-Európa szocializmus után kialakult kapitalista demokráciáinak három típusát különbözteti meg: Észtország, Lettország és Litvánia neoliberális rendszerét, Csehország, Lengyelország, Magyarország és Szlovákia beágyazott neoliberalizmusát, és Szlovénia neokorporatista kapitalizmusát. Polányi Károly elméletét alkalmazva és továbbgondolva, az új kapitalista modellek sarkalatos intézményeinek egyfelől a piacgazdaság, másfelől a társadalmi kohéziót fenntartó jóléti állam intézményeit tekintem, amelyek feszültségét és konfliktusait a politikai szféra, ezen belül a mindenkori kormányzat enyhíti és koordinálja – ha képes rá. A koordináció veszélybe kerülhet, ha a politika alkalmatlanná válik a felelősségteljes és egyben a választói igények iránt is fogékony kormányzásra. Van összefüggés e két kormányzati funkció közötti egyensúly megbomlása és a demokrácia két betegsége – az állampolgárok politikából való kivonulása és a demokratikus intézmények tudatos szétverése – között is. A rossz kormányzás és beteg demokrácia térségünkben a globális válság óta megfigyelhető kombinációi az új kapitalista rendszerek életképességét is aláássák.

Kulcsszavak: kapitalizmus változatai ■ Polányi Károly ■ kormányzati felelősség és fogékonyság ■ demokrácia kiüresedése

Előadásomban a kelet-közép-európai kapitalista és demokratikus átalakulás sikerével, az új rendszer változataival, és törékeny egyensúlyával kapcsolatos kutatásaim eredményeit foglalom össze. Mindhárom téma nagy figyelmet kapott a szocialista rendszer bukását követő társadalomtudományi vitákban, amelyek jórészt máig lezáratlanok. Az előadás első része az átalakulás esélyeiről és eredményeiről folytatott vitákra reflektál.

A második rész tárgya a Dorothee Bohlével együtt kidolgozott és Polányi Károly elméletén alapuló tipológiám ismertetése és alkalmazása a kapitalizmus Közép-Kelet-Európa „nagy átalakulásában” fogant változatainak értelmezésére. Korábbi kutatásaimmal összhangban három modellt különböztetek meg: egy tisztán neoliberális típust a balti államokban, egy beágyazott neoliberális típust a visegrádi országokban, és egy neokorporatista rendszert Szlo-

véniában. Bulgária és Románia átalakulásának kezdeti szakaszát rendszerkudarcként, a későbbi fázis eredményét gyengén koordinált neoliberais kapitalizmusként jellemzem. Ezt követően áttekintem e változatok létrejöttében kulcsszerepet játszó fő tényezőket: az első nagy politikai döntéseket és útfüggségüket, továbbá nemzetközi korlátjaikat.

Az előadás befejező részében az új kapitalista demokráciák működéséhez és fennmaradásához elengedhetetlen jó kormányzás ismérveit taglalom, és kifejtem, hogy visszatérő egyensúlyzavaraikat és törekenységüket a rossz kormányzás különböző változatainak gyakorisága és nem egyszer radikális váltokozása magyarázza. Ez különösen a térség ismétlődő válsághelyzeteiben jelent nagy veszélyt. A problémát tovább súlyosbítja, hogy a hatalom effajta kilengései a demokrácia csökkenő társadalmi elfogadottságát és szélsőséges esetben az önkényuralmi törekvésekkel szembeni védtelenségét eredményezhetik.

SIKER VAGY KUDARC VOLT AZ ÁTALAKULÁS?

Az elmúlt huszonöt évben az átalakulás kilátásait és eredményeit értékelő szakirodalom a pesszimizmus és optimizmus szélsőségei között ingadozott. Az 1990-es évek elején sok elemző még azt is kétségbe vonta, hogy a demokratikus kapitalista rendszer reális cél lehet a régió népei számára. Egyesek az alapvető előfeltételek hiányának több évszázados történelmi okaival, vagy a gazdasági, politikai, és kulturális „Leninista örökséggel” indokolták a kételeyeiket (Jowitt, 1992). Mások attól tartottak, hogy az időben összetorlódó radikális változások összeegyeztethetetlen és így teljesíthetetlen feladatokat rónak az átmenet társadalmaira és tapasztalatlan választott vezetőikre (Offe, 1991). Végül voltak, akik elsősorban a hidegháború utáni nemzetközi gazdasági környezet sajátosságai miatt voltak borúlátók. Szerintük a globális világ gazdaságba megkésve és egyenlőtlen függő helyzetben integrálódó szocialista gazdaságoknak nem sok esélyük volt a kis nyugati államok második világháborút követő sikereinek megismétlésére.

A fentiek tükrében nem meglepő, hogy némi iróniával szólva a „tranzitológusok” majdhogynem részletesebben kidolgozták az új piaci társadalmak várható destabilizálódásának és bukásának forgatókönyveit, mint a „kremliológus” elődeik a szovjet típusú szocializmus összeomlásának menetrendjét (Greskovits, 1998). Az iróniát félretéve el kell ismerni, hogy az átmenet korai elemzőinek pesszimizmusa nem volt alaptalan. Valóban rendkívüliek voltak a terhek, amelyeket az 1990-es évek hosszú és mély gazdasági visszaesése, majd egyes országokban az évtized végének orosz pénzügyi válsága rótt a régió lakosságára. Az is igaz, hogy a legtöbb szovjet és jugoszláv utódállam vagy bele se kezdett a piaci és demokratikus átalakításba, vagy a kezdeti kísérletezésük legfeljebb hibrid rendszereket eredményezett.

Azok a szakértők, akik szerint a régióban mégiscsak lehetséges volt a kapitalizmus és a demokrácia, ezt a várakozásukat jórészt az Európai Unió vonzerejére, támogatására, és nyitottságára alapozták. Az optimizmus (átmeneti) diadalát csak az unió 2004-ben és 2007-ben lezajlott keleti bővítése hozta el. Mint a *Journal of Democracy* szerkesztői akkoriban írták, a demokratikus konszolidáció legnagyobb sikertörténete Kelet-Közép-Európa. „1998-ra a Varsói Szerződés korábbi tagállamai sok akadály leküzdése után kiérdemelték, hogy a Freedom House ‘szabad országoknak’ minősítse őket. Ezekben az országokban az Európai Unió tagság az önkényuralmi fordulat veszélyét végképp elhárította” (Plattner–Diamond, 2007: 5; – az idézetet fordította: G. B.).

A globális pénzügyi válság óta az átalakulás sikere vagy kudarca újból élénk viták tárgyává vált. Például a Világbank közgazdásza, Branko Milanovic lesújtó (bár szerintem túlzottan pesszimista) választ ad a kérdésre, „... hogyan vonjuk meg a kapitalista átalakulás mérlegét? Csak három, vagy legfeljebb öt-hat országról mondhatjuk el, hogy a gazdag és (viszonylag) stabil kapitalista világ részévé válhatnak. Ezzel szemben sok ország visszaesett, némelyikük olyannyira, hogy újabb évtizedek telhetnek el amíg a berlini fal leomlása előtti fejlettségi szintjükre visszakapaszkodnak... Kelet-Európa és a volt Szovjetunió legtöbb lakója számára sem a demokrácia, sem az anyagi bőség nem vált valóssággá” (Milanovic, 2015: 138; – az idézetet fordította: G. B.).

Ezzel szemben, elismerve ugyan, hogy az új válságot a kelet-közép-európai térség is megszenvedti, sőt a lakosságára nehezedő terheket a kormányok gazdasági és szociálpolitikája sokszor még tovább növeli, a szakértők többsége továbbra is sikernek tekinti, hogy az 1990-es évektől a régió országaiban aránylag gyorsan gyökeret vertek a piaci és politikai szabadság intézményei, és az unió tagság feltételeit is teljesíteni tudták. Például Andrei Shleifer és Daniel Treisman (talán túlzottan is optimista) értékelése szerint: „Az egykori keleti blokk népeinek életkörülményei drámaian javultak. Az átalakulás kezdete óta a poszt-kommunista gazdaságok gyorsan növekedtek. Polgáraik anyagiakban bővelkedőbb, hosszabb, és boldogabb életet élhetnek. Ma ezek az országok többnyire úgy festenek, mint a gazdasági fejlettség hasonló szintjén álló társaik bárhol a világon. Normális országokká váltak – sőt, bizonyos szempontból ennél is többre jutottak” (Shleifer–Treisman, 2014: 1; – az idézetet fordította: G. B.).

Ami a mai Magyarországot illeti, szembetűnő, hogy mennyire nincs divatban az átmenet sikereinek emlegetése. Sokkal nagyobb a keletje az „elmúlt öt év”, „elmúlt nyolc év”, „elmúlt huszonöt év”, a szocialista rendszer, vagy akár az egész huszadik század bűneit, kudarcait, és elszalasztott lehetőségeit felhánytorgató elemzéseknek, pamfleteknek, sőt jeremiádáknak. Reneszánsza van a történelmi útvesztés és stagnálás látnoki erejű metaforáinak és elemzéseinek is, mint amilyen Ady Endre „kompországá” (1905/1936), vagy Bibó István „zsákutcás magyar történelme” (1948/1986).

A közvéleményünk végletes politikai megosztottságának tükrében nem meglepő a múlt, a jelen, és a jövő megítélésében burjánzó pesszimizmus, és a sokszor túladagolt ideológiai töltetű, kölcsönös vádaskodás. Én mégis inkább azokkal érzek közösséget, akik az átalakulás különböző dimenzióinak és szakaszainak kiegyensúlyozott és tényekre alapozott értékelését tekintik a feladatuknak (Kornai, 2005; Kis, 2013 és 2014). Így Kelet-Közép-Európa és benne Magyarország 1989 utáni fejlődését sem pusztán a Bibó klasszikus művében elemzett „kisállami nyomorúság” (1946/1986) legújabb stációjának tekintem, hanem történelmi jelentőségű kitorési kísérletnek, ami ugyan nincs sikerre ítélve – de kudarcra sem. Bár sokszor valóban kísérteni látszik a múlt „nyomorúsága”, azért az utóbbi évtizedekben Európa keleti peremén és Magyarországon is épp elég pozitív dolog történt ahhoz, hogy ne úgy vonjuk meg a fejlődés mérlegét, mint az egykori sláger refrénje: „Ez az a ház, ahol semmi se változik. Ez az a ház, ahol áll az idő.” Ehelyett a térség átalakulása a történelmi folytonosság és változás folyamataira és perspektíváira egyaránt nyitott elemzői munkát érdemel.

AZ ÚJ KAPITALIZMUS VÁLTOZATAI

Ha van rá okunk, hogy a kelet-közép-európai átalakulás sikeréről beszéljünk, jogos a kérdés: vajon mi tette az új rendszert (viszonylag) sikeressé? A fejlett nyugati országokról szóló szakirodalomnak régóta fontos témája a fejlődésük intézményi hátterének feltérképezése. A legnagyobb hatású művek egybehangzó üzenete, hogy a sikerhez többféle út is elvezethet. A brit, francia, német, és észak-amerikai kapitalizmust, vagy a kis skandináv országok kapitalizmusát más-más intézményi megoldások tették hosszú távon is sikeressé (Gerschenkron, 1962/1984; Shonfield, 1965; Katzenstein, 1985). A kapitalizmus változatai kutatásának ma legnépszerűbb irányzata szerint ezen a neoliberais globalizáció sem változtatott, vagyis a világpiacon való helytállást és a gazdasági fejlődést ma is többféle intézményegyüttes szolgálhatja. Nemcsak a liberális, hanem a koordinált piaci gazdaságoknak vagy az erőteljesebb állami beavatkozással működő változatoknak is vannak előnyei, de hátrányai is (Hall–Soskice, 2001).

Bár a világpiacon versenyképesség Kelet-Közép-Európa kisméretű és nyitott gazdaságaiban is egyik feltétele és mércéje a sikernek, az átalakulás igazi nagy kérdése itt az volt: egyáltalán életképes-e és fenn tud-e maradni a szocializmus utáni kapitalista rend? Polányi szerint a kapitalizmus léte az egész története folyamán azon állt vagy bukott, hogy képes volt-e a piaci hatékonyság, a társadalmi kohézió, és a politikai legitimitás közötti elkerülhetetlen és visszavisszatérő konfliktusok feloldására.

Polányi az 1930-as évek nagy válsága, a fasiszta és náci uralom, és a pusztító második világháború drámai tapasztalatainak birtokában fogalmazta meg híres tézisét: „[A]z önszabályozó piac magában foglalt egy merev utópiát. Ilyen

intézmény egy pillanatig sem létezhetett volna a társadalom emberi és természeti szubsztanciájának megsemmisítése nélkül. Az embert fizikailag tette volna tönkre, környezetét pedig pusztasággá változtatta volna. A társadalomnak óhatatlanul intézkednie kellett önmaga védelmében, de minden intézkedés rongálta a piac önszabályozását, bomlasztotta az ipari életet, és így egy másik módon is veszélyeztette a társadalmat. Ez a dilemma kényszerítette egy meghatározott kerékvágásba a piaci rendszer fejlődését, és végül ez züllesztette szét a piaci rendszerre alapozott társadalmi szervezetet” (Polányi, 1944/1997: 8.).

A témám szempontjából a tézis legfontosabb üzenete, hogy életképes kapitalista társadalom nem létezhet egy önszabályozó piaci rendszer bázisán, mert a vele járó – akár végzetes kimenetelű – kilengések megfelelő korrigálására önmagukban sem a piacok, sem a terjeszkedésük által veszélyeztetett társadalmi csoportok nem képesek. Így a rendszer fennmaradását a piac túlterjeszkedése és a társadalom eltúlzott védekező reakciói egyaránt veszélybe sodorhatják, ha centrifugális erejüket nem mérsékli és ellentétes dinamikájukat nem koordinálja egy harmadik – velük szemben bizonyos fokú autonómiával rendelkező – erő. Mai körülmények között ez nem lehet más, mint a választott kormányzat, amelynek koordinációs funkciója gyakorlásához az is elengedhetetlen, hogy a tektonikus piaci „mozgások” és társadalmi „ellenmozgások” kiváltói – egyfelől a tőkésék, másfelől a munkások vagy egyéb veszélyeztetett csoportok – szemében egyaránt legitim szereplő legyen (Polányi, 1944/1997: 199.).

Polányi elmélete tehát az olvasatom szerint a lényegét tekintve *politikai* kapitalizmuselmélet, amely az olykor a rendszer pusztaságát is fenyegető kilengéseket a „kettős mozgás” konfliktusos dinamikájával magyarázza, a tartós fennmaradását viszont, sőt ami a kelet-közép-európai esetekben különösen fontos a keletkezését is, a politikai szféra, ezen belül a kormányzat koordinációs kapacitásából és társadalmi elfogadottságából vezeti le. Ennek megfelelően a kapitalizmus kulcsfontosságú intézményegyüttese magában foglalja a gazdasági dinamizmust gerjesztő piac, a társadalmi kohéziót biztosító jóléti rendszerek, valamint a mindezek működését összehangoló és így a rendszer fennmaradását is szolgáló politikai szféra – az állami adminisztráció és a politikai demokrácia (és esetenként a neokorporatista „gazdasági demokrácia”) – intézményeit.

Polányi elméletét továbbgondolva az új kapitalizmus típusait aszerint különböztetem meg, hogy mekkora hangsúlyt kapott bennük a gazdasági liberalizmus és a társadalom védelmének elve (Bohle–Greskovits, 2012). Pontosabban az a fő kérdés, hogy milyen mértékben és formában használták az államot a szocialista rendszer átalakításában élen járó politikai és technokrata elitek, egyfelől a piaci intézmények megteremtésére, másfelől a társadalom kohéziójának fenntartására, úgy, hogy közben a saját legitimitásuk is megmaradjon.

Kelet-Közép-Európa államai más-más módon válaszoltak a nagy átalakulásuk kihívásaira. Észtországban, Lettországban, és Litvániában a gazdasági

liberalizmus egy új, radikális *neoliberális* változata diadalmaskodott, amely nem nagyon túrt meg szociális engedményeket. Sem a nagyvonalú jóléti szolgáltatások, sem az örökölt gazdasági tevékenységek alkalmazkodását segítő, vagy új befektetőket ösztönző állami programok nem váltak általánossá. Ehelyett a balti államok az átalakulás folyamatainak koordinációját nagyrészt a piacra hagyták.

Kormányaik legitimitációjának fő forrása egy *nacionalista „társadalmi szerződés”* volt, vagyis leegyszerűsítve az, hogy a balti népek a szovjet „gyarmati” múlttal való radikális gazdasági és politikai szakítás fejében elfogadták, hogy a nemzeti újjászületésnek átmenetileg hatalmas gazdasági visszaesés, nélkülözés, és a régióban kiemelkedő mértékű egyenlőtlenség lesz az ára. Úgy is mondhatjuk, hogy a balti államok az átalakulás jóléti veszteségeiért a nemzeti és kulturális identitásuk visszaszerzésével és védelmével kárpótolták polgáraikat. Emellett Észtországban és Lettországban az átalakulás fő veszteségeinek, a népes orosz ajkú kisebbségeknek eleinte nem adták meg az állampolgárságot és a vele járó politikai jogokat.

Ezzel szemben a visegrádi országok *beágyazott neoliberalizmusának* sajátossága a kompromisszum keresése a piaci rendszer és az ellene való védekezés mindkét formája – a jóléti és a gazdasági protekcionizmus – között. Mind a jóléti államuk, mind az iparpolitikájuk sokkal nagyvonalúbb, de persze költségesebb is volt, mint a balti államoké. Kormányaik a legitimitásukat egy *jóléti „társadalmi szerződéssel”* próbálták fenntartani. Jóléti állami szolgáltatásokkal igyekeztek megbékíteni az átalakulás veszteségeinek politikailag befolyásosabb csoportjait, míg a legkiszolgáltatottabb rétegek, például a romák, a szerződésből nagyrészt kirekesztődtek (Szalai, 2007). Hasonlóképp, a gazdaságuk világszerte versenyképességét kisebb részben a feldolgozóipar öröklött hazai, de még inkább az új, transznacionális nagyvállalatainak nyújtott busás állami ösztönzőkkel támogatták a visegrádi országok.

Egy korábbi tanulmányom gondolatához visszatérve (Greskovits–Bohle, 2007: 9.), úgy is felfoghatjuk, hogy ezek az országok lényegében a második világháború utáni korszak sikerreceptjét próbálták átvenni, amit Polányi nyomán John Ruggie (1982) „beágyazott liberalizmus”-nak nevezett. Csakhogy ebből a szempontból túl későn „tértek vissza” Európába, mert a globalizáció korában a bőkezű jóléti állam és a piaci alkalmazkodást megkönnyítő iparpolitika korábban bevált együttese már nem alkalmazható a régi módon. Ezért a visegrádi országok kompromisszumai inkább számos nyugat-európai ország napjainkra jellemzővé vált beágyazott neoliberális rendszerére emlékeztetnek, amelyben a társadalom védelme részben már elvesztette eredeti célját és intézményi alapjait, és maga is „alárendelődött a neoliberális versenyképesség vezérelvének” (Van Apeldoorn, 2002: 181.).

Mindezzel együtt, a visegrádi országok egyenlőtlenségi és szegénységi mutatói, valamint a feldolgozó iparuk külföldi tőkevonzó képessége és komplex

exportteljesítménye többnyire jobb, mint a balti államoké. Bár politikai életük erősen polarizált, a politikai intézményeik is nyitottabbak és fejlettebbek voltak, mint a balti és balkáni államokéi – igaz, a demokratikus intézmények minősége tekintetében Magyarország 2010 óta egyre gyorsabban és drámaiabban esik vissza a többi visegrádi országhoz, sőt a balti országokhoz képest is.

A térségben a *neokorporatista* típust képviselő Szlovénia gazdasági liberalizációs és privatizációs reformjai voltak a legkevésbé radikálisak, jóléti rendszere viszont a legnagyobb mértékű kompenzációt biztosította az átalakulás veszteségeinek. Emellett Kelet-Közép-Európában egyedül ez az ország közelíti meg a fejlett nyugati kis államok második világháború utáni sikermodelljének számító „demokratikus korporatizmust” (Katzenstein, 1985). A szlovén „gazdasági demokrácia” különböző szintű fórumain a munkaadók, munkavállalók valamint más társadalmi partnerek és az állam képviselői egymással rendszeresen egyeztetve keresik a megoldásokat a felmerülő gazdasági problémákra, a bérek alakulásától a jóléti állami reformokig, vagy a munkakörülmények és a munkaerőpiac szabályozásáig. Bár az egyeztetéses rendszer a 2000-es évek közepéig sikeres volt, később a belpolitikai harcok kikezdték, a globális pénzügyi válság hatásai pedig még inkább aláásták az intézményeit.

Végül a viszonylag gyorsan kifermálódó neoliberális, beágyazott neoliberalis, és neokorporatista rendszerektől kezdetben lemaradó Bulgária és Románia átalakulásának korai szakaszát *rendszerkudarcként* jellemzem azon az alapon, hogy az 1990-es évtized nagy részében kormányaiknak mind a koordinációs kapacitása, mind a koherens stratégiája, mind pedig a kellő legitimitása hiányzott a rendszerváltási erőfeszítéshez. Ezekben az országokban csak az uniós tagságra való felkészülés, és az unió anyagi, szellemi, és adminisztratív támogatásán alapuló „importált” kormányzati koordinációs kapacitás hozott változást, aminek eredménye a 2000-es évtized második felére neoliberális (bár a balti államokhoz képest továbbra is gyengén koordinált) rendszer lett.

RENDSZEREK ÉS VÁLASZUTAK

Az új rendszerek keletkezésének magyarázatakor izgalmas kérdésekkel szembesülünk. A legnagyobb kérdés: mennyire „szabadon választották” a kis kelet-közép-európai államok történelmük új fejlődési irányát? Nem úgy van-e inkább, hogy a nemzetközi korlátok és lehetőségek vagy a múltból örökölt problémák, intézmények, és viselkedési minták túl szűkre szabták a mozgásterületet ahhoz, hogy esetükben a szó valódi értelmében vett *választásról* beszélhessünk?

Ennek elsősorban éppen az mond ellent, hogy az intézményi homogenizálásra a végletekig törekvő (bár ebben sem teljesen sikeres) szocialista rendszer romjain és – mint David Stark és Bruszt László könyve (1998) bemutat-

ta – részben a romjaiból felépülő kapitalizmus típusai nem annyira differenciáltak lettek, mint a rendszer nyugati változatai. Hogy ez nem triviális fejlemény, arról az is árulkodik, hogy a nemzetközi szakirodalomban egyes szerzők még manapság is az új kapitalizmus, demokrácia, vagy jóléti állam döntően az elmúlt rendszer sajátosságaiból magyarázható egyetlen „poszt-kommunista” típusáról értekeznek.

Mint láttuk, a különböző intézményegyütteseknek eléggé koherens és Polányi elmélete alapján jól értelmezhető belső logikája van, ami annak is ellene szól, hogy pusztán a véletlen termékei lennének. Szintén a politikai választások és döntések fontosságára utal, hogy a változatok többnyire éles konfliktusokból és nehéz kompromisszumokból születtek. Végül érdemes felidézni, hogy az elágazó utakat már az átalakulás első évtizedének legnagyobb hatású összehasonlító művei is észlelték, és ugyancsak politikai döntésekkel és koalíciókkal magyarázták (Stark–Bruszt, 1998; Eyal–Szelényi–Townsend, 1998). Mindezek és a saját kutatásaim alapján arra jutottam, hogy a mozgásterük nemzetközi gazdasági és politikai, valamint a szocialista (és korábbi) múltjukból örökölt korlátjai között a térség államai igenis képesek voltak a saját jövőjüket illetően fontos döntésekre. Nem igaz tehát, hogy a történelmük vonata csak átrobogott rajtuk, hanem az új vágányoknak maguk is kovácsai voltak.

Mindenekelőtt, a politikai és technokrata eliteknek a szocializmus bukását követő időszakban hozott *első nagy döntései* kulcsszerepet játszottak az új rendszerek kialakulásában. Választási szabadságuknak alapvető feltétele volt a hatékony kormányzáshoz szükséges koordinációs kapacitás és stratégia megléte – ezek híján nem is lenne értelme valódi választásokról beszélni. Emellett a szocialista és korábbi múlt öröksége is korlátozta a döntéshozókat. A szakirodalom alapján ennek talán a legfontosabb elemei a megkésett és megakasztott nemzetállam-építés; a csak részleges és részben vakvágányra futott gazdasági modernizáció; a tőkehiány és eladósodottság; a paternalista jóléti állam; valamint a fejlett nyugattal szembeni – az európai hatalmaknak a térség történelmében játszott ellentmondásos szerepével is magyarázható – ambivalencia bal- és jobboldali eszmevilága. (Bibó, 1946/1986; Kornai, 1993; Berend, 1999).

Ha az effajta korlátozó tényezőknek se szeri se száma, akkor vajon miben állt a döntéshozók szabadsága? Maga az örökség nyilván nem lehetett politikai választás kérdése. De, épp mivel a rendszereken átívelő (fél)perifériális múlt hagyatéka nemcsak a kudarcokban, hanem a félkudarcokban vagy ha úgy tesszük félsikerekben is bővelkedett, abban már volt szavuk a rendszerváltó eliteknek, hogy mi legyen a rájuk váró nagy feladatok fontossági rangsora, és hogy a végrehajtásuk zálogának vagy akadályának tekintendő-e mindaz, amit a szocialista rendszer (vagy a még korábbi múlt) hátrahagyott. Ezek tehát mind olyan választások voltak, amelyekkel nagy politikai felelősség járt.

Felvethető persze, és a szakirodalomban, de még gyakrabban a politikai publicisztikában és diskurzusban fel is vetődik: jogos-e egyáltalán a szocia-

lizmus örökségének egyes pozitív elemeiről elmélkedni? Ez a kérdés személyes okból mindig izgatott, talán mert felnőttként mind a két rendszerben éltem. A probléma elméleti szempontból sem érdektelen. Könyvtárnyi irodalma van, hogyan befolyásolták a huszadik század első felének folyamatai – köztük a világválsággal kirobbanó politikai konfliktusok és a világháborús pusztítás – a túlélők törekvését egy szociálisan érzékenyebb és szabadabb, „ember-arcú” kapitalista világ megteremtésére.

A tőke és munka közötti kompromisszum keresés, az állami és nagyvállalati tervezés, és (elsősorban az USA-ban) a fordista tömegtermelés és fogyasztói társadalom kezdeményei már a húszas-harmincas években megjelentek, habár akkor végül többnyire a fasiszta korporatizmus, a hadiipari konszernek, és az önellátást majd a hadigazdaságot szolgáló állami tervezés formáit öltötték – többek közt Kelet-Közép-Európában is. Csakhogy nyugaton a győztes szövetséges hatalmak ezeket a rossz emlékéü intézményeket a második világháború után demilitarizálták és demokratizálták, és a keynesi forradalom nyomán átfogó új gazdaságpolitikai rendszerbe illesztették. Az új demokratikus politika szereplői pedig egyre inkább úgy tekintettek rájuk, mint a korábbi katasztrófák elkerülésének és az 1970-es évekig tartó „aranykori” fejlődési pálya fenntarthatóságának garanciáira (Gourevitch, 1986).

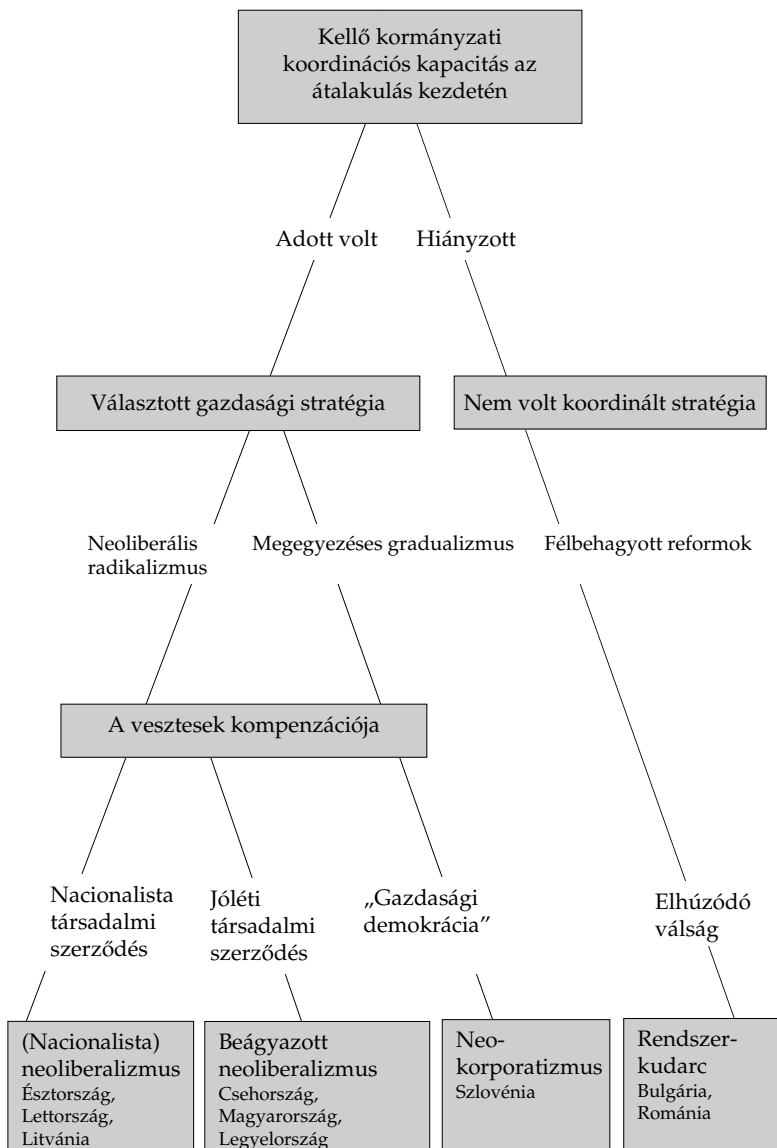
De, ha ezek szerint még a kapitalizmus történetében mélypontot jelentő korszaknak is volt olyan hagyatéka, amit az utókor megfelelő módosítások után értékesnek talált, miért ne lehetne ugyanez igaz a szocialista rendszerre is, anélkül, hogy súlyos intézményi és szerkezeti torzulásait egy pillanatig is leicsinyelnénk. Csak gátolta volna, vagy szándékolatlanul akár elő is segíthette a múlt gazdasági, társadalmi és kulturális öröksége a kapitalizmus létrejöttét a szocializmus után? A választott átalakulási stratégia szempontjából ez azért volt fontos mérlegelendő kérdés, mert míg a fejlődést gátló elemeket valahogyan semlegesíteni kellett, az örökség értékesebb részét, például a hátrahagyott „emberi tőke” hordozóit – azaz lényegében a térség népességét –, inkább segíteni kellett abban, hogy az új rendszer körülményeihez és követelményeihez nagyobb rugalmassággal és kisebb veszteségek árán alkalmazkodhassanak.

Az 1990-es évek történelmi fordulópontján a döntési helyzetben lévő nemzeti elitiek más-más módon becsülték fel a hagyatéék értékét. Így *nemcsak maga az örökség, hanem annak megítélése* és az ezáltal is befolyásolt reformprioritások is nagy hatással voltak az átalakulásnak a korábban már áttekintett gazdasági, szociális, és identitási cselekvési programjaira, valamint az új politikai választóvonalakra, a jellemző konfliktusokra, és végső soron a kialakuló demokrácia formájára és minőségére.

Lényeges kitétel, hogy a legfontosabb rendszerformáló döntéseket nem a hatásaik előzetes pontos ismeretében, hanem a *radikális bizonytalanság* légkörében hozták meg. Ezért ami a mai szemünkkel „stratégiának” látszik, az a gyakorlatban sokszor a „próba szerencse alapon” logikáját, gyakori kompro-

misszumokat, és a tervezett reformok módosítását, „felvizezését” vagy akár leállítását jelentette – ahogy azt a Polányi-féle „kettős mozgás” politikai képviselőinek mindenkori erőviszonyai és kalkulációi megkívánták. Ennek szem előtt tartásával érdemes áttekinteni a rendszerek és választások eddigiekét összefoglaló sémáját (1. ábra).

1. ábra. Rendszerek és választatok

A már említettek mellett fontos volt az átalakulás *nemzetközi és transznacionális környezetének*, ideológiai, piaci és hatalmi tényezőinek befolyása is. Mindezekelőtt, a kezdetben meghozott nagy döntéseket a gazdasági globalizációnak az 1990-es években már hegemonikus ideológiája inspirálta és terelte sok szempontból hasonló megoldások felé az egész térségben (Jacoby, 2006). Ez is magyarázza, hogy a közép-kelet-európai kapitalizmus modelljei Szlovénia kivételével egytől-egyig a neoliberalizmuson *belüli* változatok, nem pedig annak alternatívái.

Persze jogos feltenni a kérdést, hogy egyáltalán léteztek-e akkoriban valamelyest vonzó és egyben a neoliberalizmus különböző fajtáihoz képest reális alternatívák a piaci és politikai szabadságot kiiktató bukott rendszerüktől szabaduló országok számára. Én úgy látom, hogy még utólag sem könnyű ilyen alternatívákat felfedezni. Nem kis részben, még a „harmadik utas” szlovén fejlődés hosszan tartó sikerének is az ország kivételesen kedvező adottságaiban van a magyarázata (Stanojevic, 2003; Greskovits–Bohle, 2007: 17). Az ország átalakulása elnyújtott és fokozatos folyamat volt, amely még Tito Jugoszláviájában elkezdődött. Mint a föderáció viszonylag önálló tagjának, Szlovéniának voltak öngazgatási tapasztalatai. Ez a rendszer egy a többi szocialista országban kevésbé ismert és/vagy megtúrt participációs elemet vitt a politikába. Olyan munkaképviseleteket, vállalati menedzsereket, és állami hivatalnokokat hagyott hátra, akiknek a hajlandósága és a gyakorlati tapasztalata is megvolt a mikro- és makrogazdasági, és szociális célok közötti kompromisszumok kereséséhez. Emellett, annak idején a szlovén szocialista gazdaság nem csak a legliberálisabb, hanem a legfejlettebb és a nyugat felé legnyitottabb volt a térségben. Messze nem függött annyira Szerbiától, mint például a balti államok Oroszországtól.

A fentieket figyelembe véve is megállja a helyét az az állítás, hogy az 1990 utáni rendszerüket a szlovének is választották, nemcsak örökölték. A munkás öngazgatás a volt Jugoszlávia többi utódállamában – például Horvátországban és Szerbiában – is az örökség része volt, tehát módosult formában elvileg a szocializmus bukása után is fennmaradhatott volna. Hasonló volt a helyzet a döntően a Szolidaritás kormányai által átalakított Lengyelországban, vagy Magyarországon, ahol az átmenet kezdetén még sokakban élt 1956 és 1957 forradalmi és ellenálló munkástanácsainak vagy a Kádár-rendszer felemás öngazgatási kísérleteinek emléke. Mégis, Szlovéniától eltekintve, a munkásokat és szakszervezeteiket a rendszerváltás kisebb-nagyobb döntéseibe következetesen bevonó „gazdasági demokrácia” az ideológiai vitákban vesztes „harmadik utas” gondolkodás elmeszüleménye maradt, aminek egyik fontos okát a neoliberais korszakban látom. Megkockáztatom azt a (bevallottan történelmietlen) gondolat-kísérletet, hogy ha a gondviselés valamely csodája folytán a kelet-közép-európai kisállamok már az 1960-as években csatlakozhattak volna a nyugathoz, ma a neokorporatista modell több példájára bukkanánk a térségben. A Prágai Tavasz Csehszlovákiája alighanem köztük lenne.

A nemzetközi ideológiai befolyáson túlmenően, a kezdeti nagy döntések nyomán Kelet-Közép-Európa a globális és európai kapitalizmus pénzügyi, kereskedelmi, és termelési vérkeringésének és intézményeinek is részévé vált. A nemzeti szintű politikával kölcsönhatásban a különböző ágazatokban tevékenykedő transznacionális nagyvállalatok; a nemzetközi pénzügyi intézmények, főként a valutaalap és a Világbank; az Európai Unió; és a régió belüli kooperáció új szervezetei egytől-egyig hozzájárultak, hogy a kelet-közép európai országok az általuk (is) preferált demokratikus és kapitalista fejlődési úton maradjanak. A nemzetközi gazdasági és hatalmi tényezőknek még ennél is nagyobb szerepe volt abban, hogy egyes országok, például Szlovákia, Bulgária, és Románia, az 1990-es évek végén pályakorrekciót hajtottak végre, méghozzá az addiginál ígéretesebb irányba.

Vajon csupán átmeneti képződmények a jellemzett rendszerek, vagy pedig már konszolidálódtak, és így hosszabb távon is képesek lesznek az alapvető intézményi sajátosságaik reprodukálására? Bár a konszolidációnak vannak jelei, kétségtelen, hogy az elmúlt huszonöt év ismétlődő válságai mindig nagy kihívások elé állították a térség országait. A szocialista rendszer agóniája mélységében és hosszában az 1929–1933 közötti világválságra emlékeztető visszaesésbe torkollott. A válság negatív hatásait sem az átmenet éllovasai, sem a lemaradó országok nem tudták elkerülni, bár az előbbieknél talán kevesebbet szenvedtek tőlük. A gazdasági válsággal egy időben a régiót a független nemzetállamok (új)építésének nem kevésbé drámai és a jugoszláv esetben temérdek vérontással járó folyamatai is megrázták. Több ország kilábalását már az 1990-es évek második felében újabb gazdasági és pénzügyi sokkok vetették vissza, amelyek pontot tettek a „nemzeti kapitalista” osztály megteremtésének korábbi, Magyarországon kevésbé jellemző, kísérleteire és Kelet-Közép-Európa gazdaságait új, masszív külföldi tőkeimportra alapozott és exportorientált *transznacionális kapitalista* pályákra terelték.

A térség rövid „aranykora” az 1990-es évek végétől a 2000-es évek közepéig tartott: a termelés külső és belső piaci és a külföldi tőkebefektetések jelentősen bővültek, felgyorsult a gazdaság és az életszínvonal növekedése, és az unió keleti bővítése is az optimista várakozásokat táplálta. A transznacionális kapitalizmus jó választásnak tűnt egészen a 2000-es évek végéig globális megrázkódtatásáig, aminek utórezgéseit máig érezzük.

A válság kezdete óta (de Magyarországon már azt megelőzően is) az új rendszerek törékenysége a gazdasági egyensúlyvesztés és a politikai destabilizáció drámai tüneteiben jelentkezik. Gyakoriak a tömeges és néha erőszakba torkolló demonstrációk és zavargások (Beissinger–Sasse, 2012). Növekszik a különféle szélsőséges ideológiákat képviselő pártok, olykor pedig a korábban középutas, de az új helyzetben radikalizálódó tömegpártok tábora. Régió-szerre visszaesett a választásokon való részvétel, és a demokratikus intézmények, valamint az Európai Unió támogatottsága. A Freedom House már a 2012-es

jelentésében is különösen aggasztónak tartotta, hogy „a demokratikus rendszer ma épp azokban az országokban mutatja a sérülékenység súlyos jeleit, amelyek az elmúlt két évtized legnagyobb sikertörténetei voltak. Az utolsó öt évben a *Nations in Transit* egyértelmű visszaesést tapasztalt az országcsoporthoz kulcsfontosságú kormányzati intézményeinek minőségében. Az Európai Unió új tagállamai közül Magyarország meredek visszaesése a legszembeszökőbb... Bár az ország már az Orbán Viktor miniszterelnök vezette jelenlegi kormány ideje előtt megindult lefelé a lejőn, a hatalom koncentrációjára az elmúlt két évben tett intézkedések nagyban hozzájárultak a trendhez” (Walker–Habdank-Kolaczowska, 2012: 9.; az idézetet fordította: G. B.).

Hogyan értelmezhetők a kapitalista demokrácia egyensúly-vesztésének és sérülékenységének a térség egészében megfigyelhető, de mind intenzitásukban, mind formájukban eltérő tünetei? A bemutatott rendszertipológiám logikája alapján a magyarázatot a politikai szféra, ezen belül a kormányzati koordináció súlyos fogyatékoságaiban és zavaraiiban kereshem.

A JÓ ÉS ROSSZ KORMÁNYZAT VÁLTOZATAI, ÉS ÖSSZEFÜGGÉSÜK A KAPITALIZMUS TÍPUSAIVAL ÉS A DEMOKRÁCIA MINŐSÉGÉVEL

Mivel a kapitalista változatok életképességét a politikai szféra, különösen pedig a választott kormányzat minőségével és hatékony koordinációs képességével magyarázom, felvetődik a kérdés: melyek a jó kormányzás ismérvei? E klasszikus téma nagy irodalmából Peter Mair (2009) elméletére építek, aki szerint a jó kormányzás *felelős(ségteljes) és egyszerismind fogékony a választók igényeire*. Csakhogy, mint írja: „a felelősségteljes és fogékony kormányzás között már korábban is meglévő hézag mára már szakadékká mélyült, melynek áthidalását megnehezíti, hogy a pártoknak új helyzetben kell versenyezniük, a kormányoknak pedig új helyzetben kell kormányozniuk. Napjainkban a szervezeti változásaik és a civil társadalommal fennálló kapcsolataik lazulása miatt a pártok már nem képesek a szakadék áthidalására, sőt még arra sem nagyon, hogy választóikat meggyőzzék, az a politika szükséges velejárója. Ebben látom a ma sok nyugati demokráciát sújtó betegség egyik fő okát” (Mair, 2009: 5.; az idézetet fordította: G. B.).

Ami a kormányzás megváltozott feltételeit illeti, Mair kiemeli a nemzetközi kötelezettségekkel járó megnövekedett felelősséget (értelmezésemben a nemzetközi szervezeti tagságból és világgpiaci integrációból eredő terhektől az adószolgáltatási kötelezettségekig); a korábbi belpolitikai döntésekből következő kötelezettségek (olvasatomban például a nyugdíjak) egyre növekvő költségeit; végül pedig azt, hogy a pártok közvetítő szerepének gyengülése miatt a kormányoknak még a beszűkült mozgásterükön belül sem könnyű átlátniuk, hogy a polgárok mely csoportjai miféle új igényei iránt kellene fogékonyak lenniük.

Mindezek folyamánként a kormányzás mindennapjai nyugaton is egyre inkább eltávolodnak a felelősségteljes és egyben fogékony kormányzás ideáljától. A tipikus esetben a pártok „a felelősségteljes kormányzás érdekében elhanyagolják a reprezentatív kormányzást”, azaz a választók igényeire való fogékonyságot (Mair, 2009: 5.). Bár Mair-t elsősorban a felelősen kormányzó, de eközben a választóikat cserbenhagyó pártok esete foglalkoztatja, különösen a globális pénzügyi válság kirobbanása óta ennek az ellenkezőjére, vagyis a választói igényekre ugyan fogékony, vagy azokat kampány-ígéretekkal felkeltő, de felelőtlen hatalom esetére is találunk nyugati példákat. Napjaink Görögországnak politikai élete mindkét anomália iskolapéldája.

Átalakulásának viszonylagos sikere ellenére, az ideálistól eltérő kormányzati periódusok és teljesítmények különböző változatainak a kelet-közép-európai térség is gazdag példatára. Gondoljunk csak a Magyarországon 2006-ban hatalomra került és a választói ígéreteinek a felelős kormányzás követelményeire hivatkozva hátat fordítani próbáló, aztán visszatáncoló, és kapkodásába végül bele is bukó balliberális kormány esetére (Kis, 2014). A legkézenfekvőbb ellenpélda a már 2002-ben is választást nyert balliberális koalíció „jóléti rendszerváltása”, amit a kormány az egyre vállalhatatlanabb pénzügyi terhei ellenére is jó darabig napirenden tartott. Végül, a térségünkben a választók képviselőit és a felelős kormányzásra egyaránt alkalmatlan vezetés esetei sem ritkák. Az 1990-es évek bolgár és román kormányai többnyire ebbe a kategóriába estek – ezért sem meglepő, hogy ott az átalakulás eleinte kudarcot kudarokra halmozott.

A kiragadott példákon túlmenően most megfogalmazok néhány általánosabb hipotézist, amelyek irányt szabnak a jövőben tervezett kutatásaimnak. Mindenekelőtt az a sejtésem, hogy a tipológiám neoliberais modelljébe tartozó balti országokban (és a későbbi jövő Bulgáriában és Romániában) az ideális koordinációtól való eltérés egyik fajtája – mégpedig a választók igényeire való fogékonyságot a felelőségre hivatkozva elhárító és népszerűtlen intézkedések esetén a lojalitásukban vagy apátiájukban bízó kormányzás –, gyakoribb, mint az ellenkező anomália. Ezzel szemben a beágyazott neoliberais modellben a kormányzati koordináció *mindkét* irányú kilengésének nagyobb a valószínűsége. Sőt, éppen a rendszer legitimitását megalapozó jóléti társadalmi szerződés sokszor nehezen kordában tartható költségei miatt az ellentétes irányú kilengések sokk-szerű, illetve a „húzd meg, ereszd meg” logikáját tükröző váltakozása sem ritka. Gondoljunk csak a Vladimir Meciar bukása után különösen 2004-től radikalizálódó szlovák reformokra, vagy a hazai példák közül a Bokros-csomagra, illetve 2009-ben Bajnai Gordon, 2010-től pedig Orbán Viktor kormányának megszorító intézkedéseire.

Bár ezek beszédes példák, arra a kérdésre, hogy a kapitalista rendszermodellek és a kormányzati koordináció egyik, másik, vagy mindkét anomáliájára való hajlamosság között vajon valódi oksági összefüggés, vagy inkább a weberi értelemben vett „elektív affinitás” áll-e fenn, csak további elméleti és

empirikus munka alapján tudok majd válaszolni. Ugyanez a helyzet egyfelől a kapitalizmus és a rossz kormányzás változatai, másfelől a demokrácia tipikus „betegségei” közötti kapcsolatokkal, amelyek az új rendszerek minőségét a legitimitás szempontjából érintik. Előadásomat az e problémákat illető néhány gondolattal zárom.

A kormányzás ingájának különböző irányú kilengései – különösen, ha szélsőségesek vagy gyakran és sokk-szerűen váltakoznak – súlyos következményekkel járhatnak a demokráciára: csökkentik a társadalmi elfogadottságát, intézményeit törékennyé, szélsőséges esetben sebezhetővé tehetik. A felelősségteljes, de a választók hangjára süket kormányzás Mair (2006) kifejezésével élve „*kiüresedett demokráciához*” vezethet, amit az állampolgárok politikai részvétele különböző formáinak alacsony szintje vagy tartós csökkenése jelez. Kelet-Közép-Európában a neoliberais balti országok, valamint Bulgária és Románia demokráciái valóban ilyen tüneteket mutatnak, bár ezek súlyossága eltérő mértékű (Greskovits, 2015).

A felelősségteljes kormányzás elveit a választói miatt felrúgó hatalom viszont egy másik tipikus szindrómához, a támogatói tábortát permanens osztogatással mozgósító, de gazdaságilag előbb-utóbb destabilizáló hatású *populista demokráciához* vezethet. Ennek az vet véget, ha a kormányzat már képtelen a felelőtlen intézkedései nyomán egymásra torló gazdasági feszültségek kezelésére, aminek különösen nagy a valószínűsége globális és regionális válságok idején, mert ilyenkor a gazdasági populizmus külső pénzügyi forrásai is kikapadnak.

Albert Hirschman az 1970-es évek latin-amerikai diktatúráiról írt tanulmányában a tőle megszokott pontossággal elemezte az ottani populista demokráciák végórát jellemző cselekvésképtelenség súlyos politikai következményeit. „[N]yilvánvaló kapcsolat van az önkényuralmi rendszerek hatalomra kerülése és közvéleményt fogságban tartó képzet között, hogy az ország súlyos gazdasági problémákkal szembesül... de képtelen a megoldásukra. Minél mélyebben gyökerezik és minél szélesebb körben terjed a tehetetlenség érzete, annál nagyobb a valószínűsége, hogy rendszerváltás lesz, és népes csoportok elfogadják, sőt akár ünneplik majd [a diktatúrát]. És minél több a megoldatlan, vagy annak tartott probléma az önkényuralmi hatalomátvétel pillanatában, annál erősebb kísértést érez az effajta kormány, hogy hosszú időre bebetonozza hatalmát és ezt az örökölt gondok tömkelegével igazolja, majd pedig ha kiderül, hogy a problémák egyike, másika mégiscsak megoldható vagy enyhíthető, még legitimitásra is szert tegyen.” (Hirschman, 1981: 118.; az idézetet fordította: G. B.).

A balliberális kormányok populista demokráciája Magyarországon is huzamos cselekvésképtelenségbe torkollott, amit a felelősségteljes kormányzás helyreállítására tett hamvukba holt és megkésett kísérletek kapkodó logikája a teljes magyar közvélemény – még a baloldaliak és a liberálisok számára is – nyilvánvalóvá tett. Mindez táptalajává vált a szabadság intézményeit a hatalom meg-

szerzése után eltökélten visszanyeső politikai elitek megerősödésének. Ez többek között az egymással is versenyző jobboldali és szélsőjobboldali pártoknak a balliberális kormányok által magára hagyott civil társadalomba való, sok építő energiát is mozgósító, beépülésén alapult. A történelem gonosz fintora, hogy bár az intézményi leépülés mára már a demokrácia hajtűkanyarjához vezetett (Kornai, 2015), a jobboldal továbbra sem társadalmi vákuumban uralkodik.

Mintha párbeszédet folytatna a diktatúra szellemi előzményét, a *tehetetlenség* átható érzületét, leíró Hirschmannal, Bibó István nem kevésbé pontos látónoki elemzése az előzmények, majd a már hatalmon levő önkény szellemi környezetének egy másik fő elemét, a *félelmet*, és ennek politikai következményeit emeli ki. „Közép- és Kelet-Európa országai *azért* féltek, mert nem voltak kész, érett demokráciák, s *minthogy* féltek, nem is tudtak azokká válni... Így a félelem, a veszély állandó érzésében szabállyá vált mindaz, amit az *igazi* demokráciák csak az *igazi* veszély órájában ismernek: a közszabadságok megkurtítása, a cenzúra, az ellenség 'bérenc'-einek, az 'áruló'-nak a keresése, a mindenáron való rendnek vagy a rend látszatának s a nemzeti egységnek a szabadság rovására való erőltetése. A demokrácia meghamisításának és korrumpálásának a legváltozatosabb formái jelentek meg... az általános választójognak a demokratikus fejlődés ellen való kijátszása, az egészségtelen és nem tiszta szempontokon alapuló koalíciók és kompromisszumok rendszere, az egészséges közösségi akaratképződést meggátló vagy meghamisító választási rendszerek vagy választási visszaélések, puccsok és átmeneti diktatúrák” (Bibó, 1946/1984, 220.).

KONKLÚZIÓ HELYETT

Bár Magyarország visszaúton van az önkényuralom felé, és a térség egészének helyzete sem biztató, az mégis némi optimizmusra adhat okot, hogy úgy tűnik: sem a demokrácia kiüresedése, sem intézményeinek visszavétele nem elkerülhetetlen folyamánya a beágyazott neoliberális kapitalizmusnak. Az egyelőre még a kezdet kezdetén tartó új kutatásom első eredményei szerint – bár a sokáig Magyarországnál is sikeresebb Szlovénia ma szintén súlyos politikai válságban van –, a cseh, szlovák, és lengyel demokráciáknak eddig még sikerült elkerülniük a kiüresedés és az intézményi leépülés szélsőséges tüneteit (Greskovits, 2015). Ezért mindazoknak, akiknek, mint nekem is, szívügyük maradt a gazdasági és a politikai szabadság, valamint a társadalmi kohézió között még válsághelyzetekben is aránylag kiegyensúlyozott kompromisszumokra képes politika tényezőinek és esélyeinek kutatása, ma elsősorban e három ország válság előtti és utáni gyakorlatát érdemes tanulmányozniuk.

Másrészt a demokráciák meggyengülésének és az önkényuralom felé tett fordulatainak gazdasági, szociológiai és politikai elemzése, és logikájuk jobb megértése továbbra is nagy feladatunk, annál is inkább, mert mint Hirschman

írta, Hegel híres költői gondolatának paradox optimista olvasata is lehet: „»Mi-nerva baglya csak a beálló alkonnal kezdi meg röptét.« Ebből azt a következtetést is le lehet vonni, hogy minél alaposabban és árnyaltabban értjük az önkényuralmi rendszerek kialakulását Latin Amerikában, annál közelebb jutotunk a végükhöz” (1981: 135.; – az idézetet fordította: G. B.).

IRODALOM

- Ady Endre (1905/1936): Ismeretlen Korvin-kódex margójára. In: Féja Géza (ed.), Ady Endre: *Jóslások Magyarországról. Tanulmányok és jegyzetek a magyar sorskérdésekről*. Budapest, Athenaeum, 279–288.
- Beissinger, Mark R.–Gwendolyn Sasse (2012): *An End to „Patience”? The Great Recession and Economic Protest in Eastern Europe*. Oxford, Nuffield Working Paper Series in Politics.
- Berend T. Iván (1999): *Terelőúton. Szocialista modernizációs kísérlet Közép- és Kelet-Európában 1944–1990*. Budapest, Vince Kiadó.
- Bibó István (1948/1986): Eltorzult magyar alkat, zsákutcs magyar történelem. In: *Bibó István Válogatott tanulmányok II. 1945–1949*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 569–619.
- Bibó István (1946/1986): A kelet-európai kisállamok nyomorúsága. In: *Bibó István Válogatott tanulmányok II, 1945–1949*. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 185–263.
- Bohle, Dorothee–Béla Greskovits (2012): *Capitalist Diversity on Europe’s Periphery*. Ithaca–London, Cornell University Press.
- Eyal, Gil–Iván Szelényi–Eleanor Townsley (1998): *Making Capitalism Without Capitalists*. London–New York, Verso.
- Gerschenkron, Alexander (1962/1984): *A gazdasági elmaradottság – történelmi távlatból*. Budapest, Gondolat.
- Gourevitch, Peter (1986): *Politics in Hard Times. Comparative Responses to International Economic Crises*. Ithaca–London, Cornell University Press.
- Greskovits, Béla (2015): The Hollowing and Backsliding of Democracy in East Central Europe. *Global Policy*, 6, 28–37.
- Greskovits, Béla (1998): *The Political Economy of Protest and Patience. Latin American and East European Transformations Compared*. Budapest, Central European University Press.
- Greskovits Béla–Dorothee Bohle (2007): A transznacionális kapitalizmus változatai Kelet-Közép-Európában. *Politikatudományi Szemle*, XVI. évf., 2, 7–32.
- Hall, Peter–David Soskice, eds. (2001): *Varieties of Capitalism. The Institutional Foundations of Comparative Advantage*. Oxford, Oxford University Press.
- Hirschman, Albert O. (1981): The Turn to Authoritarianism in Latin America and the Search for its Economic Determinants. In: Albert O. Hirschman: *Essays in Trespassing. Economics to Politics and Beyond*. Cambridge, Cambridge University Press, 98–135.
- Jacoby, Wade (2006): Inspiration, Coalition, and Substitution: External Influences on Postcommunist Transformation. *World Politics*, 58: 4, 623–651.

- Jowitt, Ken (1992): The Leninist Legacy. In: Ivo Banac (ed.): *Eastern Europe in Revolution*. Ithaca–London, Cornell University Press, 207–224.
- Katzenstein, Peter (1985): *Small States in World Markets. Industrial Policy in Europe*. Ithaca–London, Cornell University Press.
- Kis János (2014): Liberalizmus Magyarországon. In: *Mi a liberalizmus? Kis János válogatott művei II*, 371–533.
- Kis János (2013): Az összetorlódott idő. In: *Kis János válogatott művei I*. Pozsony, Kalligram.
- Kornai János (2015): U-kanyar Magyarországon. *Élet és irodalom*, április 3., 8–10.
- Kornai János (2005): Közép-Kelet-Európa nagy átalakulása – siker és csalódás. *Közgazdasági Szemle*, 52: december, 907–936.
- Kornai János (1993): *A szocialista rendszer*. Budapest, HVG Kiadó.
- Mair, Peter (2009): *Representative versus Responsible Government*. Cologne, Max Planck Institut für Gesellschaftsforschung. Working Paper 09/08.
- Mair, Peter (2006): Ruling the Void? The Hollowing of Western Democracy. *New Left Review*, 42: november-december, 25–51.
- Milanovic, Branko (2015): After the Wall Fell. The Poor Balance Sheet of the Transition to Capitalism. *Challenge*. 58: 2, 135–138.
- Offe, Claus (1991): Capitalism by Democratic Design? Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe. *Social Research*, 58: 4 Winter, 865–892.
- Plattner, Mark F.–Larry Diamond (2007): Is East-Central Europe Backsliding? *Journal of Democracy*, 18: 4, 5–6.
- Polányi Károly (1944/1997): *A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei*. Budapest, Mézős Gábor kiadása.
- Ruggie, John G. (1982): International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order. *International Organization*. 47: 1, 379–416.
- Shleifer, Andrei–Daniel Treisman (2014): Normal Countries: The East 25 Years After Communism. *Foreign Affairs*, november–december. [online] <https://www.foreignaffairs.com/articles/russia-fsu/2014-10-20/normal-countries>.
- Shonfield, Andrew (1965). *Modern Capitalism*. New York, Oxford University Press.
- Szalai Júlia (2007): *Nincs két ország?... Társadalmi küzdelmek az állami túlelosztásért a rendszerváltás utáni Magyarországon*. Budapest, Osiris.
- Stanojevic, Miroslav (2003): Workers' Power in Transition Economies. The Cases of Serbia and Slovenia. *European Journal of Industrial Relations*, 9: 3., 283–301.
- Stark, David–László Bruszt, (1998): *Postsocialist Pathways: Transforming Politics and Property in East Central Europe*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Van Apeldoorn, Baastian (2002): *Transnational Capitalism and the Struggle over European Integration*. London, Routledge.
- Walker, Christopher–Sylvana Habdank-Kolaczowska (2012): Fragile Frontier: Democracy's Growing Vulnerability in Central and Southeastern Europe. Overview Essay. In: Freedom House Nations in Transit 2012. [online] <http://www.freedomhouse.org/report/nations-transit-2012/overview-essay#VC0XLRZ7-S0>.

JELÖLTEK, VÁLASZTÓK ÉS VÁLASZTÁSOK

Tóth Adrienn–Ilonszki Gabriella

Pártok vagy választók?

A női jelöltek esélye az egyéni választókerületekben, 1998–2010

Papp Zsófia–Zorigt Burtejin

A változó választási szabályok és a változó politikai kontextus hatása
a kampányperszonalizációra. Egy természetes kísérlet tanulságai

Patkós Veronika

Önigazolás és vágyvezérelt gondolkodás

Kognitív torzítások a választói döntésekben a 2014-es választások során

PÁRTOK VAGY VÁLASZTÓK?

A női jelöltek esélye az egyéni választókerületekben, 1998–2010*

Tóth Adrienn

(Budapesti Corvinus Egyetem)

Ilonszki Gabriella

ÖSSZEFOGLALÓ

A nők hazai politikai alul-reprezentáltságának okait a tanulmány egy eddig részletesen nem vizsgált területen, az egyéni választókerületi jelöltállítás témájában keresi, és két szempontból elemzi: egyrészt hol és milyen egyéni női jelöltek állítanak a pártok, másrészt hogyan fogadják őket a választók, női jelöltek hátrányt szenvednek-e a választói akarat nyomán?

Az írás a kereslet-kínálat összefüggéseit valamint a személynek szóló szavazat fogalmi kereteit alkalmazza az 1998–2010 közötti időszak négy parlamenti választására a Fidesz és az MSZP vonatkozásában. A pártok női jelöltek iránti kereslete csekély. A két pártban – bár eltérő mértékben és dinamikával – nemi alapon diszkriminatív jelölési környezetet találunk, amelyben a női jelöltek a férfiakénál jóval alacsonyabb arányban, kedvezőtlenebb jelölési struktúrában és rendre nehezebb indulási pozícióban jelennek meg. A pártok nemi alapon diszkrimináló környezete tükrében különösen figyelemre méltó a kereslet másik oldala, a személynek szóló szavazat jelenléte, ha mégoly szerény mértékben is. Összességében a jelölő párt választási teljesítménye van legnagyobb hatással az egyéni jelöltek választási eredményére. További kutatásoknak kell tisztázni, hogy a kínálati oldalon milyen akadályok állnak a női jelöltek előtt.

Kulcs szavak: jelöltállítás ■ diszkriminatív jelölési környezet ■ kereslet-kínálat ■ személynek szóló szavazat

A KÉPVISELŐ-JELÖLTÁLLÍTÁS KÉRDÉSEI – GENDER SZEMPONTOK

Írásunk a női képviselőjelöltek több szempontú elemzésével arra keresi a választ, hogy a pártok jelölési stratégiája, illetve a választók szavazói viselkedése hogyan befolyásolja a női parlamenti képviselőjelöltek választási esélyeit az egyéni választókerületekben.

A témaválasztást aktuálissá teszi, hogy hazánkban alacsony szinten stabilizálódott a női parlamenti képviselők száma térségünk többi országához képest.¹ A nők létszáma a parlamentben a rendszerváltozás óta 10 százalék körül

* Ezúton mondunk köszönetet az OTKA „Jelöltek és képviselők” című kutatási támogatásért (K106220).

stagnál, jelenleg 10,1 százalék. A nők politikai részvételére vonatkozóan a képviselő-felfogás három szempontja találkozik: a számszerű jelenlétre vonatkozó leíró, és a politikai viselkedésben és döntésben megnyilvánuló tartalmi képviselő, valamint a társadalomra vonatkozatható szimbolikus hatás. A női szereplők politikai, döntési preferenciáit sok tényező befolyásolja (elsődlegesen nyilvánvalóan párthovatartozásuk), de bizonyos arányú jelenlétük nélkül – amit kritikus tömegnek nevezünk (Dahlerup, 1988) – bizonyosan csorbulnak tartalmi képviselői lehetőségeik, amennyiben úgynevezett token-szerepbe kerülnek, vagyis minden lépésük szimbolikus tartalmat kap, a női politikust „a nőkről, mint csoportról kialakított és feltételezett jellemzők alapján ítélik meg és nem saját személyisége vagy képességei alapján” (Norris et al, 1995: 134.). Az alulreprezentált helyzetben lévő csoport tagjai ezért vagy nem tudják, vagy nem merik vállalni a másfajta tapasztalatukból és preferenciájukból következő képviselői lépéseket, vagy ha ezt megteszik, megbélyegzetté válhatnak, megjelöli őket a token-szerep. A nők alulreprezentáltságának szimbolikus és társadalmi hatása is van: a politikai lehetőségek korlátait sugallja a társadalom tagjainak, ezzel potenciálisan tovább szűkítve az egyenlő lehetőségek érvényesítését (Kittilson et al, 2010; Phillips, 1995), mintegy felmutatja, hogy „...ki számít és ki nem számít a társadalom teljes értékű tagjának” (Phillips, 2012: 517.). Mindennek alapján tehát nem érdektelen kérdés, hogy mivel magyarázható ez a jelentős mértékű alulreprezentáltság hazánkban (Koncz, 2014).

Az intézményi szempontok és magyarázatok sorában a választási rendszer sajátosságait, valamint a pártok jellegét és szervezeti rendjét szokták elsősorban említeni az okok között. A kisebbségek képviselője és az új szereplők esélyei szempontjából a listás arányos választási rendszerek előnyösebbek, mint az egymandátumos egyéni körzetekre épülő többségi rendszerek, és a körzeti párt nagyság növekedésével – a minél szélesebb listával – is javulnak a nők képviselői lehetőségei (Rule, 1981; Matland, 1995; Lijphart, 1994; Norris, 1996). A listás választási rendszerekben eleve nagyobb arányban jelennek meg női jelöltek, mint a többségi rendszerekben, mert kevésbé fájdalmas a korábbi jelöltek és győztesek számára a listás helyek egy részének megnyitása az új jelöltek (adott esetben esetlegesen a nők) előtt, mint az egymandátumos körzetekben, ahol az új jelölt megjelenése egy igen–nem választásra egyszerűsíti a párton belüli jelöltállítását. A vegyes választási rendszerek különös lehetőséget nyújtanak az egyes szintek összehasonlítására, hiszen a választási rendszer említett hatása országon belül is megmutatkozik, amennyiben megfigyelhető a szintek közötti gender alapú képviselői eltérés (Kostadinova, 2007; Moser, 2001).

A választási rendszeren kívül a pártok jelölési stratégiája meghatározó a nők választási esélyeinek a szempontjából. Korábbi kutatások bizonyították, hogy a pártok a legfőbb kapuőrök a képviselőjelöltek állításában (Gallagher et al, 1988) beleértve a nők jelölését is (Caul, 1999; Rule, 1981). A pártok egyrészt

ideológiai-politikai arculatuk, másrészt alkalmazott jelöltállítási procedúrájuk szerint lehetnek szigorú vagy megengedő kapuőrök. Általában a baloldali pártok és a modernizáló pártok nyitottabbak a nők jelölésére, bár nem feltétlenül a pártcsaládok, hanem az egyes országok pártjainak gyakorlata tér el egymástól: egy konzervatív párt is fontosnak tarthatja a társadalmi képviselést, élhet akár kvótával is, különösen akkor, ha húzza magával a baloldali riválisainak ilyen irányú törekvése és a társadalmi elvárásrendszer (Ilonszki, 2008).

A pártok belső szervezeti rendje a jelöltállítási szabályokat illetően szintén járhat gender hatásokkal. A jelöltállítás centralizációja, vagyis a párt központi testületeihez rendelése és zártsága, tehát, ha nem enged beleszólást a szélesebb tagságnak a folyamatba, általában a párt szervezeti rendjének demokratikus tartalmát is negatív minősíti (Cross, 2008; Hazan et al, 2010). Ennek gender hatása ugyanakkor nem egyértelmű: amennyiben a modernizáló elveket valló párhierarchia elől jár a sokféleség értékének érvényesítésében, a centralizált jelöltállítás előnyös lehet a kisebbségek, így a nők jelölése szempontjából, ellenben a decentralizált jelöltállítás a helyi szempontok érvényesülésének és a továbbszolgálók újbóli jelölésének kedvezhet, ami bizonyítottan hátrányos a nők jelölése szempontjából (Thames et al, 2010: 1593.).

Mindezzel összefüggésben a hazai szakirodalom is több következtetésre jutott. A jelöltállítás kapcsán egyértelművé vált a pártok kapuőr szerepe (Várnagy et al, 2012, Ilonszki et als, 2003). Az első választások óta látható, hogy a párhierarchia nem törekszik a képviselheti sokszínűség megjelenítésére (Ilonszki, 1996), miközben a jelöltállításban – a helyi jelöltek bevonása mellett – minden pártban abszolút egyetértési, illetve vétójoga van a legfelsőbb pártfórumnak, olykor az egyszemélyi vezetőnek (Marjai, 2012). Bizonyítást nyert, hogy a nők alacsony részvételi arányainak egyik oka hazánkban a listákon való hátrányos pozícionáltságuk, ami minden párt esetében megfigyelhető, beleértve az egyébként női (és ifjúsági) pártkvótával rendelkező MSZP-t (Ilonszki et al, 2002; Ilonszki et al, 2007; Ilonszki, 2012).

Ezeket a megfigyeléseket írásunk egy eddig részletesen nem vizsgált területen, az egyéni választókerületi jelöltállítás gyakorlatának elemzésével egészíti ki, bemutatóva a választási hatásokat is. Valóban kizárólag a pártokon múlik a női jelöltek alulrepresentáltsága vagy a választók előtt is hátrányt szenvednek? A pártok jelöltállítási gyakorlatán kívül van-e a választóknak is szerepe a nők immár krónikussá vált alulrepresentáltságában Magyarországon? Mivel az egymandátumos körzetek és a pártlisták együttes jelenléte lehetőséget nyújthat arra, hogy a választó különbséget tegyen a listaválasztásnál kifejezett pártszimpátiája, illetve az egyéni választókerületben jelöltre adott szavazat párttartalma között², így a választói preferenciák összehasonlíthatók a két választási ágon.

A jelöltállítás gender sajátosságait írásunk tehát kettős szempontból vizsgálja: egyrészt hol és milyen női jelölteket állítanak a pártok, másrészt milyen

választási „következményeket” tapasztalhatunk, vagyis hogyan fogadják őket a választók: a női jelöltek hátrányt szenvednek-e a választói akarat nyomán? A pártok többsége, ha kimondatlanul is, ezzel a feltevessel él, miközben a szakirodalom egyértelműen diagnosztizálta az ezzel kapcsolatos fordulatot. Bár Duverger (1955) nyomán három évtizedig az elemzések a női jelöltek egyértelmű hátrányát igazolták a férfi jelöltekhez képest, ezt követően megszűnt ez az összefüggés (Darcy et al, 1994; Studlar et al, 1991; Black et al, 2003) valószínűleg két okkal magyarázhatóan. Egyrészt sok országban valóban áttörés történt a nők politikai jelenlétét illetően, másrészt a politika és a politikusok iránti bizalom csökkenése nyomán a választók egy része szívese(bbe)n szavaz a politika hagyományos világától távolabb álló vagy távolabb állónak vélt női jelöltre.

Elemzésünkhöz a vonatkozó szakirodalom két megközelítését használjuk. Egyrészt a kereslet-kínálat kontextusát (Norris et al, 1995), amelynek lényege, hogy a pártok reflektálni fognak a megjelenő új (jelölt) kínálatra, mihelyt a megfelelően képzett és ambiciózus női aspiránsok megjelennek a politikai piacon, illetve a pártok ilyen irányú kereslete – miután érzékelik a választói és általában a társadalmi elvárásokat és változó feltételrendszert – a kínálati piacot is bővíti majd. A jelölt-kínálatot a jelöltek bemutatásával illusztráljuk, a keresletet pedig a már említett két mozzanattal: hol és hogyan állítják a pártok a női jelöltek, és hogyan fogadják őket a választók? Mi a viszonya e kettős keresletnek – a pártok *vagy* a választók, illetve a pártok *és* a választók közös döntése alapján alulreprezentáltak-e a nők?

Másik megközelítésünk a személynek szóló szavazás szakirodalmához kapcsolódik. A pártok által dominált politikai rendszerben a választókerületi jelöltnak jelentős egyéni nyerési képességgel kell rendelkeznie ahhoz, hogy az általános pártpreferencián „túllépve” tudjon nyerni, vagy mandátumát meg tudja tartani az egyéni választókerületben. Ezt a jelenséget hívja a szakirodalom személynek szóló szavazatnak, *personal vote*-nak, amikor a választó a jelölt valamilyen speciális tulajdonságát olyan fontosnak ítéli, hogy a pártpreferenciáján túlmutatóan ez alapján választ. A jelöltek szocio-demográfiai és karrierjellemzői befolyásolhatják esélyeiket (például az, hogy viselnek-e helyi politikai pozíciót vagy továbbszolgálók-e), de lehet ilyen hatása a személyre vonatkozó jellemzőknek (például a jelölt iskolázottságának, családi háttérének, vagy adott esetben éppen a nemének). Bár a dolog lényegéből következően a *personal vote* leginkább az egyéni választókerületre épülő rendszerek sajátossága (bár egyre gyakoribb a listák kinyitása, ami így lehetőséget nyújt a személyek jellemzőinek mérlegelésére), az egyéni választókerületi rendszerekben is eltérő ennek mértéke. A pártalapú kiválasztás kevesebb teret ad a személynek szóló szavazatra, mégis van erre esély, különösen a marginális körzetekben, ahogy ezt a brit és az amerikai tapasztalatok alapján megállapították

(Carey et al, 1995). Korábbi kutatások alapján első feltételezésünk abba az irányban hat, hogy az erősen pártelvű hazai rendszerben a személynek szóló szavazatnak csak korlátozott lehetőségével számolhatunk (Papp, 2013; Papp, 2011), de ennek mértékét mind a pártok jelöltállítási gyakorlatával, mind a választók viselkedésével konkretizálni érdemes.

Írásunk az 1998–2010 közötti időszakot, vagyis négy választást vizsgál a Fidesz és az MSZP vonatkozásában.³ Az időhorizontot indokolja, hogy 1998-ra alakult ki a két párt dominanciája, különösen és elsősorban az egyéni választókerületek szintjén. Ez jellemezte az 1998-as, 2002-es és 2006-os választásokat is. 2010-ben más volt a helyzet: a Fidesz várható jelentős választási előnye befolyásolhatta mind a női jelöltállítás, mind a nőkre leadott szavazat mértékét, hiszen a pártok nyerési esélye jelentősen hat az egyéni választókerületi eredményekre. Ha látványos a különbség a választókerületekben egyáltalán eséllyel induló, vagyis „nagy” pártok között – ahogy ez a 2010-es választás előtti időszakban volt –, valószínűleg átalakul a kereslet-kínálat kontextus és a személynek szóló szavazat mértéke is. Így a 2010-es választási környezet vizsgálata adalékokat nyújthat arra vonatkozóan, hogy a kritikus választás idején hogyan változott a nők jelöltállítása és mandátumszerzése.

A következőkben először áttekintjük a női jelöltállítás szerkezeti dimenziót, ezt követően a női jelöltek szavazatszerző képességének lehetséges magyarázó szempontjait vizsgáljuk, külön részben foglalkozunk a választók nőket érintő szavazási viselkedésével, végül következtetésünkben igyekszünk választ adni a legfontosabb kérdéseinkre, elsősorban a nők alulreprezentáltságának okaira a párt- és választói kereslet tükrében.

A JELOLTÁLLÍTÁS SZERKEZETE – NŐK ÉS FÉRFIAK

Bár a jelöltté válás előtt is számtalan lépés (akadály) található (Norris, 1996; Sanbonmatsu, 2002) ezek bemutatására nem vállalkozunk, az elemzést a jelöltté válás szakaszával kezdjük. Az 1. táblázat átfogóan mutatja be a két nagy párt esetén a női és férfi jelöltek számát, azon belül az egyéni választókerületi jelöltek és az ott megszerzett mandátumokat. Csupán a jelöltek számát és arányát tekintve a két párt esetében csekély mértékben nőtt a női jelöltek száma és aránya (a négy választáson 15,6 százalék, 17,0 százalék, 16,9 százalék és 18,2 százalék volt), ami messze elmarad a pártok (nem hivatalos) tagsági adataitól, tehát a nők alulreprezentáltsága már ezen a ponton is megjelenik.⁴ Témánk szempontjából sarkalatos, hogy a pártok egyre kevesebb női jelöltet állítottak az egyéni választókerületekben. Akkor sem kapnánk lényegesen jobb eredményeket, ha az adott években a parlamentbe jutott összes párt hasonló adatait tekintenénk át.⁵

A két vizsgált pártban más-más arányok figyelhetőek meg a női jelöltek számát tekintve. A Fidesz esetén 1998-ban volt a legmagasabb a női jelöltek aránya (66 fő), majd elkezdett csökkenni, 2006-ban és 2010-ben is 51 fő volt. Az MSZP-nél 1998-tól 2006-ig nőtt a női jelöltek aránya, majd 2010-ben 4 százalékpontot csökkent. Az 1. táblázat arra is rávilágít, hogy az összes férfi jelölt közül rendre jóval 30 százalék fölött van az egyéni körzetben (is) indulók aránya (legmagasabb 2010-ben, 40,1 százalék az MSZP esetében), míg a női jelölteknek általában kevesebb, mint 20 százalékát indítják egyéni körzetben (is). A legalacsonyabb értéket az MSZP 2010-es adatai mutatják. A két utóbbi, MSZP-re vonatkozó adat rögtön jelzi a kritikus választás gender-környezetét: a baloldali párt a választási vereségre „készülve” kevesebb női jelöltet hozott helyzetbe.

1. táblázat. Nők és férfiak jelölési és mandátum struktúrája 1998–2010, Fidesz és MSZP.

Év Σ jelölt / Σ nők	Párt	Nem	Jelöltek (fő)	Egyéni választó kerületben indult (fő/%)	Egyéni választókerületi mandátumok száma
1998 (971/144)	Fidesz	Nő	66	14 (21,2%)	6
		Férfi	414	132 (31,9%)	85
	MSZP	Nő	78	15 (19,2%)	5
		Férfi	413	161 (39,0%)	49
2002 (928/158)	Fidesz	Nő	37	9 (24,3%)	2
		Férfi	376	144 (38,3%)	76
	MSZP	Nő	121	20 (16,5%)	10
		Férfi	394	155 (39,3%)	68
2006 (982/166)	Fidesz	Nő	51	9 (17,6%)	1
		Férfi	409	139 (34,0%)	56
	MSZP	Nő	115	20 (17,4%)	13
		Férfi	407	151 (37,1%)	89
2010 (964/175)	Fidesz	Nő	51	9 (17,6%)	9
		Férfi	392	150 (38,3%)	147
	MSZP	Nő	124	14 (11,3%)	0
		Férfi	397	162 (40,8%)	2

Az 1. táblázat utolsó oszlopa utal az elnyert mandátumok számára, ami több szempontból fontos. Jelzi a két párt dominanciáját ezen a szinten (1998-ban fordult csak elő, hogy jelentős számban, pontosan 31 helyen szerzett mandátumot nem a két párthoz tartozó jelölt), majd a kiegyenlített erőviszonyokat takaró szakasz után a kritikus választás következményeként az egyéni mandátumok szinte kizárólagos birtoklását a Fidesz részéről. Ez egyúttal arra is figyelmeztet, hogy a pártszavazás kiélezett pillanataiban – és ilyen volt a 2010-es kritikus választás időszaka – valószínűleg elvesz vagy legalábbis radikálisan lecsökken a személynek szóló szavazat potenciális lehetősége.⁶

A jelöltek száma és a „párt-kereslet” mellett a jelölési struktúrának is van jelentősége a nemi alapú egyenlőtlenségek megjelenítésében. Nem mindegy, hogy valakit hány helyen indítanak (itt és most eltekintve attól a már korábban vizsgált körülménytől, hogy a listán elfoglalt hely egészen eltérő esélyeket takar, és ebből a szempontból a női jelöltek általános hátránya szintén megállapítást nyert, lásd: Ilonszki et al, 2002; Ilonszki et al, 2007; Ilonszki 2012). A jelölési struktúra üzenetet közvetít magának a jelöltnek, de a választónak is: kit tart a döntéshozó fontosnak. Erre vonatkozóan a 2. táblázat mutatja a Fidesz és az MSZP jelöltjei esetén az egyes években az indulási helyek összevont adatait nemek szerinti bontásban.

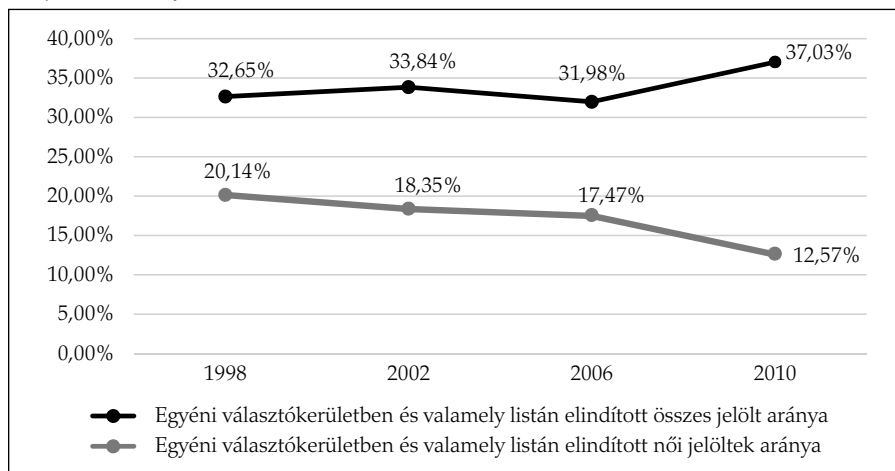
2. táblázat. Jelöltállítási struktúra 1998–2010, nők/férfiak

Év	Indulási helyek száma	Nő	Férfi	Összesen
1998	Csak egy ágon	100	498	598
	Két ágon	17	124	141
	Három ágon	27	205	232
2002	Csak egy ágon	112	418	530
	Két ágon	28	198	226
	Három ágon	18	154	172
2006	Csak egy ágon	127	478	605
	Két ágon	12	231	243
	Három ágon	27	107	134
2010	Csak egy ágon	128	439	567
	Két ágon	32	196	228
	Három ágon	15	154	169

Az adatokból látszik, hogy a két nagy párt átlagosan a jelöltjei 40,2 százalékát indította el két vagy három ágon (1998: 38,4 százalék, 2002: 42,9 százalék, 2006: 38,4 százalék, 2010: 41,2 százalék). Azonban külön vizsgálva a pártok női és férfi jelöltjeit merőben eltérő arányokkal találkozunk. A négy választási évet tekintve a férfi jelöltek átlagosan 42,8 százalékát indították több ágon, ezzel szemben a nőknél ez az arány csak 27,5 százalék!⁷ A négy vizsgált választási év adatai alapján az egyéni választókerületben és valamely listán is elinduló férfiak átlagos aránya 37,3 százalék, szemben a női jelölteknek átlagosan csupán 17,1 százalékos értékével.

A női és a férfi jelöltek esetében tehát egészen másként alakul a politikai lehetőségek (itt a nyerési lehetőségek) szerkezete. A különbséget, és mindezekelőtt a növekvő különbséget mutatja az 1. ábra, amely az összes jelölt és a női jelöltek vonatkozásában jelzi a többes indulás (pontosabban az egyéni körzeti, plusz listás indulás(ok) arányát.

1. ábra. Egyéni választókerületben és valamely listán elindított összes jelölt, valamint a női jelöltek aránya.

Az 1. ábrában különösen figyelemre méltó a kinyíló olló: a növekvő távolság az összes többes jelölt és a női többes jelöltek között. Ez a helyzet a nők párton belüli romló pozícióit tükrözi. A szintén vegyes választási rendszerű német esetre vonatkozóan hívták fel a figyelmet arra, hogy bár a férfiak ott is nagyobb arányban indulnak egyéni körzetben, mint a nők, a két nem közti jelölési különbség csökken, ami a tapasztalatok szerint tényleges befolyásuk növekedését jelzi. (Fortin-Rittberger et. al, 2013: 978.). A listán érvényesülő kvóta helyzetbe hozta a nőket, teret engedett számukra az egyéni körzetekben is, közvetett és pozitív hatása volt. A magyar esetben az MSZP szerény női és ifjúsági jelölési kvótája általában a lista alsó régióiba helyezte a női jelölteket, így ilyen hatása nem lehetett, bár azt látni fogjuk, hogy a szocialista politikusnők több politikai erőforrással rendelkeztek, mint konzervatív nőtársaik. Ez azonban nem volt elegendő az általános, negatív folyamatok ellensúlyozására. A német esettel szemben, ahol a listás helyek pozitív hatása megmutatkozik az egyéni választókerületekben, nálunk perverz hatás tapasztalható: a szerény listás helyezéseket romló egyéni választókerületi pozíciók egészítik ki.

A női jelöltek szavazatszerző képességének konkrét vizsgálata előtt az előbbieken alapján a következő megfigyelésekkel és feltételezésekkel élhetünk. A választási rendszer egyik ágán sem tapasztalható a női jelöltek markáns jelenléte. A pártok és konkrétan a jelölt-szelekciót végzők hajlandósága csökken, hogy az írásunkban kiemelten kezelt, a választók nemre figyelemmel lévő szavazásának vizsgálatára alkalmas egyéni választókerületekben női jelölteket indítsanak. A bipolarizáció és a blokkosodás verseny-kultúrájának megjelenésével, illetve a kritikus választás során kétséges, hogy a pártszavazáson túlmutatóan a választók egyéb szempontokat is mérlegeljenek szavazatuk leadá-

sakor (Enyedi et al, 2011). Összességében tehát nem várhatunk a nők előnyére szolgáló jelentős választói keresletet és a személynek szóló szavazatot. Ezt a feltételezést igyekszik ellenőrizni a következő rész.

A NŐI JELÖLTEK – KIKET ÉS HOL ÁLLÍTANAK A PÁRTOK?

A nők szempontjából kedvezőtlen jelölési struktúra mellett a jelöltek választási teljesítményét a jelöltek és a választási körzetek kontextusa felől is meg kell vizsgálni (Murray, 1998: 542.). Jó okkal feltételezhető, hogy vannak erősebb és gyengébb jelöltek, viszonylag jól körülhatárolható azoknak a politikai erőforrásoknak a köre, amelyek egy jelölt politikust „minősítenek”, ismertté, vonzóvá tesznek a választók előtt. Bár a jelölt neme első pillantásra látszik, így elvileg a személynek szóló szavazat a maga közvetlen egyszerűségében mutatkozhat meg, az előbbieket fényében azt feltételezzük, hogy az esetleges nemi alapú személynek szóló szavazatnál a jelölt politikai erőforrásaitól sem függetleníthetjük a jelenséget. A személynek szóló szavazat összefüggésben lesz a női jelöltek politikai erőforrásaival. Ugyanakkor a választási körzetek sem egyformák, egyes helyeken rendre népszerűbb (választásilag eredményesebb) lehet az egyik vagy a másik párt. Nem mindegy tehát az esélyek majd a választási eredmények szempontjából, hogy milyen körzetekben indítják a női jelölteket.

Jelöltek

Elsőként a jelölteket vizsgáljuk: milyen politikai erőforrásokkal rendelkeznek? Különböznek-e a női és férfi jelöltek, különös tekintettel az egyéni választókerületi női és férfi jelöltekre, melyek az egyéni választókerületben is induló női jelöltek sajátosságai, vannak-e eltérések a két nagy párt jelöltjei között, és megfigyelhető-e valamilyen tendencia a négy választás során?

Politikai erőforrásnak tekintettük, ha a jelölt a jelölés pillanatában polgármesteri, helyi önkormányzati pozícióval, parlamenti mandátummal rendelkezett, a pártban országos vagy megyei szinten pártvezetői tisztséget töltött be. A mandátumhalmaznak szintén jelenőséget tulajdonítottunk, mivel a megválasztás esélyét növelheti a parlamenti mandátum és a helyi pozíció egyidejű betöltése. Mandátumhalmaznak tekintettük azon jelölteket, akik egyidejűleg voltak parlamenti képviselők (függetlenül a mandátum típusától) és polgármesterek vagy helyi önkormányzati képviselők. Inkumbens/újrainduló képviselőként definiáltuk azokat a jelölteket, akik a választást megelőző ciklusban egyéni mandátumot szereztek és ismét ugyanabban a választókerületben indultak el.

A 3. táblázattal illusztráljuk a Fidesz és az MSZP női és férfi jelöltjei előbb említett erőforrásainak mértékét a négy választáson. Összességében mindkét párt esetében jelentős a nők és a férfiak erőforrásai közötti eltérés, de a szocia-

lista női és férfi politikusok jobban „hasonlítanak” egymásra. Az MSZP-nél kisebbek az eltérések, például az országos pártvezetői posztot arányaiban több nő birtokolja, de tendenciaszerűen a férfi jelöltek politikai erőforrásai növekszenek a parlamenti mandátumnál, a megyei pártvezetőnél, a polgármesteri pozícióknál 1998 és 2010 között. Már első pillantásra látszik, hogy az eltérés a női és férfi jelöltek erőforrásai között sokkal nagyobb a Fidesz esetében. A Fidesz női jelöltjei messze elmaradnak a férfi jelöltektől a polgármesteri pozíciók, a parlamenti mandátum és megyei pártvezetői pozíció birtoklásában, és országos pártvezető is csak 1-2 akad közöttük. A Fideszes női politikusok fő politikai erőforrása a helyi önkormányzati poszt, és ebben le is hagyják férfitársaikát. A Fidesz női jelöltjei között nagyobb a fluktuáció is és kevesebb a multi-pozícionális, vagyis egyszerre kevesebb politikai pozíciót birtokolnak, mint férfitársaik,⁸ amire a szakirodalom a sikeres jelöltekre, vagyis a megválasztott parlamenti képviselőkre vonatkozóan már korábban felhívta a figyelmet (B. Kelemen, 2008: 89). Ezek a tulajdonságok figyelmeztetnek a párton belüli üvegplafon jelenlétére, legalábbis a Fideszben, hiszen pártvezetőt alig találunk az egyéni körzetben is induló női jelöltek között. Ez problémát jelenthet a kiválasztási folyamat egésze szempontjából, mert tekintélyes női pártvezetők nélkül kétséges a női szempontok megjelenítése a jelöltállításban is (Cheng et al, 2011). Meg kell azonban jegyezni, és erre a későbbiekben még kitérünk, hogy az erős női politikusok jelenléte nem jelent feltétlenül egyenlő esélyeket a két nem számára: akár a saját pozíciók megőrzésének igénye, akár a kisebbségi pozícióból következő token szerep miatt az MSZP női politikusai nem lettek a női jelöltállítás szószólói.

A férfiak között arányaiban több olyan jelölt volt, aki rendelkezett valamilyen többlet politikai erőforrással. Az adatok alapján a parlamenti mandátum, a polgármesteri pozíció, valamint a párton belüli országos vagy megyei pártvezetői tisztség inkább a férfiak körében jellemző. Mivel mindkét párt meglehetősen kevés női jelöltet állított, ezért fontos szem előtt tartani, hogy bár egyes pozícióknál relatíve nagy aránnyal találkozunk, az valójában csak néhány főt jelent, különösen a Fidesz esetében, hiszen a párt 2002 óta csak 9 női jelöltet indított el egyéniben. Mindezek figyelembe vétele mellett azt tapasztaltuk, hogy míg az MSZP-s női jelöltek között a parlamenti mandátummal rendelkező nők vannak relatíve nagy arányban (mind a négy választási évben az egyéniben elindított női jelöltek több mint 50 százaléka), addig a Fidesznel az elsősorú „kiegészítő” pozíciót a helyi önkormányzati képviselői tisztség jelenti. Az MSZP női jelöltállítását tekintve elmondható, hogy parlamenti képviselőnőinek többségét nem a listákra tartogatta, hanem erős jelöltjeit az egyéni választókerületekben mérettette meg. Ugyanez nem mondható el a Fidesz gyakorlatáról, bár tény, hogy a párt különben sem bővelkedik képviselőnőkben. A pártok összes női jelöltjeivel összehasonlítva az egyéni indulókat, a pártok jellemzően a pozícióval rendelkező nőket a listákon tartották, kivételt képeznek ez alól az egyéni jelöltté is váló erős szocialista női politikusok.

3. táblázat. Női és férfi jelöltek politikai erőforrásai (1998–2010)

	Összes női jelölt				Összes férfi jelölt				Egyéni választókerület – Női jelöltek				Egyéni választókerület – Férfi jelöltek			
	1998	2002	2006	2010	1998	2002	2006	2010	1998	2002	2006	2010	1998	2002	2006	2010
Fidesz																
N=	66	37	51	51	414	376	409	392	14	9	9	9	132	144	139	150
Polgármester	1,5%	10,8%	3,9%	7,8%	7,2%	16,0%	12,7%	21,4%	0,0%	0,0%	11,1%	11,1%	9,1%	14,6%	17,3%	29,3%
Helyi önkormányzati képviselő	16,7%	37,8%	41,2%	45,1%	27,8%	34,3%	35,2%	37,0%	28,6%	33,3%	44,4%	66,7%	28,0%	20,1%	33,8%	34,0%
Parlamentri képviselő	1,5%	24,3%	13,7%	11,8%	7,7%	38,3%	32,5%	30,1%	7,1%	77,8%	22,2%	0,0%	19,7%	78,5%	64,7%	50,0%
Országos pártvezető	0,0%	0,0%	3,9%	3,9%	3,4%	5,6%	2,7%	4,6%	0,0%	0,0%	11,1%	0,0%	9,8%	12,5%	3,6%	8,0%
Megyei pártvezető	7,6%	10,8%	5,9%	3,9%	12,3%	16,0%	13,0%	14,5%	28,6%	11,1%	11,1%	0,0%	22,0%	21,5%	18,7%	22,7%
Mandátumhalmozó	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%	4,5%	5,4%	6,9%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,8%	9,0%	13,7%	14,7%
Inkumbens									0,0%	66,7%	22,2%	0,0%	0,0%	59,7%	48,2%	32,7%
MSZP																
N=	78	121	115	124	413	394	407	397	15	20	20	14	161	155	151	162
Polgármester	2,6%	6,6%	10,4%	4,8%	8,5%	10,2%	14,5%	10,3%	0,0%	10,0%	10,0%	7,1%	6,8%	13,5%	22,5%	12,3%
Helyi önkormányzati képviselő	17,9%	18,2%	34,8%	30,6%	24,9%	26,6%	29,7%	35,0%	0,0%	10,0%	25,0%	28,6%	19,3%	26,5%	22,5%	32,1%
Parlamentri képviselő	21,8%	11,6%	16,5%	16,1%	38,3%	25,6%	32,9%	30,2%	80,0%	55,0%	65,0%	57,1%	78,3%	48,4%	68,9%	58,6%
Országos pártvezető	5,1%	4,1%	5,2%	5,6%	4,6%	4,3%	2,7%	4,3%	26,7%	25,0%	15,0%	21,4%	6,2%	7,1%	5,3%	8,0%
Megyei pártvezető	11,5%	11,6%	13,9%	13,7%	8,5%	14,5%	21,6%	19,4%	26,7%	25,0%	20,0%	14,3%	11,8%	19,4%	32,5%	28,4%
Mandátumhalmozó	0,0%	0,8%	1,7%	1,6%	1,9%	1,8%	5,9%	4,0%	0,0%	5,0%	5,0%	7,1%	3,1%	4,5%	14,6%	8,6%
Inkumbens									66,7	25,0%	40,0%	42,9%	66,5	23,9%	40,4%	35,2%

Mandátumhalmozó: képviselő (mandátumtípusától függetlenül) és polgármester vagy helyi önkormányzati képviselő.

Inkumbens: az egyéni mandátummal rendelkező képviselő ugyanabban a választókerületben indul el, ahol négy évvel korábban megválasztották.

A körzetek

A körzet jellege szintén befolyásolhatja a jelöltek sikerét. A választási szerencse forgandó ugyan, de normál választási években (vagyis nem az úgynevezett kritikus választás idején) a korábbi tapasztalatok alapján viszonylag nagy biztonsággal megjósolható, hogy az adott körzetben a párt milyen eséllyel indítja jelöltjét. A körzet jellegének meghatározásához a korábbi választáson a mandátumot szerző (nyertes) jelölt eredményének mértékét használtuk, a választókerületeket három típusba sorolva. Biztonságosnak tekintettük azokat a körzeteket, ahol a győztes előnye 8 százaléknál nagyobb volt; ingadozónak azokat a körzeteket, ahol a megelőző választáson a szavazatkülönbség 5-8 százalékpont volt, vagy a párt jelöltje kevesebb, mint 5 százalékponttal nyerte meg a választókerületet; és lehetséges vesztesnek azokat, ahol az ellenfél több mint 8 százalékponttal nyert. A 4. táblázat mutatja számszerűsítve, hogy a két párt egyéni női jelöltjei mely körzettípusokban indultak az egyes választási években.

4. táblázat. Női jelöltek indulási helye a választókerületek típusa szerint (1998–2010)

	1998		2002		2006		2010	
	Fidesz (14)	MSZP (15)	Fidesz (9)	MSZP (20)	Fidesz (9)	MSZP (20)	Fidesz (9)	MSZP (14)
Biztonságos körzet	0 (0,0%)	12 (80,0%)	3 (33,3%)	2 (10,0%)	2 (22,2%)	6 (30,0%)	0 (0,0%)	3 (21,4%)
Ingadozó körzet	2 (14,3%)	3 (20,0%)	4 (44,4%)	11 (55,0%)	2 (22,2%)	8 (40,0%)	2 (22,2%)	9 (64,3%)
Lehetséges vesztes körzet	12 (85,7%)	0 (0,0%)	2 (22,2%)	7 (35,0%)	5 (55,6%)	6 (30,0%)	7 (77,8%)	2 (14,3%)

Össességében a női jelöltek többsége a potenciális vesztes (41 eset) vagy ingadozó (41 eset) körzetekben indult, szemben a biztos nyertes (23) körzetekkel, de mind a pártok, mind az időbeliség szempontjából ez az általános megállapítás alapos pontosításra szorul. Rosszabb helyzetben voltak a Fidesz női jelöltjei, körülbelül 2/3-uk eleve lehetséges vesztesként indult, és az ezekben a körzetekben indulók valóban nem is nyertek. Ezt az eredményt árnyalja, hogy a 2010-es kritikus választás körülményei között a lehetséges Fidesz egyéni választókerületi vesztesek is győztesé váltak a földcsuszamlásszerű szavazatingadozás miatt. A kép másik oldalán az általában biztonságosabb körzetekben indított MSZP-s női jelöltek állnak. Különösen 1998-ban nagy többségük biztos körzetben indulhatott, és a legrosszabb körzeti indítási kontextust a 2010-es év jelentette számukra, amikor csökkenő jelöltszám mellett több mint 2/3-uk ingadozó vagy lehetséges vesztes körzetben indult. Nyilvánvalónak látszik az összefüggés a női jelöltek politikai erőforrásai és indítási helyük között: több politikai erőforrás birtokában nagyobb az esélyük az egyéni körzeti megjelenésre és a jó helyen való indulásra.

Ezzel szemben minden évben mind a két párt a férfi jelöltjeinek többségét a biztonságos, illetve az ingadozó választókerületekben indítja el (ez utóbbi érthető, sokszor váltogatják egymást a pártok, vagy 5-8 százalékpont a szavazatkülönbség). A lehetséges vesztes körzetekben is akadnak férfi jelöltek, arányuk 5,6–45,2 százalék között mozog, illetve a Fidesz 1998-ban a férfi jelöltek 72 százalékát a lehetséges vesztes körzetben indította el, aminek az az oka, hogy 1994-ben egyetlen egyéni választókerületi mandátumot sem szerzett a párt. Ezzel a kontextuális kiegészítéssel megállapíthatjuk, hogy összességében kedvezőbb körzetekben indultak a (nagyobb számban jelen lévő) férfi jelöltek. Ezt mutatja az 5. táblázat.

5. táblázat. Férfi jelöltek indulási helye a választókerületek típusa szerint (1998–2010)

	1998		2002		2006		2010	
	Fidesz (132)	MSZP (161)	Fidesz (144)	MSZP (155)	Fidesz (139)	MSZP (151)	Fidesz (150)	MSZP (162)
Biztonságos körzet	0 (0,0%)	110 (68,3%)	52 (36,1%)	21 (13,5%)	44 (31,7%)	54 (35,8%)	34 (22,7%)	67 (41,4%)
Ingadozó körzet	37 (28,0%)	42 (26,1%)	63 (43,8%)	64 (41,3%)	40 (28,8%)	37 (24,5%)	54 (36,0%)	55 (34,0%)
Lehetséges vesztes körzet	95 (72,0%)	9 (5,6%)	29 (20,1%)	70 (45,2%)	55 (39,6%)	60 (39,7%)	62 (41,3%)	40 (24,7%)

Az előzőek fényében tovább erősödik a már korábban megfogalmazott fel-tételezésünk, miszerint nem várható a nőkre vonatkozóan személynek szóló szavazat az egyéni választókerületekben: a sok esélytelen körzeti indulás és a csekélyebb személyes politikai erőforrások kétségessé teszik ezt.

JELÖLTEK – KIKET ÉS HOGYAN ÉRTÉKELNEK A VÁLASZTÓK?

Az egyéni választókerületi teljesítmény értékének meghatározásához fogódzót nyújt a választókerülethez tartozó listás párteredménnyel való összehasonlí-tás. Ez jelzi, hogy az adott jelölt jobban vagy rosszabbul teljesített-e, mint a pártja. A 6. táblázat ismét a két pártra és a négy választási évre vonatkoztatva mutatja be a női és férfi jelöltek teljesítményét: jobb vagy rosszabb eredményt értek-e el, mint pártjuk az adott területi listán?

6. táblázat. A női és férfi egyéni választókerületi jelöltek választási teljesítménye a párt szavazattal összevetve, az első fordulás eredmények alapján pártonként, 1998–2010

Párt/ év	Női egyéni jelöltek		Férfi egyéni jelöltek	
	jobb eredmény	rosszabb eredmény	jobb eredmény	rosszabb eredmény
Fidesz				
1998	35,7	64,3	22,7	77,3
2002	0	100	34,7	65,3
2006	22,2	77,8	56,8	43,2
2010	33,3	66,7	58,0	42,0
MSZP				
1998	26,7	73,3	28,0	72,0
2002	60	40	48,4	51,6
2006	60	40	51,0	49,0
2010	42,9	57,1	63,6	36,4

A 6. táblázat mutatja a Fidesz női egyéni jelöltjeinek pártjuknál rendre rosszabb egyéni teljesítményét. A legkevesbé kudarcos választási időszak 1998 és 2010 ebből a szempontból, vagyis a Fidesz két sikeres választási éve, ami jelzi az összefüggést a pártra történő szavazás és az egyéni körzeti szavazás között, magyarán a pártszavazás húzóhatását. Az MSZP női jelöltjei pártjuk győztes éveiben jobb, míg pártjuk vesztes éveiben rosszabb teljesítményt mutattak a párt szavazási eredményével összehasonlítva, tehát a listás szavazás és az egyéni választókerületi szavazás összefüggése a női jelöltek tekintetében itt is megmutatkozik. 2002-ben és 2006-ban arányaiban több szavazatot szereztek, mint pártjuk az adott listán – és jobban teljesítettek, mint férfi képviselőtársaik, ami erőforrásaikkal is összefüggésben lehet. A Fidesz egyéni férfi jelöltjeinek választási teljesítményét nyilvánvalóan a párt szervezeti fejlődésével és jelöltbázisának stabilizálódásával együtt lehet és kell értékelni. Az 1998-as győzelem ellenére a Fidesz férfi egyéni jelöltjei pártjuknál is jelentős arányban nyújtottak rosszabb választási teljesítményt: a szervezeti növekedésnek induló párt jelöltjei még nem rendelkeztek minden esetben a győzelemhez szükséges erőforrásokkal. Az egyéni választókerületek szintjén 2006-ra tudták csak megfordítani ezt a képletet, ami a kritikus választásra stabilizálódott.

Ezzel elértünk utolsó kérdésünkhöz. Látva a pártoknak a nők szempontjából alapvetően kedvezőtlen jelölési stratégiáit, az egyéni erőforrásokat, a körzeti összefüggéseket, és – legalábbis a Fidesz esetében – a női jelöltek rosszabb választási teljesítményét, mi magyarázza az egyén választókerületekbe leadott szavazatokat – és van-e ebben szerepe a jelöltek nemének? Erre vonatkozik 7. táblázatunk.

7. táblázat. Az egyéni választókerületi szavazat magyarázó modellje

	1998		2002		2006		2010 ²
	Fidesz ¹	MSZP ¹	Fidesz ¹	MSZP ¹	Fidesz ¹	MSZP ¹	Fidesz ¹
polgármester	4,619 (0,268)	n/a ³	6,915 (0,288)	6,043 (0,227)	2,873 (0,174)	1,452 (0,076)	-0,892 (0,063)
helyi politikus	n/a ³	0,057 (0,004)	n/a ³	0,358 (0,013)	-2,709 (0,194)	-0,870 (0,045)	-1,847 (0,125)
parlamenti képviselő	-3,141 (0,104)	-0,146 (0,011)	n/a ³	n/a ³	n/a ³	n/a ³	n/a ³
országos pártvezető	-4,656 (0,091)	-7,209 (0,183)	-0,314 (0,015)	0,320 (0,016)	4,021 (0,132)	2,358 (0,094)	1,813 (0,087)
megyei pártvezető	1,534 (0,089)	-7,482 (0,264)	0,783 (0,046)	-0,174 (0,010)	-0,567 (0,037)	2,539 (0,163)	-1,088 (0,077)
Mandátumhalmazó	27,836 (0,545)	-6,393 (0,310)	-1,654 (0,098)	n/a ³	n/a ³	n/a ³	n/a ³
Inkumbens	n/a ³	6,613 (0,509)	5,962 (0,327)	6,907 (0,486)	6,842 (0,448)	9,119 (0,622)	7,967 (0,590)
életkor	-0,131 (0,146)	0,333 (0,241)	0,147 (0,144)	0,022 (0,020)	-0,072 (0,085)	-0,054 (0,058)	-0,202 (0,220)
nem	0,519 (0,020)	n/a ³	-3,669 (0,116)	3,980 (0,196)	-4,016 (0,067)	0,447 (0,020)	n/a ³
N	146	176	153	175	148	171	159
n nők	14	15	9	20	9	20	9
R ²	0,372	0,336	0,239	0,341	0,392	0,371	0,451

Függő változó: az egyéni választókerületi első fordulás szavazatarányok.

¹ Mivel a teljes sokaságot vizsgáltuk, ezért zárójelben a standardizált együtthatók abszolút értékeit tüntetjük fel – melyek a magyarázó változó és a függő változó közötti korrelációt mutatják.

² A lineáris regressziót nem tudtuk lefuttatni 2010-ben az MSZP esetében, mivel a függő változó nem normális eloszlású. (Kolmogoroc-Smirnov: sig=0,000; Shapiro-Wilk: sig=0,000)

³ A változónak nincs mérhető hatása. (konstans)

Az egyes választási években, pártok szerint külön többváltozós lineáris regressziós modellel vizsgáltuk meg, hogy az első fordulóban megszerzett szavazatarányokat milyen tényezőkkel magyarázhatjuk, a jelöltek mely tulajdonságai gyakorolnak hatást a választók döntésére. Magyarázó erőt tulajdonítottunk a korábbiakban már vizsgált aktuális – tehát a jelölés pillanatában fennálló – politikai erőforrásoknak, nevezetesen a polgármesteri, helyi önkormányzati, valamint a parlamenti mandátumnak, a párton belüli országos és megyei pártvezetői pozíciónak, továbbá az 1998 és 2010 között még lehetséges

mandátumhalmozásnak, illetve az ugyanazon választókerületben való újra-indulásnak. Mandátumhalmozóként definiáltuk azokat a jelölteket, akik a jelölés pillanatában parlamenti mandátumuk mellett rendelkeztek polgármesteri vagy helyi önkormányzati tisztséggel. A modellben inkumbens címszóval ellátott változónk azokat a jelölteket takarja, akik ugyanabban a választókerületben indultak el a választáson, ahol négy évvel korábban megválasztották őket. Mindezek mellett természetesen a kutatásunk szempontjából igazán fontos nemnek is magyarázó erőt tulajdonítottunk, ugyanis arra voltunk kíváncsiak, hogy a választók döntésére egyáltalán hatással van-e az, ha a jelölt nő, és ha igen, akkor milyen hatással. Végül a kort vettük be a modellekbe, mint további változót.

Függő változónak az első forduló szavazatarányokat tettük meg, ugyanis a két fordulót tekintve itt találkozhatunk a tiszta verseny állapotával, ahol feltehetőleg még nem a stratégiai szavazás tekinthető hangsúlyosnak, hanem a választók tényleges preferenciáik szerint szavaznak. A második forduló szavazatarányok vizsgálatát több okból is elvetettük: a verseny itt korlátozottabb, a stratégiai szavazáson túl már szerepet kap a jelöltek visszaléptetése is a pártok részéről, továbbá nem minden választókerületben kerül sor második fordulóra. A modellt csak egy esetben nem tudtuk lefuttatni (MSZP, 2010), mivel ott az első forduló szavazatarányok megoszlása nem követett normális eloszlást. A megalkotott modellek mindegyike 30-40 százalékban magyarázta a függő változó varianciáját.

A modellek alapján az egyes választási évekre nagyon változatos képet kapunk a női jelöltek szavazatszerzési előnyeiről/hátrányairól. A nemnek nincs hatása (1998 MSZP, 2010 Fidesz) vagy általában csekély mértékű az első forduló szavazatarányok varianciájára, bár itt is fontos hangsúlyoznunk, hogy a pártok jelöltállítási gyakorlata miatt az egyéni választókerületi jelöltek között kevés női jelöltet találunk. Kivételt képez ez alól a 2002-es év, ahol mind az MSZP, mind a Fidesz esetében a nem a hét értékelhető változó közül hatását tekintve a harmadik, illetve negyedik helyen szerepel. Továbbá a nemnek 1998-ban a Fidesznél, valamint 2002-ben és 2006-ban az MSZP-nél pozitív hatása volt. Negatív hatás 2002-ben és 2006-ban figyelhető meg a Fidesznél, amikor a párt női jelöltjei, ceteris paribus, az első fordulóban átlagosan 3,7 és 4,0 százalékponttal kevesebb szavazatot szereztek a férfiakhoz képest.

A modellekből kitűnik, hogy az első forduló választási eredményre legnagyobb hatással az volt, hogy a jelölt ugyanabban a választókerületben indult el, mint ahol négy évvel korábban megválasztották. Ez minden esetben többlétszavazatot eredményezett a nem újrainduló jelöltekhez képest. (Ez a részlet önmagában nagy hatással van a nők nyeresési esélyeire, ugyanis a női parlamenti képviselőket sokkal nagyobb arányban deszelektálják, mint a férfiakat, a nők politikai pozíciói bizonytalanabbak, nagyobb a fluktuáció esetükben (Ilonszki et al, 2011: 113.), így egy fontos szempont alapján eleve hátrányt szen-

vednek). 1998-ban a Fidesz esetében ennek a változónak nem volt mérhető hatása, ugyanis 1994-ben a párt egyetlen egyéni választókerületi mandátumot sem szerzett, ezért esetükben azok a képviselők kaptak átlagosan 27,8 százalékponttal több szavazatot, akik helyi pozícióval is rendelkeztek. Ugyanez a változó 1998-ban az MSZP esetében negatív szavazatokat eredményezett. A polgármesteri pozíció önmagában a modellek döntő többségében (hétből öt esetben) többlétszavazatot eredményezett a nem polgármester jelöltekhez képest, illetve a változó hatását tekintve is a leginkább befolyásoló változók között szerepel.

A női és férfi jelöltekkel kapcsolatban összefoglalóan elmondható, hogy a modellek alapján a kapott első fordulós szavazatokat elsősorban nem a jelölt neme befolyásolja. Döntő szerepe ebben a jelölő pártnak van. A Fidesz esetében, 2002-ben és 2006-ban, amikor nem a Fidesz nyerte meg az országgyűlési választásokat, a nők a párt férfi jelöltjeihez képest kevesebb szavazatot kaptak, 1998-ban pedig, ha minimálisan is (átlagosan 0,5 százalékponttal), de többet. Az MSZP esetében két választási évben tudtuk mérni a nem hatását, és ezek egybeestek azokkal a választásokkal, amikor a párt szerzett többséget a parlamentben. Ezekben az években a nők átlagosan több szavazatot kaptak a párt férfi jelöltjeihez képest. Ez alapján feltételezhetnénk, hogy a párt aktuális megítélésétől függően a női indulókat jobban értékelik, illetőleg büntetik a választók, azonban a kis elemszám miatt ezzel a megállapítással is óvatosan kell bánni.

ÖSSZEGZÉS

Elemzésünk több területen is megengedi a következtetések levonását, és további kutatási kérdések említése mellett tud válaszolni az eredetileg feltett kérdésre a női egyéni választókerületi jelöltek választási esélyeivel kapcsolatban. Mekkora volt a hatása a választási rendszernek, mi a szerepe a pártoknak, és hogyan reflektáltak a választók a személynek szóló szavazattal a nők jelölésére az egyéni választókerületekben? Elsősorban is milyen esélyeket kapnak a nők a pártokon belül?

A két nagy párt – bár eltérő mértékben – de nem mutatott érzékenységet a nők képviselési helyzetének javítására a négy választás során. Különösen így volt ez a Fidesz esetében, ahol a párton belüli üvegplafon kivetüléseként értékelhetjük a női jelöltek alacsony számát, szűkös politikai erőforrásait és a kedvezőtlen jelölési pozíciókat egyaránt. Ez a szelekciós kontextus a párt szervezeti problémáját is tükrözi: alig található olyan női jelölt, aki a párt női arculatát megjeleníthetné. A centralizált és vezérelvű pártban a nők számára járhatatlanok a hierarchia csúcsaira vezető utak. Paradox módon a jelölési folyamatot végzők a helyi politikában igyekeznek megtalálni a női utánpótlást, miközben ez a szelekciós út, a lentől felfelé vezető politikai létra, a magyarországi politiká-

ban szinte ismeretlen. Így az sem véletlen, hogy a hátrányos szelekciós pozíció fluktuációs hátrányokkal egészül ki a Fidesz esetében. A párton belüli viszonyok, a női politikusok általános alulpozícionáltsága a párton belül magyarázhatja a szelekció során elszenvedett hátrányaikat (Cheng et al, 2011). Amennyiben a női politikusok eleve kisebb arányban vannak jelen a szelekciót eldöntő helyeken, nagy valószínűséggel kevesebb női jelölt jelenik majd meg a választási folyamatban.

Az MSZP női jelöltállítási kontextusa első ránézésre más képet mutat. A párt hierarchiájában jelen lévő és több politikai erőforrással rendelkező számos női politikus azt a látszatot kelti, hogy a nőknek megfelelő helye van a párton belül. Gyakran jelentek meg előnyös jelöltségi pozícióban („jó” körzetekben) és jelentős választási sikert is tudtak generálni az egyéni választókerületi szinten. Mihelyt azonban a párt választási ereje meggyengült, a nők lettek e folyamat első vesztesei. Deszelektálódtak, és 2010-ben a férfi párthierarchia saját pozíciói megtartását állította előtérbe. A képhez feltétlenül hozzátartozik, hogy az első három vizsgált választáson még a kifejezetten erős női politikusok sem tudták megváltoztatni a párt nőkre vonatkozható képviselői napirendjét. 2002-ben (az EU csatlakozás előtörténeteként) még támogatták a vérszegény, párton belüli kvótát, de 2007-ben már visszaléptek a törvényi kvóták következetes támogatásától, és ezzel kvázi saját politikai halálos ítéletüket írták alá. A párt nem valósította meg a nemek egyenlőségére vonatkozó modernizációs fordulatot, és nem reflektált a potenciális női szavazási előnyre, amit az egyéni választókerületi szavazatoknál láttunk. A párt felelőssége ebben társadalmi méretű, amennyiben nem indított el egy olyan politikai utánzási folyamatot (contagion effect), amely pedig sok országban a nők képviselői hátrányainak ledolgozásához hozzájárult, amikor a sikeres választási stratégia a többi pártot is a példa utánzására ösztönzi (Matland et al, 1996). A pártokon belüli karrierutak és karrierlehetőségek ugyanakkor az MSZP-n belül is magyarázhatják, hogy nehezebb a női aktivisták számára az előbbre jutás, így kevésbé kerül(het)nek olyan helyzetbe, hogy (több politikai erőforrás, pozíció birtokosaként) induljanak a versenyben. Eleddig utoljára a szocialista nőpolitikusokról mondhattuk – még az MSZP fellendülő ágában – hogy erős politikusok voltak politikai erőforrásaik, választási pozícionáltságuk, valamint képviselői helyük alapján is (B. Kelemen, 2008), ezt azonban nem használták ki.

Hogyan értékelhető mindez a bevezetőben felvetett kereslet-kínálat metafora segítségével? A pártok szelekciós mechanizmusait tekintve egyértelmű, hogy a pártok részéről csekély a nők iránti kereslet. A nagy pártok jelöltállításában kifejezett, nem csökkenő, sőt fokozódó nemi alapú egyenlőtlenségeket találhatunk. Bár összességében a női jelöltek aránya 2002-ben és 2010-ben nőtt az összes jelöltön belül, az aránybeli növekedés ellenére a női jelölteket egyre nagyobb arányban csak a területi vagy országos listákon találjuk meg – többnyire nem nyertes pozícióban, a listák vége felé. A pártok az egyéni választó-

kerületekben jellemzően inkább a férfiakat indítják el. Az egyéni választókerületekben is elinduló jelölteknel a női jelöltek számának és arányának folyamatos csökkenését tapasztalhatjuk, és markánsan csökkent a többes jelölésük mértéke is. Mindezek alapján a mi esetünkkel is megerősíthető a szakirodalom határozott és tesztelt álláspontja miszerint „egyértelműen a keresleti alapú tényezők nyújtanak elfogadható magyarázatot arra, hogy egyes csoportok miért vannak alulreprezentálva a törvényhozásokban” (Ashe et al., 2011: 2.). A választói kereslet hátterének pontos feltárásához további kutatásokra lenne szükség. A népességre kiterjedő és a nemi egyenlőtlenségek okaira és esetleges politikai tartalmára rákérdező felmérések nagyon ritkák. Ezek sorába tartozik a 2010-es választás előtt 1000 fős mintán végzett kutatás, amely nem mutatott szignifikáns összefüggést a pártválasztás és a nemi egyenlőtlenségek okaira vonatkozó vélemények között. Ellenben a nő és a férfi válaszadók véleménye szignifikánsan eltért: a nők sokkal nagyobb arányban gondolták, hogy a nők egyenlőségének megvalósulását akadályozza például az, hogy a politikusok túlnyomó többsége férfi (Cramer’s V ,180, sig. .000) (Omnibus, 2010). Ebből természetesen csak közvetetten következtethetünk a női jelöltekre vonatkozó választói kereslet nemi összetételére, és még közvetetten sem a párt összetételére. Ugyanakkor az a tény, hogy a Fidesz szavazók hasonló arányban tartják problematikusnak a férfi politikusok dominanciáját a nemi alapú egyenlőtlenség kialakulásában, mint az MSZP szavazók, jelzi, hogy a Fidesz női jelöltekre vonatkozó szelekciós gyakorlata meglehetősen távol áll a szavazói vélekedésétől.

Összességében a kereslet-kínálat összefüggésrendszer nem ad kizárólagos magyarázatot a női jelöltek (és általában a női politikai részvétel) arányaira. Nemzetközi összehasonlításokból is kitűnik, hogy szinte ugyanazok az intézményi körülmények egészen más eredményeket hoznak a különböző országokban (Krook, 2010). Ezt erősíti a magyarországi eset vizsgálata is. Nem a külső intézményi hatások (pld. a választási rendszer vagy a jelöltállítás procedúrái) jelentik az alulreprezentáltság fő okát. Magyarázó szerepe a nemi alapon diszkrimináló környezetnek van, amelyben nem érvényesül tisztán a kereslet-kínálat modell. „A megválasztott nők száma attól függ, hogy a rendszerszintű, gyakorlati és normatív intézmények *együttesen* miként segítik vagy akadályozzák a női jelöltek állítását.” (Krook, 2010: 713.) Az, hogy milyen normák és értékek befolyásolják a politika eszközeinek és céljainak kijelölését nem csupán formalitásaival, de gyakorlatával festik át a környezet gender színeit. A társadalmi feltételektől a politikában uralkodó normákig húzódnó tényezők befolyásolják, hogy ezt a küszöböt át tudják és át akarják lépni a nők.

A pártok vonatkozásában mi is diagnosztizálhattuk a nemi alapon diszkrimináló környezetet: a választási rendszer általános szabályain túlmutatóan, és a pártok jelöltállítás gyakorlata alapján megállapíthatóan a női és a férfi jelöltpozíciókban valamint a női és férfi jelöltek közötti különbségekben létezik

a gender hatás. Sokszor felmerül ezzel kapcsolatban, hogy a nők hajlamosabban elzárkózni a nyílt versenyt jelentő egyéni választókerületi indulástól, a férfiakkal ellentétben, ami magyarázhatja ezt a különbséget. A két nem eltérő szocializációja, a hagyományos nemi szerepek dominanciája és a politika masculin világa egyaránt felelősek azért, hogy a nők általában kevésbé ambiciójuknálják a nagypolitikába való belépést (Lawless et al, 2010). A nők háttérben maradása a nemek eltérő szocializációjával összefüggő jelenség, de a politika általános állapotával és a politikai intézményeken belüli hatalmi és szervezeti renddel is kapcsolatban van.⁹ További kvalitatív kutatások tárhatják majd föl, hogy mekkora a súlya ezeknek a szempontoknak. Az előbbi hatások és a pártok nemi alapon diszkrimináló környezete tükrében különösen figyelemre méltó a kereslet másik oldala, a személynek szóló szavazat jelenléte, ha mégoly szerény mértékben is. A personal vote-tal foglalkozó szakirodalom sokáig nem foglalkozott kiemelten annak lehetséges, nemekre vonatkozó, tartalmával. Thames és Williams (2010) 57 ország választási eredményeinek elemzése alapján jut arra a következtetésre, hogy a személynek szóló szavazat szignifikáns és negatív kapcsolatban áll a nők képviseleti arányaival (Thames et al, 2010: 1592.). Azokban a választási rendszerekben, ahol az intézményi megoldásból feltételezhetően (inkább) következik a személynek szóló szavazat, kevesebb női képviselőt találunk. Ezen kívül a társadalomban jelenlévő nemi sztereotípiák hatása meghatározó a személynek szóló szavazat szempontjából (Valdini, 2013). Ennek fényében is további kutatást igényelnek a választók szavazási viselkedésére vonatkozó megfigyeléseink. Kétségtelenül a pártok nemi alapon diszkrimináló környezete mutatkozott az erősebb, átfogóbb magyarázatnak az egyéni választókerületi jelöltek között a nők csekély jelenlétére. A pártok kevésbé keresték a „jó” női jelölteket, és a választói kereslet ezt nem írta felül, olykor csak kiegyenlítette (az erősebb jelöltek esetében), olykor még tovább gyengítette a nők pozícióit.

A nők politikai részvételi lehetőségeinek kutatásával nem a választási rendszert, nem a külső intézményi környezetet, hanem egyrészt a jelöltállítás körülményeit, másrészt a női jelöltek választási teljesítményét kell előtérbe állítani. Ezzel összefüggésben úgy véljük, hogy a választási rendszer többségi irányba történő elmozdulása és az egyfordulós relatív többségi rendszer, amely elvileg még inkább gátat szab a nők egyéni választókerületi megjelenésének nem okolható a nők folytatódó alulreprezentáltságáért. A pártbeli kapuőrök szerepének elemzése a jelöltállításban – sőt, az eddig szinte teljesen feltáratlan jelöltté válási folyamatban –, valamint a választók szavazási viselkedésének pontos feltérképezése segíthet a nők alulreprezentáltsága fő okainak megnevezésében.

JEGYZETEK

- ¹ A törvényi kvótával is rendelkező Szlovéniában 36,7 százalék, Lengyelországban pedig 24,1 százalék ez az arány. A többi posztkommunista ország adatai csökkenő sorrendben: Észtország 23,8 százalék, Litvánia 23,4 százalék, Bulgária 20,4 százalék, Cseh Köztársaság 20,0 százalék, Szlovákia 18,7 százalék, Lettország 18,0 százalék és Románia 13,7 százalék. <http://www.ipu.org> utolsó megtekintés: 2015. május 21.
- ² Erre vonatkozóan Benoit (2001) az első három választás kapcsán megállapította, hogy a megosztott szavazat (split vote) (amikor a listán és az egyéni választókerületben más pártra szavaz a választó) mértéke választásról választásra nőtt, igaz ennek motívumai nagyon különbözőek lehettek és voltak.
- ³ A tanulmányban csak azokkal a jelöltekkel foglalkozunk, akik elsőszámú jelölőpártja a Fidesz, illetve az MSZP. Az elemzés során nem vesszük számításba azokat a közös jelölteket, akiknél e két párt csak második, támogató pártként szerepel. (Tehát elsőszámú jelölő pártja az MDF, KDNP, illetve az SZDSZ volt). Hozzá kell tenni, hogy a kettős jelöltek alig befolyásolnák az adatainkat: a négy választás során a Fidesznek összesen 6, az MSZP-nek egyetlen olyan egyéni választókerületi női jelöltje volt, akiket másik párt indított első helyen.
- ⁴ Ebben a mozzanatban a nők alulreprezentáltságának szélesebb társadalmi okai mutatkozhatnak meg. E mechanizmus feltárásához feltétlenül szükséges lenne egy kutatás az ön-deszelektáció személyes, társadalmi és politikai okairól.
- ⁵ Az 1998-ban a parlamentbe bejutott pártok 99 női jelöltet indítottak egyéniben (1998-ban a parlamentbe jutott pártok összes egyéni választókerületi jelöltje: 966 fő), tehát a jelöltek 10,2 százaléka volt nő. 2010-ben a parlamentbe bekerült pártok esetében 55 női jelöltet találunk az egyéni választókerületekben 620 férfi jelölt mellett (nők aránya: 8,9 százalék).
- ⁶ 1998-ban az egyéni választókerületi mandátumokban még szerepet kapott az MDF (16), az FKgP (12), az SZDSZ (2), valamint egy független képviselő is. 2010-ben a táblázatból „hiányzó” mandátumok a KDNP-t (17) és az egyetlen függetlent jelölik.
- ⁷ A több ágon indított nők aránya: 1998: 30,5 százalék, 2002: 29,1 százalék, 2006: 23,5 százalék, 2010: 26,9 százalék. Több ágon indított férfiak aránya: 1998: 39,8 százalék, 2002: 45,7 százalék, 2006: 41,2 százalék, 2010: 44,4 százalék. Az indulási helyek átlagszáma is mutatja az eltérést. 1998-ban a nők átlagosan 1,5 indulási helyet értek el, a férfiak 1,6-et, ezek az adatok 2002-ben 1,4 vs. 1,7; 2006-ban 1,4 vs. 1,5; 2010-ben 1,4 vs. 1,6.
- ⁸ A Fidesz esetében a 41 jelöltpozíció 28 személyt, az MSZP esetében a 69 jelöltpozíció 36 személyt takar.
- ⁹ Lásd erről Lévai et als (1999). Legfrissebben A nőtlen évek ára (Juhász, 2014) c. kötet több tanulmánya hívja fel a figyelmet a legkülönbözőbb területeken (pld. oktatási rendszer mint szocializációs terep, vagy a családpolitika mint szocializációs terep) nemi alapon strukturálódó elmentmondásaira.

IRODALOM

- Ashe, Jeanette – Stewart, Kennedy (2011): Legislative recruitment: Using diagnostic testing to explain underrepresentation. *Party Politics*, 17 (1): 1–21.
- Benoit, Kenneth (2001): Evaluating Hungary's Mixed-Member Electoral System. In: Matthew Soberg Shugart and Martin P. Wattenber (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Oxford University Press, 477–493.
- Black, J. H.–Erickson, L. (2003): *Women candidates and voter bias: do women politicians need to be better?* Electoral Studies 22 (1): 81–100.
- Cain, Bruce–John Ferejohn–Morris Fiorina (1990): *The Personal Vote: Constituency Service and Electoral Independence*. Harvard University Press.
- Carey, John M.–Matthew S. Shugart (1995): *Incentives to Cultivate a Personal Vote: A Rank Ordering of Electoral Formulas*. Electoral Studies, 14 (4): 417–439.
- Caul, Miki (1999): Women's Representation in parliament. The Role of Political Parties. *Party Politics*, 5 (1): 79–98.
- Cheng, Christine–Margit Tavits (2011): *Informal Influences in Selecting Female Political Candidates*. Political Research Quarterly, 64 (2): 460–471.
- Cross, William (2008): *Democratic Norms and Party Candidate Selection. Taking Contextual Factors into Account*. Party Politics, 14 (5): 596–619.
- Darcy, Robert–Susan Welch–Janet Clark (1994): *Women, elections and representation*. Lincoln, University of Nebraska Press.
- Dahlerup, Drude (1988): From a Small to a Large Minority: Women in Scandinavian Politics. *Scandinavian Political Studies*, 11 (4): 275–289.
- Duverger, Maurice (1955): *The Political Role of Women*. UNESCO.
- Enyedi Zsolt–Benoit, Ken (2011): Kritikus választás 2010. A magyar pártrendszer átrendeződése a bal-jobb dimenzióban. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos R. (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA, 2011, 17–42.
- Fortin-Rittberger, Jessica–Christina Eder (2013): Towards a Gender-Equal Bundestag? The Impact of Electoral Rules on Women's Representation. *West European Politics*, 36 (5): 969–985.
- Gallagher, Michael–Michael Marsh (1988): *Candidate Selection in Comparative Perspectives*. The Secret Garden of Politics. Sage.
- Hazan, Y. Reuven–Gideon Rahat (2010): *Democracy within Parties: Candidate Selection Methods and Their Political Consequences*. Oxford University Press.
- Ilonszki Gabriella (1996): A parlamenti képviselők jelölésének elméleti és párt szervezeti kérdései Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, V. évf., 2. szám, 43–68.
- Ilonszki Gabriella–Kathleen, Montgomery (2002): *Több demokrácia – kevesebb képviselő? Választások, pártok, nők a magyarországi politikában*. Politikatudományi Szemle, XI. évf., 3. szám, 734.
- Ilonszki Gabriella–B. Kelemen Ida–Széles Zsuzsanna (2003): *Fordulóponton. Képviselők 1998–2002*. Budapest, Peace Institute Ljubljana.
- Ilonszki Gabriella–Várnagy Réka (2007): Vegyes választási rendszer és női képviselet. *Politikatudományi Szemle*, XVI. évf., 1. szám, 93–109.

- Ilonzki Gabriella (2008): Női kvóta Magyarországon – ha igen, akkor miért nem? In: Ilonzki Gabriella–Hámor Szilvia–Papp Zsófia–Juhász Borbála–Sáfrány Réka (szerk.): *A női kvóta Magyarországon*. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 9–34.
- Ilonzki Gabriella–Kurtán Sándor (2011): Látszat és valóság. A 2010-ben megválasztott parlamenti képviselők arculata. In: Enyedi Zsolt–Szabó Andrea–Tardos R. (szerk.): *Új képlet. A 2010-es választások Magyarországon*. Budapest, DKMKA, 2011, 95–122.
- Ilonzki, Gabriella (2012): The Impact of Party System Change on Female Representation and the Mixed Electoral System. In: Manon Tremblay (ed.): *Women and Legislative Representation. Electoral Systems, Political Parties and Sex Quotas*. 2nd updated and revised edition, Palgrave, Macmillan. 211–224.
- B. Kelemen Ida (2010): Női képviselők – női képviselő? *Politikatudományi Szemle*, XIX. éfv., 3. szám, 83–103.
- Juhász Borbála (szerk.) (2014): *A nőtlen évek ára. A nők helyzetének közpolitikai elemzése 1989–2013*. Budapest, Magyar Női Érdekérvényesítő Szövetség.
- B. Kelemen Ida (2008): Cherchez la femme! In: Ilonzki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 67–94.
- Lijphart, A. (1994): *Electoral Systems and Party Systems*. Oxford, Oxford University Press.
- Kittilson, M. C.–Schwindt-Bayer, L. (2010): Engaging citizens: The role of power-sharing institutions. *Journal of Politics*, 72 (4): 990–1002.
- Marjai Erzsébet (2012): *Candidate selection patterns in the 2010 Hungarian parliamentary elections*. CEU, MA disszertáció.
- Matland, Richard E. (1995): How the election system structure has helped women close the representation gap. In: Lauri Karvonen and Pere Selle (eds.): *Women in Nordic Politics: Closing the Gap*. Dartmouth Publishing, 281–309.
- Matland, Richard E.–Donley T. Studlar (1996): The contagion of women candidates in single-member district and proportional representation electoral systems: Canada and Norway. *Journal of Politics*, 58 (3): 707–733.
- Koncz Katalin (2014): Nők a parlamentben, 1990–2014. *Statistikai Szemle*, 92 (6): 513–540.
- Kostadinova, Tatiana (2007): Ethnic and Women's Representation under Mixed Election Systems. *Electoral Studies*, 26 (2): 418–431.
- Krook, Mona Lena (2010): Beyond Supply and Demand. A Feminist-institutionalist Theory of Candidate Selection. *Political Research Quarterly*, 63 (4): 707–720.
- Lévai Katalin–Kiss Róbert–Gyulavári Tamás (szerk.) (1999): *Vegyesváltó. Pillanatképek nőkről, férfiakról*. Budapest, Egyenlő Esélyek Alapítvány.
- Lawless, Jennifer L.–Fox, Richard L. (2010): *It Still Takes a Candidate: Why Women Don't Run for Office*. Cambridge University Press.
- Moser, Robert G. (2001): The effects of Electoral Systems on Women's representation in post-communist states. *Electoral Studies*, 20: 353–369.
- Murray, Rainbow (2008) The Power of Sex and Incumbency. A Longitudinal Study of Electoral Performance in France. *Party Politics*, 14 (5): 539–554.
- Norris, P. (1996): Legislative Recruitment. In: Leduc, Niemi and Norris (1996): *Comparing Democracies: Elections and Voting in Global Perspective*. Thousand Oaks, Sage.

- Norris, Pippa–Joni Lovenduski (1995): *Political Recruitment. Gender, Race and Class in the British Parliament*. Cambridge University Press.
- Omnibus (2010): Női esélyegyenlőség a felnőtt lakosság szemével, 1000 fős reprezentatív felvétel. TÁRKI Zrt. a Szociális és Munkaügyi Minisztérium megrendelésére.
- Papp Zsófia (2011): A választókerület helye a magyar parlamenti képviselők szerepfelfogásában. In: Tardos Róbert–Enyedi Zsolt–Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest: DKMKA, 291–312.
- Papp Zsófia (2013): *Legislators' constituency orientation under party centered electoral rules. Evidence from Hungary*. PhD disszertáció.
- Phillips, Anne (1995): *The Politics of Presence*. Oxford, Clarendon Press
- Phillips, Anne (2012): Representation and Inclusion. *Politics & Gender*, 8 (4): 512–518.
- Rule, Wilma (1981): Why Women Don't Run: The Critical Contextual Factors in Women's Legislative Recruitment. *Western Political Quarterly*, 34 (1): 60–77.
- Sansbonmatsu, Kira (2002): Political Parties and the Recruitment of Women to State Legislatures. *Journal of Politics*, 64 (3): 791–809.
- Studlar, Donley T.–McAllister, Ian (1991): Political Recruitment to the Australian Legislature: Toward an Explanation of Women's Electoral Disadvantages. *The Western Political Quarterly*, 44 (2): 467–485.
- Thames, Frank C. and Margaret S. Williams (2010): Incentives for Personal Votes and Women's Representation. In: Legislatures. *Comparative Political Studies*, 43 (12): 1575–1600.
- Valdini, Melody Ellis (2013): Electoral Institutions and the Manifestation of Bias: The Effect of the Personal Vote on the Representation of Women. *Politics & Gender*, 9 (1): 76–92.
- Várnagy Réka–Ilonszki Gabriella (2012): Üvegplafonok. Pártok fent és lent. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évf. 4. szám, 7–28.

A VÁLTOZÓ VÁLASZTÁSI SZABÁLYOK ÉS A VÁLTOZÓ POLITIKAI KONTEXTUS HATÁSA A KAMPÁNYPERSZONALIZÁCIÓRA

Egy természetes kísérlet tanulságai*

Papp Zsófia

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

Zorigt Burtejin

(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja annak bemutatása, hogy a magyar választási rendszer közelmúltbeli változásai hogyan befolyásolták a képviselőjelöltek kampánystratégiáit a perszonalizáció nézőpontjából. A nemzetközi szakirodalom tanulságai alapján azt várjuk, hogy a többségi ág hangsúlyosabbá válása a perszonalizációnak kedvez. A Comparative Candidates Survey két magyarországi hullámának adatait felhasználva kimutatjuk, hogy a kampányperszonalizáció átlagos szintje – a várakozásokkal ellentétben – 2010-ről 2014-re csökkent. Kilenc kampányszakértővel végzett interjúnk alapján arra következtetünk, hogy a politikai kényszer a kampányok perszonalizációját rövidtávon erősebben befolyásolja, mint az intézményi keretek.

Kulcsszavak: kampányok ■ perszonalizáció ■ választási rendszer ■ képviselőjelöltek ■ országgyűlési választások

* A tanulmány nem születhetett volna meg az OTKA K106220. számú projektének támogatása nélkül. Szeretnénk köszönetet mondani Molnár Gábor Tamásnak a kutatásban nyújtott nélkülözhetetlen segítségéért, Nábelek Fruzsínának és Tóth Adriennek az adatok előkészítéséért. Továbbá köszönjük az alábbi kollégáknak, akik a tanulmány különböző fázisaiban megjegyzésekkel segítségünkre voltak: Medve-Bálint Gergő, Gyulai Attila, Bene Márton, Sebők Miklós, Dobos Gábor, Bíró-Nagy András, Boda Zsolt, a 2015. március 13-án az MTA Társadalomtudományi Központban megrendezett SCIEX workshop résztvevői (Georg Lutz, Faragó Péter, Várnagy Réka, Ilonszki Gabriella, Róbert Péter), valamint az MTA TK Politikatudományi Intézet Politikai Viselkedés Osztály tagjai (Kiss Balázs, Szabó Gabriella, Szabó Andrea, Kovács Tamás, Csizmadia Ervin, Mikecz Dániel). Köszönjük továbbá két névtelen bírálónk véleményét is. Terjedelmi okok miatt nem tudtunk minden kérésünknek eleget tenni, ami azonban nem jelenti azt, hogy azokat nem gondoltuk helytállónak. Mint mindig, a tanulmány minden hiányossága minket terhel.

A premodern, modern és posztmodern kampányok közötti megkülönböztetésből (Norris, 2000a) kiindulva Zittel és Gschwend (2008) amellet érvelnek híres tanulmányukban, hogy a választókerület-központú és perszonalizált kampányok tulajdonképpen több hasonlóságot mutatnak a kampányok premodern ideáltípusával, mint a modern kampányokéval. Megközelítésük szerint a választókerületi kampányok úgy fókuszálnak a helyi ügyekre, hogy bizonyos mértékig függetlenné válnak az országos kampányközpont irányításától. Ahelyett, hogy a párt a saját helyi népszerűségére építené a kampányt, a jelölt ismertsége és helyi beágyazottsága válik hangsúlyossá. Személyes népszerűségükre építve a jelöltek tehát gyakran térnek el a központi kampánystratégiától azért, hogy ezzel növeljék a személynek szóló szavazat (*personal vote*) összes szavazaton belüli részesedését. A személynek szóló szavazat nagyságával foglalkozó kutatók (Cain–Ferejohn–Fiorina, 1987; Canache–Mondak–Cabrera, 2000; Gaines, 1998; Herrera–Yawn, 1999; Mondak, 1995; Norton–Wood, 1990; Swindle, 2002) abból a feltételezésből indulnak ki, hogy a jelöltekre leadott szavazatok egy része a párthovatartozáson, a rögzített szavazói jellemzőkön és a gazdasági folyamaton túl a jelölt kvalitásaiból és tevékenységéből eredő tényezőkkel is magyarázható. Minél nagyobb a szavazaton belül a személynek szóló rész, annál erősebbnek tekinthető a jelölt a párttal szemben, annál nagyobb lesz az úgynevezett „kiszavazási potenciálja”. Másképpen megfogalmazva, azok a jelöltek, akik a választások alkalmával helyi népszerűségüknek köszönhetően erőforrásként jelennek meg a pártok számára, komoly kockázatot jelenthetnek a pártegység szemszögéből. Következésképp minél több a személyes vonzerővel rendelkező képviselő egy pártban, annál nehezebb a pártvezető dolga a párt egységének megteremtésében. A személyes vonzerő szavazatokra váltásához azonban elengedhetetlen a jelölt láthatóságának növelése. Ennek egyik kézenfekvő módja a perszonalizált (vagy jelöltközpontú) kampányok szervezése. A perszonalizáció szavazatokban mérhető hasznossága azonban nagyban függ a választási szabályoktól.

Cikkünkben a választási szabályok kampányperszonalizációra gyakorolt hatásával foglalkozunk. A választási rendszer és a perszonalizáció összefüggéseivel foglalkozó szerzők nagy része arra a következtetésre jut, hogy a választási formula az egyik legfontosabb szempont, amit a téma vizsgálatánál figyelembe kell vennünk (Cain et al., 1987; Lancaster, 1986; Lancaster–Patterson, 1990; Norris, 2000b; Scholl, 1986). A választási formula az egyéni és többmandátumos választókerületek közötti különbségtétellel befolyásolja a képviselőjelöltek perszonalizációjára való hajlandóságát. Az egyéni választókerületek egyrészt megteremtik a tisztább elszámoltatás feltételeit, másrészt pedig lehetőséget adnak a választóknak arra, hogy a pártok mellett akár személyek között is választhassanak. Vegyes választási rendszerekben a képviselők jelentős részét választják a többségi ágon, egyéni választókerületekben. Következés-

képp, a jelöltek meglehetősen nagy hányada érdekelt a személynek szóló szavazatok gyűjtésében. Általában véve elmondható, hogy minél nagyobb a többségi ág szerepe, annál erősebb a perszonalizációra való ösztönzés.

A komparatív megközelítések egyik hátránya, hogy nehéz elválasztani a mikroszintű ok-okozati összefüggéseket az országspecifikus hatásoktól (Jun and Hix, 2010). Ezért adott esetben hasznosabb lehet, ha a kulturális és történeti tényezők változatlanóságát kihasználva a kutatások csak egy országra fókuszálnak. A magyar választási rendszerben bekövetkezett közelmúltbeli változások olyan kísérleti körülményeket teremtettek, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy megvizsgáljuk a rendszerszintű változások kampányperszonalizációra gyakorolt hatását. A *Comparative Candidates Survey* adatait és a szakértői interjúk tanulságait alapul véve azt vizsgáljuk, hogy *egy olyan vegyes választási rendszerben, ahol megnő a többségi ág parlamentbe való bekerülésben játszott szerepe, nagyobb hangsúlyt kap-e a jelöltközpontúság.*

Írásunkban megkíséreljük megteremteni a kapcsolatot az intézmények (választási rendszer), mint makroszint, és az egyéni viselkedés (jelöltek kampánystratégiája), mint mikroszint között. Mindezt úgy, hogy közben a mezoszintet, vagyis a pártok szintjét is megvizsgáljuk, és ezen keresztül próbáljuk megérteni az intézményi változások hatását az egyéni viselkedésre. Először is, röviden összefoglaljuk a választási szabályok és a perszonalizáció közötti kapcsolattal foglalkozó főbb elméleteket és kutatási eredményeket. Ezt követően a választási rendszer változásaiból levezetjük hipotézisünket. A harmadik részben röviden kitérünk az adatok és az elemzésnél alkalmazott változók ismertetésére, és ezek várt hatásaira. Az ezt követő empirikus fejezet két részre oszlik: az elsőben többváltozós véletlenhatás-modellel próbáljuk megragadni a kampányperszonalizációban 2010 és 2014 között megfigyelhető változásokat. A kvantitatív eredményeinket kiegészítendő ismertetjük a legfontosabb pártok kampánystratégiáival és szakértőivel folytatott interjúsorozatunk tanulságait. Az utolsó részben pedig levonjuk a következtetéseket.

VÁLASZTÁSI SZABÁLYOK, JELÖLTÁLLÍTÁS ÉS PERSZONALIZÁCIÓ

Az elmúlt években sokat gyarapodott a választási szabályok és a kampányperszonalizáció összefüggését taglaló szakirodalom (André–Freire–Papp, 2014; Cross–Young, 2014; Eder–Jenny–Müller, 2014; Gschwend–Zittel, 2014; Kriesi, 2012; Selb–Lutz, 2014; Zittel, 2014; Zittel–Gschwend, 2008). A vizsgált választási rendszerek sokfélesége ellenére a szerzők egyetértenek abban, hogy a jelöltközpontú választási rendszerek ösztönzőleg hatnak a kampányok perszonalizációjára, míg a pártközpontú választási rendszerekben a pártközpontú kampányok válnak tipikussá. Carey és Shugart (1995) gyakran idézett

cikkükben osztályozzák a különböző választási rendszereket aszerint, hogy azok mennyire ösztönzik a jelölteket a jelöltközpontú stratégiák követésére. A választási rendszerek értékelésénél három fő tényezőt vesznek figyelembe: a választási formulát, a szavazólap szerkezetét és a körzeti magnitúdót. A három szempont közül mi az elsőt foglalkozunk,¹ amely tulajdonképpen nem más, mint a többségi és arányos választási rendszerek egymástól való elkülönítése.

A többségi és arányos rendszerek közötti különbségtétel alapja az egyéni és a többmandátumos választókerületek alkalmazása. Míg az egyéni választókerületek (EVK-k) azáltal, hogy tisztább felelősségi viszonyokat teremtenek, könnyebb elszámoltatást tesznek lehetővé (Lancaster, 1986; Norris, 2000b; Scholl, 1986), a többmandátumos választókerületekben megnövekszik a potyautas stratégia sikerességének a valószínűsége (Heitshusen–Young–Wood, 2005). A többmandátumos választókerületekben a képviselők más képviselők sikereinek fényében sütkérezhetnek anélkül, hogy a választók egyértelműen be tudnák azonosítani a valóban sikeres képviselőt. Mivel ebben az esetben a választók nem tudják elszámoltatni a képviselőket (tehát nem tudják, hogy kit büntessenek vagy jutalmazzanak a következő választáson), azok inkább a pártvezetés kegyeit keresik (Norris, 2004). Az újraválasztásért folytatott küzdelem ezáltal az előkelőbb listás helyekért folytatott harccá alakul (Curtice–Shively, 2009).

A választási szabályokon túl a jelöltállítás szabályai és gyakorlata is befolyásolhatja a perszonalizációt. Többen érvelnek amellett, hogy tulajdonképpen a jelöltállítási stratégiák döntik el azt, hogy egy választási rendszer jutalmazza-e vagy bünteti a jelöltközpontúságot (Atmor–Hazan–Rahat, 2011; Carey–Shugart, 1995; Mitchell, 2000; Norris, 2004). Az általános szabály az, hogy minél decentralizáltabb a jelöltállítás, tehát minél kisebb a pártközpont beleszólása a jelöltek kiválasztásába, annál erősebb a perszonalizációra való ösztönzés (Atmor et al., 2011). Ezzel szemben, a centralizált² és exkluzív³ jelöltállítás felülírhatja a választási rendszerek perszonalizációra gyakorolt hatását. Még az olyan tiszta felelősségi viszonyokat teremtő egyéni választókerületi rendszerekben is, ahol nagy a biztos kerületek aránya, és a pártközpontok kizárólagos kontrollt gyakorolnak a jelöltállítási folyamat felett, a küzdelem a megválasztás helyett a jelölésért (tehát a párt kegyeiért) folyik. Ezek alapján elvárható, hogy a kiválasztott jelöltek lojálisabbak lesznek a párthoz (hiszen a pártvezetés dönt a sorsukról), ami a pártközpontú stratégiák követésében is megnyilvánulhat.

Magyarországon, különösen azoknál a pártoknál, amelyeknek reális esélyük volt egyéni mandátumok elnyerésére, mind 2010-ben, mind 2014-ben a jelöltállítás centralizáltsága volt megfigyelhető⁴. A kulcskérdés itt az, hogy lehet-e bármi jelentősége a személynek szóló szavazatnak az ilyen centralizált pártok esetében. Furcsamód a válasz az, hogy lehet. A párt jelöltállítási stratégiája még abban az esetben is megteremtheti a perszonalizációra való ösztönzést, ha a szavazók nem választhatnak ugyanazon párt több jelöltje közül,

vagyis amikor nincs párton belüli verseny⁵ (Carey–Shugart, 1995). Cain és szerzőtársai (1987) szerint léteznek olyan központi jelöltállítási stratégiák, amelyek a helyi szinten ismert emberek jelölését támogatják azért, hogy növeljék a rájuk leadott helyi szavazatok arányát. Curtice és Shively (2009), valamint Gallagher és Holliday (2003) egyetértenek abban, hogy amennyiben a választók azokat a jelölteket részesítik előnyben, akik aktív választókerületi munkát végeznek, vagy helyi ismertséggel bírnak, a pártok is hajlandóbbak elsőbbséget adni az ilyen jelölteknek még akkor is, ha ezzel a parlamenti pártegységet veszélyeztetik (Navarro, 2009). Ebből a feltételezésből kiindulva a reménybeli jelölteknek jó okuk van azt hinni, hogy a perszonalizációra épülő stratégiák mind a jelölés, mind a megválasztás szempontjából fontosak lehetnek (Gallagher–Holliday, 2003). Következésképp, annak ellenére, hogy a centralizált jelöltállítás önmagában a pártközpontú kampányoknak kedvez, a nagyobb láthatósággal rendelkező jelöltek esetében ez nem feltétlenül irányadó.

HIPOTÉZIS

Ahogy azt az előző részben láthattuk, az irodalomban egyetértés van a tekintetben, hogy míg a többségi rendszerek a jelöltközpontú kampányoknak kedveznek, a zárt listás⁶ arányos választási rendszerek a kampányok pártközpontúságát erősítik. A fő kérdés az, hogy az olyan választási rendszerekben, amelyek vegyítik a többségi és arányos komponenseket, a jelölt- vagy a pártközpontúság fog-e dominálni. Érvelhetünk amellett, hogy amennyiben az egyéni választókerületekben folytatott verseny fontos szerepet játszik abban, hogy egy párt megnyeri-e a választásokat vagy sem, a pártoknak olyan stratégiákat érdemes követniük, amelyek a választási rendszer első ágán növelik a szavazatok arányát. Feltételezve, hogy a pártok népszerűsége választókerületi szinten adottnak tekinthető, az egyéni választókerületi jelöltek szavazatarányát a személynek szóló szavazatokkal lehet növelni. Mindezt a láthatóság növelésével, perszonalizált kampányok segítségével lehet elérni. A fenti logikából az alábbi hipotézis következik: *minél fontosabb a választási rendszer egyéni kerületi (többségi) ága a megválasztás szempontjából, annál inkább követnek a jelöltek olyan stratégiákat, amelyek jól illeszkednek a többségi ág logikájához. Magyarán annál perszonalizáltabb kampányokat folytatnak.*

A választási szabályok 2011-es változása olyan természetes kísérleti körülményeket teremtett, amelyek lehetővé teszik számunkra, hogy megvizsgáljuk a többségi irányba való tolodás hatásait egy vegyes választási rendszerben úgy, hogy *a politikai és kulturális tényezők változatlanul maradnak.* A következő részben amellett érvelünk, hogy a közelmúltbeli változások a magyar választási szabályokban valóban a többségi ág dominanciáját növelik.

VÁLTOZÁSOK A MAGYAR VÁLASZTÁSI RENDSZERBEN

A rendszerváltás utáni Magyarország választási rendszerét Shugart és Wattenberg (2001) vegyes többségi rendszerként írja le. A választási rendszer részletes ismertetésétől – révén, hogy a folyóirat közönsége magyar politikatudósokból áll – eltekintünk. Az 1. táblázat a teljesség igénye nélkül foglalja össze azokat a tanulmányunk szempontjából legfontosabbnak ítélt változtatásokat, amelyeket a Magyar Országgyűlés 2011 decemberében fogadott el.

1. táblázat. A választási rendszer legfőbb változásai.

2010-es választás	2014-es választás
176 EVK mandátum a 386 képviselői helyből	106 EVK mandátum a 199 képviselői helyből
Három ág (EVK, területi, országos)	Két ág (EVK, országos)
Vesztes kompenzáció	Győztes kompenzáció
Két forduló	Egy forduló
A választók az EVK és a területi ágon szavaznak	A választók az EVK és az országos ágon szavaznak

Általában véve elmondható, hogy a választási rendszerben bekövetkező változások megváltoztatják a politikai verseny logikáját. Befolyásolják többek között a pártrendszer tagoltságát, a koalíciós stratégiákat, a parlamenti képviselet arányosságát, a képviselői munkában megfigyelhető választókerület-központúságot és a kampánystratégiákat. Az alábbiakban emellett érvelünk, hogy a 2011-es változások arra ösztönzik a jelölteket, hogy perszonalizáltabb kampányokat folytassanak.

Először is, míg 2010-ben a képviselők 45,6%-át választották egyéni kerületekben, addig ez az arány 2014-ben 53,2%-ra nőtt. Az EVK-ban zajló verseny tehát mind a jelöltek, mint a pártok számára fontosabbá válik, hiszen az itt aratott győzelem eldöntheti a választást. Emellett az EVK-képviselők nagyobb aránya megnöveli az EVK-k szerepének az egyes jelöltek megválasztásban játszott relatív fontosságát. Ahogy arra korábbi kutatások is rámutattak (Papp, 2015), az egyéni választókerületi szint fontos szerepet játszik a perszonalizáció hasznának értékelésében. Az egyéni választókerületi szint hangsúlyosabb tétele tehát várhatóan a perszonalizáció növekedésében is megjelenik.

Másodszor, a listás ágak számának csökkenése is újraértékeli az EVK-k szerepét a megválasztásban. Míg 2010-ben a jelölteket három ágon is megválaszthatták, addig 2014-ben csak egyéni választókerületből vagy az országos listáról kerülhettek be. 2010-ben az egyéni választókerületi jelöltek előkelő helyeket kaptak a területi pártlistákon, miközben az országos pártvezetők az országos lista elejét dominálták. Magyarán, a vereséget szenvedő egyéni jelölteket nagyobb valószínűséggel választották meg a területi listákon, mint az országo-

son.⁷ Az új választási szabályok aligha változtatnak az országos listák összeállításának logikáján: a pártvezetők továbbra is a lista elején kapnak helyet. Emellett nem valószínű, hogy a pártvezetők száma a két választás között csökkent. Mindez azt jelenti, hogy az országos listák szerkezete megközelítőleg változatlan. Másként megfogalmazva, 2010-ben a területi listák „felszívták” a vesztes egyéni jelölteket, így azok nem „terhelték” az országos listákat. 2014-ben annak ellenére, hogy az országos listákról többen kerülhetnek a parlamentbe, ez a létszámnövekedés csak a vesztes egyéni képviselők kis részét képes az országgyűlésbe juttatni. Mivel a jelöltek alatt kifeszített „biztonsági háló” már nem annyira biztonságos, az új választási szabályok bevezetésével felértékelődött az egyéni választókerületi szinten nyújtott teljesítmény szerepe. Mindez arra ösztönözheti a jelölteket, hogy a szavazatok számának növelése érdekében kiegészítsék a pártkampányt a perszonalizáció bizonyos elemeivel.

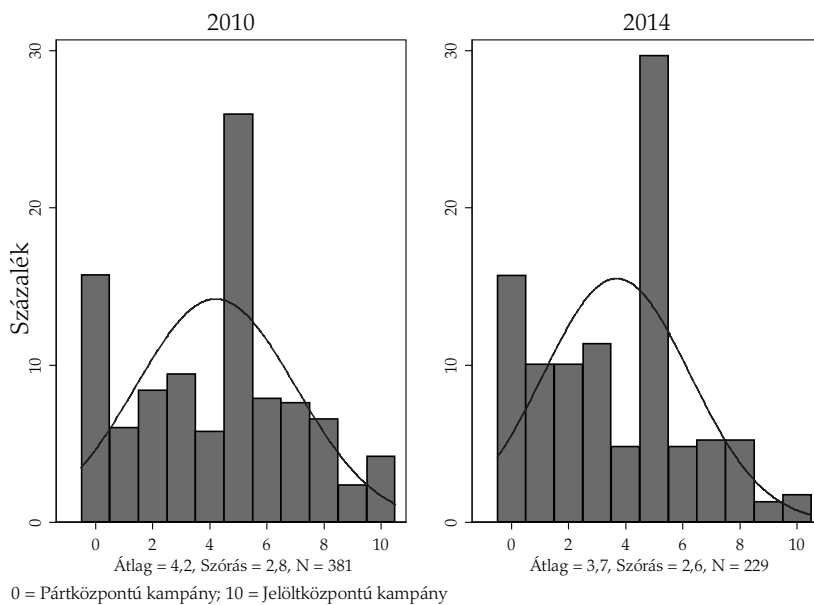
Harmadszor, 2010-ben a vesztes kompenzáció arra ösztönözhetette a kevésbé esélyes jelölteket, hogy esélytelenségük ellenére maximalizálják a rájuk érkező szavazatok számát, hiszen ezek a szavazatok az országos listán hasznosulhatnak. A választási rendszer módosításai ezen annyit változtatnak, hogy 2014-től nem csak az esélytelenek, de az esélyes jelöltek esetében is megjelennek ezek a hatások. A győztes kompenzáció bevezetése miatt tehát mind a várható⁸ győztesek, mind a vesztesek érdekelték lesznek a személynek szóló szavazataik növelésében.

ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

Tanulmányunk empirikus részében a *Comparative Candidates Survey* két magyarországi hullámának adatait elemezzük. A 2010-es adatok a Magyar Választáskutatási Program keretein belül kerültek felvételre, míg 2014-ben a *Jelöltek és képviselők: személyes és pártképviselet* c. OTKA-projekt égisze alatt zajlott az adatfelvétel. Mindkét alkalommal, közvetlenül a választások után kezdtük meg az egy hónapig tartó adatgyűjtést. 2010-ben 381, 2014-ben 229 érvényes kérdőívet⁹ kaptunk vissza. Az adatok egy kiegyensúlyozatlan panelt adnak ki 73 olyan válaszadóval, akik mindkét hullámban kitöltötték a kérdőívet. A parlamenti képviselőket véletlenszerűen választottuk a mintába, és személyesen kérdeztük meg őket. Azoknál a jelölteknél, akik végül nem kerültek a parlamentbe, a kérdőív online verzióját alkalmaztuk. Ebben az esetben a teljes populációnak elküldtük a felkérő leveleket. A mintába 205 (53,8%) képviselő került 2010-ben, és 88 (38,4%) képviselő 2014-ben.¹⁰ Az éveket jelölő almintákban tehát a sikeres jelöltek felülreprezentáltak.¹¹ Annak ellenére, hogy felmerülhetnek kétségek a teljes minta véletlenségét illetően, az elemzés során a standard szignifikancia-tesztekre építjük következtetéseinket abból kiindulva, hogy a minta jelentős része (képviselek) esetében szigorúan ragaszkodtunk a kiválasztás véletlenségéhez.

Elemzésünk függő változóját, a kampányperszonalizációt Zittel és Gschwend (2008) ötletét felhasználva az alábbi módon mértük. A válaszadókat arra kértük, hogy helyezték el kampányaikat egy olyan 11 fokú skálán, amelynek két végpontja a tökéletes pártközpontúságot, valamint a teljes perszonalizációt jelöli.¹² Az 1. ábra a függő változó évenkénti eloszlását mutatja.

1. ábra. A kampányperszonalizáció változó eloszlása 2010-ben és 2014-ben.

Kontrollváltozók és várható hatásai

A célunk az, hogy kimutassuk a két választás között bekövetkező változások nettó hatását az egyéni viselkedésre. Úgy gondoljuk, hogy a természetes kísérlet feltételei jelen esetben fennállnak, tehát a két választás nagyjából ugyanabban a politikai kontextusban került megrendezésre.¹³ A választás évét jelölő változó (*Választás*) azoknak a tényezőknek a hatását tömöríti, amelyek mégis megváltoztak a két választás között. Amennyiben a *Választás* változó nem szignifikáns, az azt jelenti, hogy nem voltak olyan hatások, amelyeket a két választás közötti változások okoztak. Ha a *Választás* változó szignifikáns, az azt jelenti, hogy a két választás olyan lényegi dologban különbözik egymástól, amely befolyásolja a kampányperszonalizáció szintjét. Témánk szempontjából a két választás közötti legfontosabb változás a választási szabályokban következett be. Kvantitatív elemzésünkben tehát azt feltételezzük, hogy a *Választás* változó méri a rendszerszintű változások hatását a kampányperszonalizáció mértékére. A *Választás* nettó hatásának kimutatásához azonban más tényező-

ket is figyelembe kell vennünk. A kontroll változókra vonatkozó technikai információkat az 2. mellékletben tüntetjük fel. Ebben a részben a változók kampányperszonalizációra gyakorolt feltételezett hatását ismertetjük.¹⁴

(1) A fent ismertetett szakirodalomból kiindulva, a választókerület és a képviselő közötti közvetlen kapcsolat miatt azt várjuk, hogy az egyéni választókerületi jelöltek (*EVK-jelölt*) perszonalizáltabb kampányt folytatnak, mint azok a társaik, akik csak a zárt pártlistákon indulnak. Ez utóbbi esetben ugyanis a választó és a jelölt közötti kapocs lazább lesz azáltal, hogy egy területi egység több képviselőt is választ.

(2) A helyi politikai pozíciók (*Helyi politikai pozíció*) hatásával foglalkozó szerzők rendre a pártvezetés legfőbb dilemmájából indulnak ki (Navarro, 2009). Egyrészt, mivel a választók olyan jelöltekkel szimpatizálnak, akik tisztában vannak a helyi problémákkal (Putnam, 1976; Shugart–Valdini–Suominen, 2005; Tavits, 2010), a helyi politikusok népszerűsége hasznos eszköznek bizonyul a szavazatokért folytatott küzdelemben. Másrészt azonban, ahhoz, hogy a jelöltek ki tudják használni a helyi népszerűségüket, saját személyükre nagyobb súlyt helyezve kell kampányolniuk, és gyakran a pártfegyelmet is a helyi kötődésű képviselők bontják meg (Dewogheraele–Berton–Navarro, 2008; Tavits, 2010).

(3) Az inkumbencia¹⁵ (*EVK-inkumbens*) feltételezhetően pozitív hatást gyakorol a perszonalizációra. Az EVK-képviselők gyakran láthatóbbak (Zittel–Gschwend, 2008) a választókerületben, mint kihívóik, jobb hozzáférésük van a helyi médiához, valamint olyan erőforrásokhoz és információkhoz is hozzáférnek, amelyek felhasználásával könnyebb jelöltközpontú kampányt folytatni.

(4) Wahlke és kollégái (1962) szerint a párt kulcsszerepet játszik a szerepfelfogások kialakításában. Zittel (2012) amellett érvel, hogy a magas párttisztiségeket betöltő képviselők a pártképviselőkre koncentrálnak az egyéb célok (választókerületi képviselet, szakpolitikai ügyek) követésével szemben. Miután egy választási kampány kontextusában a pártvezetők testesítik meg a pártegyeséget, a miniszterelnök-jelölteket kivéve¹⁶ az országos pártvezetők (*Országos pártvezető*) a pártkampányra fognak koncentrálni.

(5) A perszonalizáció szintjét a jelölt és a párt közötti, a jelölt által érzékelt ideológiai távolság (*Ideológiai távolság*) is befolyásolhatja (Zittel–Gschwend, 2008). A perszonalizált kampány ebből a szempontból felfogható egy olyan kísérletként, amelynek folyamán a jelölt tudatosan növeli a távolságot a saját maga és pártja között. Magyarán, minél nagyobb az érzékelt távolság a jelölt és a pártja között, annál perszonalizáltabb kampányra számíthatunk.

(6) A centralizált jelöltkiválasztás (*Centralizált jelöltszelekció*) várhatóan negatívan hat a perszonalizációra. A centralizáció a párt pozícióját erősíti az egyénnel szemben, kisebb teret hagyva a jelölteknek, hogy saját kezdeményezésből jelöltközpontú kampányokat folytassanak. Az elemzésünkben arra kontrollálunk, hogy mennyire érzékelték a jelöltek centralizáltnak a jelöltállítás folyamatát. Meglátásunk szerint nem a centralizáció tényleges szintje a lé-

nyeges abban, hogy az egyes jelöltek mennyire pártcentrikusak, hanem a centralizáltságnak a jelöltek általi percepciója.

(7) Végül, de nem utolsó sorban, a többes jelölés (*Többes jelölés*) szerepét is fontosnak tartjuk. A pártlistán szereplő egyéni választókerületi jelöltek sorsa nem csak a választókerületi eredményeiken múlik. Esetükben kevésbé valószínű, hogy extra erőfeszítéseket tesznek a kampány során, és inkább a párt által kidolgozott stratégiát fogják alkalmazni, és a párt üzeneteit közvetíteni. Ezzel szemben azok, akik csak egyéni választókerületben indulnak, perszonalizáltabb kampánycélokat fognak követni a szavazatszám növelésének érdekében, hiszen nekik nincs második lehetőségük a megválasztásra.

EREDMÉNYEK

Survey adatok

Miután a két adatfelvétel adatai egy kiegyensúlyozatlan panelt tesznek ki, az idő változó hatásának kimutatására a *véletlenhatás* (RE) -becslés tűnik a legalkalmasabbnak (Cameron–Trivedi, 2009). A *fixhatás*¹⁷ és a *véletlenhatás-becslés*¹⁸ együtthatóit összehasonlító Hausman-teszt szerint a véletlenhatás mellett, hogy hatásosabb, konzisztens becslést is ad.¹⁹ Következésképp, nem csak a változó időbeli változásának hatását tudjuk mérni (*within effect*), hanem a keresztmetszeti hatásokat is (*between effect*). A 2. táblázat a modelljeink eredményeit foglalja össze.²⁰

A 2. táblázatból kitűnik, hogy az egyéni választókerületi jelöltek perszonalizáltabb kampányt folytatnak, mint azok, akiket kizárólag pártlistán jelölt a pártjuk. Minden egyéb változatlanága mellett, az EVK-jelöltek átlagosan 2,7 ponttal kerülnek közelebb a teljesen perszonalizált kampányhoz. Emellett azok, akik a választások idején valamilyen helyi pozíciót töltöttek be, szintén perszonalizáltabb kampányokat folytattak azokhoz képest, akiknek nem volt érdekeltségük a helyi politikában. Az sem lényegtelen, hogy a jelöltek milyen pozícióból vágtak neki a kampánynak: az EVK-inkumbensek nagyobb részben építettek személyes imázsukra, mint a kihívóik. A párthovatartozást figyelembe véve, a Fidesz–KDNP jelöltjeihez képest csak az MSZP jelöltjei fókuszáltak jobban a saját személyükre. Az LMP jelöltjei szignifikánsan pártközpontúbbak voltak a Fidesz–KDNP jelöltjeinél. A Jobbik és a Fidesz–KDNP között nincs statisztikailag szignifikáns különbség a kampányperszonalizációt tekintve. Az együtthatók értelmezése azonban óvatosságot kíván. Míg 2010-ben a szocialista jelöltek csak a saját pártjuk színeiben indultak, addig 2014-ben az Összefogás (később Kormányváltás) ernyője alatt mérettettek meg. Ebből következően a párthovatartozás hatása a modellben legjobb esetben is csak tentatív lehet. Hogy tisztább képet kapjunk a párt hatásáról, a keresztmetszeti hatásokra koncentrálna lefuttattuk a modelleket külön a két választásra (ld. 1. mellék-

let). Az eredmények nagyon hasonlóak: az MSZP és az Összefogás a Fidesz–KDNP-hez képest jelöltcentrikusabb kampányokat folytatnak, míg az LMP mindkét évben pártközpontúbb volt a kormánypártoknál. A jelöltállítás centralizáltsága minden modellspecifikációban szignifikáns hatással van a perszonalizációra. A pártvezetés jelöltállításban játszott szerepéről alkotott elképzelések jelentősen befolyásolják a jelöltek kampánystratégiáit. Azok a válaszadók, akik a kiválasztási procedúrát központosítottnak érzékelték, pártközpontúbb kampányt folytattak.

2. táblázat. A kampányperszonalizációt magyarázó véletlenhatás GLS-modellek

	1. modell
<i>Változók</i>	<i>B (std. hiba)</i>
Választás: 2014	-0,65 (0,21)***
EVK-jelölt	2,70 (0,47)***
EVK-inkumbens	0,67 (0,29)**
Helyi politikai pozíció	0,51 (0,23)**
Országos pártvezető	-,62 (0,36)
Ideológiai távolság	0,04 (0,08)
MSZP ^a	1,36 (0,41)***
Jobbik ^a	-0,39 (0,30)
LMP ^a	-1,65 (0,32)***
Összefogás ^a	-0,12 (0,58)
Centralizált jelöltszelekció	-0,59 (0,21)***
Többes jelölés	-0,63 (0,48)
Konstans	3,02 (0,30)***
N	610
Wald χ^2	350,67
Overall R ²	0,32

*** p<0,01, ** p<0,05, * p<0,1

Zárójelben a robosztus és jelötenként klaszterezett standard hibák.

Függő változó: 0 = pártközpontú kampány, 10 = jelöltközpontú kampány

^a Kontrollcsoport: Fidesz–KDNP

Ami az idő hatását (*Választás*) illeti a modellben, az eredmények némiképp zavarba ejtőek. 2010-ről 2014-re, a függő változó értéke 0,65 egységnyivel mozgott el a pártközpontú végpont irányába. Ha minden változó értékét ott rögzítjük, ahol a legnagyobb jelöltközpontúságot feltételezünk,²¹ a kampányperszonalizációt mérő változó 7,65-öt vesz fel 2014-ben, míg 8,3-at 2010-ben. Annak ellenére, hogy abszolút értékben ez a változás nem tekinthető jelentősnek, ennek az eredménynek különös figyelmet kell szentelnünk. A szakirodalomra alapozva ugyanis amellől érveltünk, hogy az intézményi változások nyomán növekedni fog a perszonalizáció szerepe a kampányokban. A kérdés

tehát továbbra is nyitott: miért váltak pártközpontúbbá a kampányok annak ellenére, hogy a szabályok a jelöltközpontúságot jutalmazták? Erre a kérdésre két lehetséges válaszunk van. Vagy a választási szabályoknak van gyökeresen más hatásuk a magyar kontextusban, mint ami a nemzetközi tapasztalatokból tükröződik, vagy a jelöltek nem voltak kellően érzékenyek a változásokra, és más tényezők befolyásolták a perszonalizáció szintjét. Az előbbi lehetőséget tekintve, a 2. táblázat modelljének tanúsága szerint a többségi ág léte valóban befolyásolja a kampánystratégiákat. Továbbá, az EVK-jelöltség hatása 2010-ről 2014-re jelentősen növekedett (ld. 1. melléklet). Míg 2010-ben az egyéni jelöltek 2,33 ponttal jelöltközpontúbbak voltak, mint a listás jelöltek, addig a két csoport közötti különbség 2014-re 3,88-ra nőtt. Ez arra enged következtetni, hogy az a tény, hogy valaki egyéni jelölt vagy sem, jobban befolyásolja a kampányperszonalizációt 2014-ben, mint 2010-ben.²² A választási szabályok tehát nyilvánvalóan számítanak a magyar kontextusban is. Ebből következően megalapozottabb volna amellet érvelnünk, hogy figyelembe kell vennünk olyan, nem operacionalizálható politikai tényezőket, amelyek felülírják az intézményi változások hatását, és amelyek következtében nőtt a pártközpontúság. Ahhoz, hogy értelmezni tudjuk az idő hatását a modelljeinkben, és megismerkedjünk azzal a kontextussal, amelyben a jelöltek döntést hoztak a kampányaikról, félig strukturált interjúkat készítettünk kilenc kampányszakértővel és elemzővel.²³ A következő részben amellet érvelünk, hogy a kampányperszonalizáció változása a politikai kontextusban bekövetkező változásokból ered.

Interjúk

Az interjúkat 2015 januárjában és februárjában készítettük. Az interjúalanyokat a választási kampány területén szerzett korábbi tapasztalataik és szakértelmük alapján választottuk ki. Az interjúk átlagosan 40 percig tartottak, és két fő témát jártak körbe. Az első rész az EVK-jelöltek kampánystratégiáit meghatározó főbb szempontokat igyekezett azonosítani. Ennek folyamán először is a jelöltállítási és kampánytervezési folyamat centralizáltságáról kérdeztük a résztvevőket. A második részben elsősorban arra összpontosítottunk, hogy hogyan változott a pártok viszonya a perszonalizációhoz az előző választáshoz képest. Az interjúk alapján három tágabb témát azonosítottunk, amelyek befolyásolhatták a perszonalizáció szintjét.²⁴

Először is, az interjúk megerősítették, hogy az összes párt kampányát a pártok központi szereplői irányították. Néhány esetben, a pártközpont egyedileg bírálta el az egyes jelöltek kampánystratégiáit és annak fényében hoztak döntést róluk, hogy azok mennyire voltak összeegyeztethetőek a párt központi kampánystratégiájával. A szakértők között egyetértés volt abban, hogy a jelöltek többsége a párt kampányközpontjának a segítségét kérte. Néhány kis pártra jellemző volt, hogy az egyéni jelöltek az állam által nekik nyújtott költ-

ségvetési támogatásról a pártjuk javára úgy mondtak le, hogy azért cserébe a pártközpont rendelkezésükre bocsátott bizonyos szolgáltatásokat (pl. szórólapok nyomtatása, vagy automatizált telefonhívások). Az interjúalanyok szerint ennek fő okai az idő szűkössége, a pártvezetőségbe vetett bizalom és a költséghatékonyság voltak. Továbbá a forráshiánnyal küzdő pártok úgy döntöttek, hogy az egyéni jelöltek helyett, inkább a központi kampányra helyezik a hangsúlyt.²⁵

Másodszor, a választási rendszer két fordulóról egy fordulóra történő változtatása 2014-ben a lehetséges koalíciós partnereket egy ismeretlen területre vezette. Korábban a pártoknak nem feltétlenül kellett megegyezniük egymással a választás előtt, hogy ki kinek a javára lép vissza. Az első forduló tehát a pártokról, a második a koalíciókról szólt. Az új szabályok következtében a koalíciós stratégiákat azonban már a választások előtt ki kell alakítani, s ez – a korábbiakkal ellentétben – érinti már a jelöltállítási folyamatot is. Az elhúzódo koalíciós tárgyalások a széttöredezett baloldalon erősen befolyásolták a jelöltek lehetőségeit abban, hogy milyen mértékben tudnak jelöltközpontú stratégiákat kialakítani. Az Összefogás a jelöltek listáját 2014. február elején véglegesítette, miközben a választási törvény szerint március 3-a volt a jelöltállítás végső határideje. Ezzel szemben más pártoknak a jelöltlistája már legalább hat hónappal a választás előtt végleges volt. A koalíciós kényszer egyéb nehézségeket is okozott a pártok számára. A tárgyalások során a hangsúly a jelöltek kiválasztásáról a választókerületek egymás közötti elosztására került. Az egyes pártoknak korlátozott befolyásuk volt afelett, hogy azokat a választókerületeket kapják meg, ahol erős helyi jelöltet tudnak állítani. Ennek eredményeképpen számos választókerületben kellett olyan jelölteket indítaniuk, akiknek nem volt korábban láthatóságuk helyi szinten.

Cikkünk szempontjából talán a legfontosabb, hogy az interjúk rávilágítottak azokra a jelöltszintű szakmai kvalitásokra, amelyek Magyarországon különösen nagy hatással vannak a perszonalizációra: *választási tapasztalat, inkumbencia és helyi politikai háttér*. Az első szempont tekintetében elmondható, hogy a DK és a Jobbik esetében nagy szabadságot kaptak azok a jelöltek, akik jelentős tapasztalattal rendelkeztek a helyi szintű kampányolásban. Más pártok a jelöltheik relatív tapasztalatlanságát a pártközpontú kampánnyal igyekeztek ellensúlyozni, amely során az egyéni jelöltek kampányait is központilag irányították. Ennek fényében ki lehet jelenteni, hogy a jelöltek korlátozott tapasztalata pártközpontú kampányt eredményezett, míg a jelentős tapasztalat a perszonalizáltabb kampánynak kedvez.

Emellett, az interjúalanyok megerősítették azt a feltevésünket, hogy általánosságban az inkumbencia pozitív hatással van a perszonalizációra, vagyis hogy az EVK-inkumbensek és kihívójuk rendszerint eltérő stratégiákat követnek a kampányaikban. A szakértők egyetértettek abban, hogy az inkumbens jelölteknek nagyobb hangsúlyt kell fektetniük kampányaikban a helyi sajátos-

ságokra és a személyes tulajdonságaikra, mert ezekkel növelhetik a személynek szóló szavazataikat. A 1. melléklet eredményei megerősítik azt a feltételezést, miszerint 2014-ben az inkumbens pozíció szignifikánsan nagyobb perszonalizációhoz vezet. Az interjúk alapján azonban az is kiderül, hogy a Fidesz, hiába volt az egyéni választókerületi jelöltjeik többsége egyben EVK-inkumbens, csak mérsékelten használta ki az inkumbencia kampányértékét. Az *EVK-inkumbens* változó statisztikailag releváns hatása a fentiekkel együtt arra utal, hogy az inkumbencia még akkor is megjelenik a jelöltek percepcióiban, ha a pártok nem építenek rá tudatosan stratégiát.

A szakértők azt is megerősítették, hogy azok a jelöltek, akik a választások idején helyi politikai pozíciót töltöttek be, valóban eltértek a párt központi kampányától és jobban összpontosítottak a saját kampányukra, mint azok a jelöltek, akik a választások idején nem vettek részt a helyi szintű politikában. Ennek az eredménynek a fontosságát hiba lenne alábecsülni tekintettel az új összeférhetetlenségi szabályokra, amelyek megszüntették a többes politikai tisztségviselést (vagy mandátumhalmozást). Különösen azért, mert sok helyi politikai pozíciót betöltő képviselőjelölt – aki 2010-ben perszonalizáltabb kampányt folytatott – döntött úgy 2014-ben, hogy a helyi (önkormányzati) választásokon indul a parlamenti helyett. Emellett azok a korábbi parlamenti képviselők és jelöltek, aki helyi politikai pozíciót birtokoltak, és nyilvánvaló volt, hogy számukra a helyi pozíciójuk megtartása a cél, nem az egyéni választókerületekben, hanem a listán kaptak jelölést. Ennélfogva 2014-ben a helyi tisztséget birtokló jelölteknek gyengébb kapcsolata volt a helyi szinttel, mint társaiknak 2010-ben. A perszonalizált kampány folytatására hajlandó és képes jelöltek elvesztése tehát tovább erősíti a pártközpontúságot. A helyi politikai pozíció esetében így felmerül a politikai kontextusnak a problémája, ami miatt a *Helyi politikai pozíció* változó hatása 2010-ről 2014-re megváltozik.

Kiegészítő számítások

Az interjúk számos olyan tényezőt kiemeltek, amelyeket a survey adatok elemzése alapján mi is lényegesnek találtunk. Ilyen például az inkumbencia vagy a helyi politikai pozíciók hatása a kampányperszonalizációra. A beszélgetések azonban ezeket a korábban megfigyelt változókat eltérő kontextusba is helyezték. Magyarán felvetették azt, hogy valaki például inkumbens volt a választás időpontjában, máshogy hathat 2014-ben, mint 2010-ben. Az interjúk alapján arra következtettünk, hogy ez különösen igaz lehet a helyi politikai háttér tekintetében.

A 3. táblázatban feltüntetett modellek (2., 3. és 4. modellek) segítségével a három – az interjúalanyok által – kiemelt változó (*EVK-inkumbens*, *Helyi politikai pozíció* és *EVK választási tapasztalat*²⁶) esetében megvizsgáltuk a választási évvel vett interakciós hatásokat is. Azt látjuk, hogy az interakciós tag egyik esetben sem szignifikáns 5%-os szignifikancia szinten. Mindez azt jelenti,

hogy 2010-ről 2014-re nem változott e három változó hatása. Tehát 2014-ben éppen annyira befolyásolták a kampányperszonalizációt, mint 2010-ben. Érdekes azonban egy pillantást vetni a választási év és a helyi politikai háttér interakciójára (3. modell). Azon túl, hogy 10%-os szignifikancia szinten szignifikánsnak tekinthető a hatás, a *Választás* változó negatív hatása ennél a modellspecifikációnál a legkisebb. Vagyis úgy tűnik, hogy a két választás közötti perszonalizációban bekövetkező változásokat az okozza, hogy valamelyest megváltozott a helyi politikai pozíció hatása 2010-ről 2014-re. Az interakciós tag előjele azt erősíti meg, hogy 2010-hez képest 2014-ben kevésbé volt fontos a helyi politikai háttér a kampányperszonalizáció szempontjából,²⁷ ami egybevág az interjúk alapján levont következtetéseinkkel.

3. táblázat. A kampányperszonalizációt magyarázó véletlenhatás GLS modellek

	2. modell	3. modell	4. modell
<i>Változók</i>	<i>B (std. hiba)</i>	<i>B (std. hiba)</i>	<i>B (std. hiba)</i>
Választás: 2014	-0,73 (0,23)***	-0,45 (0,24)*	-0,73 (0,24)***
EVK-jelölt	2,71 (0,47)***	2,62 (0,48)***	2,70 (0,47)***
EVK-inkumbens	0,51 (0,36)	0,81 (0,30)***	
Helyi politikai pozíció	0,51 (0,23)**	0,82 (0,31)***	0,49 (0,23)**
EVK választási tapasztalat			0,18 (0,12)
EVK-inkumbens* Választás: 2014	0,42 (0,46)		
Helyi politikai pozíció* Választás: 2014		- 0,73 (0,42)*	
EVK választási tapasztalat * Választás: 2014			0,17 (0,17)
Kontroll változók			
Konstans	3,03 (0,31)***	2,83 (0,33)***	3,03 (0,30)***
N	610	610	610
Wald χ^2	355,06	355,19	360,06
Overall R ²	0,32	0,32	0,32

*** p<0,01, **p<0,05, *p<0,1

Zárójelben a robusztus és jelötenként klaszterezett standard hibák.

Függő változó: 0 = pártközpontú kampány, 10 = jelöltközpontú kampány

A kontroll változók megegyeznek a 2. táblázatban található változókkal.

^a Kontrollcsoport: Fidesz–KDNP

KONKLÚZIÓ

A cikkünk célja annak a vizsgálatára volt, hogy a magyar választási rendszer legutóbbi módosításai hogyan változtatták meg a személynek szóló szavazatok növelésére irányuló képviselőjelölti stratégiákat. Tekintettel a többségi ág

megnövekedett szerepére, a szakirodalommal összhangban azt vártuk, hogy a választási szabályokban történt változások pozitív hatást gyakorolnak a kampányperszonalizációra. Az elemzés során először a *Comparative Candidates Survey* két egymást követő hullámának adatait felhasználva – igyekeztük megragadni a kampányperszonalizációban 2010 és 2014 között megfigyelhető változásokat. Másodsor, a szakértőkkel készített interjúk sikeresnek bizonyultak abban, hogy fényt derítsünk a perszonalizáció mögött meghúzódó egyéb mozgatórugókra és ezek függvényében tovább pontosítsuk statisztikai eredményeinket.

Az empirikus bizonyítékok nem teljesen feleltek meg a kezdeti várakozásainknak: nyilvánvalóvá vált, hogy a perszonalizáció átlagos szintje csökkent a két választás között. Az interjúk rámutattak arra, hogy a jelöltek és a pártok számos belső politikai tényező miatt folytattak pártközpontú kampányt. Először is, minden párt a korlátozott erőforrások és a költséghatékonyság miatt fogadott el centralizáltabb kampánystratégiát. Másodsor, a töredezett baloldalnak azzal is meg kellett küzdenie, hogy tárgyalások során kompromisszumra jusson a jelöltállítás és a választókerületek egymás közötti elosztásának terén. Az idő hiánya pedig nem tette lehetővé a jelöltjeik számára, hogy jelöltközpontú kampánystratégiákat alakítsanak ki. Ehhez járult hozzá továbbá a központi kampánytámogatás késlekedése, ami az összes párt esetén csökkentette a perszonalizált kampányok megszervezésére fordítható időt.

Harmadsor, az interjúk is kiemelték a jelölt egyéni kvalitásainak fontosságát a perszonalizációra. Azok a pártok (DK és Jobbik), amelyek olyan jelölteket tudhattak soraikban, akiknek volt megfelelő helyi vagy korábbi kampánytapasztalata, nagy szabadságot hagytak perszonalizált kampány folytatására, ellentétben azokkal a pártokkal, amelyek nem támaszkodhattak a jelöltjeik tapasztalatára. Emellett mind az interjúk mind a kvantitatív elemzésünk rávilágított arra, hogy az inkumbencia pozitív hatással van a kampányperszonalizációra, még abban az esetben is, amikor a pártok nem építenek rá tudatos stratégiát. Továbbá azt is láthatjuk, hogy a választási tapasztalat, az inkumbencia és a helyi politikai háttér nem csak egymással függnek össze szorosan, hanem a perszonalizációra való hatásukat erőteljesen befolyásolja az adott politikai kontextus is. A kiegészítő számításaink pedig arra az új tényre hívják fel a figyelmet, hogy a helyi politikai pozíció birtoklásának a hatása 2014-re megváltozott. Tehát 2014-re feltehetően a többes tisztségviselés megszüntetése miatt a helyi politikai háttér kevésbé befolyásolja a perszonalizáció szintjét.

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a választási rendszerben történt változás tényleges hatása még nem teljesen ismert: a jelöltek és a pártok csak most kezdenek beletanulni a folyamatba és az, hogy a valóságban hogyan alkalmazkodnak az új szabályokhoz az egy jövőbeli kutatás kérdése. Az interjú-

alanyokkal folytatott beszélgetésekből kiderült, hogy nagyrészt egyetértenek velünk abban, hogy a többségi ág súlyának növekedése elméletileg a kampányperszonalizáció növekedéséhez kellett volna, hogy vezessen. A jövőre vonatkozó várakozásunk tehát az, hogy a perszonalizáció mértéke a következő választások alkalmával a 2014-es szint felett fog stabilizálódni. Látnunk kell azonban, hogy ezt a folyamatot három dolog erősen gyengítheti. Egyrészt, a polgármesteri összeférhetetlenség szabálya következtében várható, hogy „kikopnak” a jelöltek közül a helyi politikusok. Ezen jelöltek eltűnésével feltehetően a kampányperszonalizáció is csökkenő tendenciát mutat majd. A perszonalizáció még inkább a helyi választások szintjére toódik. Másrészt, az egyre erősödő politikai polarizáció (Körösényi, 2013) miatt arra számíthatunk, hogy a pártok közötti különbségek felértékelődnek a jelöltek közötti különbségekhez képest, ami szintén a pártközpontú kampányok erősödését jelentheti. Harmadrészt pedig, a választókerületek méretének növekedésével csökkenhet a jelöltek láthatósága, ami a perszonalizációra is csökkentő hatást gyakorolhat.

MELLÉKLETEK

1. melléklet. A kampányperszonalizációt választásonként magyarázó OLS-modellek

	2010	2014
<i>Változók</i>	<i>B (std. hiba)</i>	<i>B (std. hiba)</i>
EVK-jelölt ^a	2,33 (0,57)***	3,88 (0,91)***
Területi listás jelölt ^a	0,52 (0,70)	
EVK-inkumbens	0,60 (0,37)	1,19 (0,60)**
Helyi politikai pozíció	0,74 (0,32)**	0,04 (0,35)
Országos pártvezető	-0,80 (0,51)	-0,12 (0,53)
Ideológiai távolság	0,09 (0,12)	-0,02 (0,13)
MSZP ^b	1,41 (0,43)***	
Összefogás ^b		1,40 (0,62)**
Jobbik ^b	-0,33 (0,39)	0,04 (0,56)
LMP ^b	-1,61 (0,40)***	-1,39 (0,65)**
Centralizált jelöltszelekció	-0,71 (0,28)**	-0,28 (0,29)
Többes jelölés	-0,55 (0,62)	-1,36 (0,88)
Konstans	2,65 (0,77)***	1,65 (0,52)***
N	380	228
Kiigazított R ²	0,28	0,37

*** $p < 0,01$, ** $p < 0,05$, * $p < 0,1$

Az értékek lineáris regressziós együtthatók. Zárójelben a robusztus standard hibák.

Függő változó: 0 = pártközpontú kampány, 10 = jelöltközpontú kampány

^a Kontrollcsoport: Országos listás jelöltek

^b Kontrollcsoport: Fidesz-KDNP

2. melléklet. Az elemzésben szereplő változók

Változó	Kódolás	Elemszám (százalék) 2010-ben	Elemszám (százalék) 2014-ben	Elemszám (százalék) a teljes mintában	Átlag (szórás) 2010-ben (2,81)	Átlag (szórás) 2014-ben (2,58)	Átlag (szórás) a teljes mintában 4,00 (2,73)
Kampány- perszonalizáció	Mi volt a kampánya elsődleges célja? Kér- jük, használja az alábbi skálát, ahol a „0” jelentése a „a lehető legtöbb figyelmet irá- nyítani pártomra”, és a „10” jelentése „a lehető legtöbb figyelmet irányítani ma- gamra, mint jelöltre”.						
Választás	0 = 2010 1 = 2014	381 (100)		381 (62,5)		3,68 (2,58)	4,00 (2,73)
EVK-jelölt	0 = Csak pártlistán jelölték 1 = EVK-jelölt	114 (29,9)	229 (100)	117 (29)	166 (72,5)		
Többes jelölés	0 = Egy választási ágon indult 1 = Több választási ágon indult	97 (25,5)	73 (31,9)	170 (27,9)			
Helyi politikai pozíció	0 = Nincs helyi politikai pozíciója 1 = Polgármester vagy helyi önkormányzati képviselő	284 (74,5)	156 (68,1)	440 (72,1)			
Országos pártvezető	0 = Nem országos pártvezető 1 = Országos pártvezető	265 (69,6)	166 (72,5)	431 (70,6)			
EVK- inkumbens	0 = Nem EVK- inkumbens 1 = EVK- inkumbens	116 (30,4)	63 (27,5)	179 (29,4)			
		356 (93,4)	201 (87,8)	557 (91,3)			
		25 (6,6)	28 (12,2)	53 (8,7)			
		336 (88,2)	192 (83,8)	528 (86,6)			
		45 (11,8)	37 (16,2)	82 (13,4)			

Változó	Kódolás	Elemszám (százalék) 2010-ben	Elemszám (százalék) 2014-ben	Elemszám (százalék) a teljes mintában	Átlag (szórás) 2010-ben	Átlag (szórás) 2014-ben	Átlag (szórás) a teljes mintában
Ideológiai távolság	Az abszolút távolság a jelölt és a párt bal-jobb skálán elfoglalt pozíciója között (0–10 skála)						
Fidesz–KDNP	0 = Más párt jelöltje	226 (59,3)	174 (76)	400 (65,6)			
	1 = Fidesz–KDNP-jelölt	155 (40,7)	55 (24)	210 (34,4)			
MSZP	0 = Más párt jelöltje	331 (86,9)		331 (86,9)			
	1 = MSZP-jelölt	50 (13,1)		50 (13,1)			
Összefogás	0 = Más párt jelöltje		161 (70,3)	161 (70,3)			
	1 = az Összefogás jelöltje		68 (29,7)	68 (29,7)			
LMP	0 = Más párt jelöltje	312(81,9)	183 (79,9)	495 (81,1)			
	1 = LMP-jelölt	69 (18,1)	46 (20,1)	115 (18,9)			
Jobbik	0 = Más párt jelöltje	275 (72,2)	170 (74,2)	445 (72,9)			
	1 = Jobbik-jelölt	106 (27,8)	59 (25,8)	165 (27,1)			
Centralizált jelöltszelekció	0 = De-centralizált jelöltszelekció	226 (59,3)	95 (41,5)	321 (52,6)			
	1 = A jelölésről az országos pártvezetés dönt	155 (40,7)	134 (58,5)	289 (47,4)			
EVK válasz- tási tapasztalat	Hány választáson indult EVK-jelöltként 1998 és 2010 valamint 1998 és 2014 között?				0,55 (0,98)	0,72 (1,00)	0,61 (0,99)

JEGYZETEK

- ¹ A szavazólap szerkezetével és a körzeti magnitúdó hatásával foglalkozó kutatásokhoz lásd Curtice és Shively (2009), Gallagher és Holliday (2003), Heitshusen et al. (2005), Morgenstern és Swindle (2005), Carey és Shugart (1995), valamint Shugart et al. (2005) munkáit.
- ² A jelöltállítás centralizáltsága alatt azt értjük, hogy a jelöltek kijelölése a szűkebb (országos) pártvezetés privilégiuma.
- ³ A jelöltállítás exkluzivitása alatt azt értjük, hogy pártok által lehatárolt azok köre, akik jelöltté válhatnak, így a jelöltség nem hozzáférhető mindenki számára.
- ⁴ Mindkét választáson, a Fidesz–KDNP nagy EVK-beli fölénye volt várható. Mindkét választás esetében köztudott volt, hogy a jelölteket az országos pártvezetők egy szűk csoportja választotta ki.
- ⁵ A párton belüli verseny növeli a personalizációt, hiszen az egyes jelölteknek nem csak a párttól, de a párt többi jelöltjétől is meg kell különböztetniük magukat (Carey–Shugart, 1995; Curtice–Shively, 2009; Gallagher–Holliday, 2003).
- ⁶ Zártnak nevezzük azokat a pártlistákat, amelyeknél a választók nem befolyásolhatják a jelöltek végső sorrendjét.
- ⁷ Az *Electoral Control in Eastern Europe* című projekt adatai alapján, 1990 és 2010 között az egyéni választókerületben sikertelen jelöltek nagyobb részét választották meg területi listán, mint az országoson. Az is megfigyelhető továbbá, hogy a listák hosszát is figyelembe véve (relatív listapozíció), az egyéni választókerületi képviselőjelöltek átlagosan magasabb pozíciókat foglaltak el a területi listákon, mint az országoson. Ezen kívül, minden választás esetében a relatív listapozíciók (területi és országos) átlaga szignifikánsan magasabb volt az egyéni jelöltek esetében, mint a listás jelölteknél. Az egyéni és listás jelöltek közötti különbség azonban a területi listák esetében jóval nagyobb, mint az országos listákon. Tehát míg a területi listákon rendre előkelőbb pozíciókat foglaltak el az egyéni jelöltek (a lista hosszát is figyelembe véve), addig az országos listán ez a kapcsolat sokkal gyengébb (az Eta mutató átlagos értéke a területi lista esetében 0,58, az országos listáknál 0,17).
- ⁸ A két vizsgált választás esetében világosak voltak az erőviszonyok, így a választás előtt be lehetett azonosítani a várható győzteseket és veszteseket. A Fidesz–KDNP nagy arányú egyéni választókerületi sikeréhez nem fért kétség. A választás előtt a pártok tisztában lehettek azzal, hogy esélyesként vágnak-e neki az EVK-beli versenynek, és mint szavazatmaximalizáló aktorok, ennek megfelelően alakíthatták ki kampánystratégiáikat.
- ⁹ Itt felhívjuk a figyelmet arra, hogy csak azokkal a válaszadókkal foglalkozunk, akik a tanulmányban használt kulcskérdésekre érvényes válaszokat adtak. A teljes mintanagyság a két adatfelvételnél 421 és 311 volt.
- ¹⁰ 2010-ben 2584 jelölt szállt versenybe 386 képviselői helyért, míg 2014-ben a jelöltek száma 3348 volt 199 helyre.
- ¹¹ Nincs okunk feltételezni, hogy a nem válaszolás nem véletlenszerű a sikertelen jelöltek csoportjában.
- ¹² Mi volt a kampánya elsődleges célja? Kérjük, használja az alábbi skálát, ahol a „0” jelentése a „a lehető legtöbb figyelmet irányítani pártomra”, és a „10” jelentése „a lehető legtöbb figyelmet irányítani magamra, mint jelöltre”

- ¹³ A legfontosabb ezek közül az, hogy mindkét választáson nagyarányú Fidesz–KDNP győzelmet valószínűsítettek a választások előtt.
- ¹⁴ A modellezés fázisában számos más magyarázó változót is figyelembe vettünk: úgymint a jelöltek listán elfoglalt helye vagy a Budapest–vidék különbség. A hatások nem szignifikánsak, és a modellben való szerepeltetésük nem változtatja lényegesen a többi változó együttthatóját.
- ¹⁵ Inkumbenseknek tekintjük azokat a jelölteket, akik a választási kampány idején egyéni választókerületi képviselők voltak.
- ¹⁶ A prezidencializáció irodalma alapján (Poguntke–Webb, 2005), a miniszterelnök-jelölt esetében a perszonalizációnak egy magasabb foka várható.
- ¹⁷ A fixhatás azt mutatná meg, hogy egy jelölt tulajdonságaiban a két választás között bekövetkező változás hogyan befolyásolja a kampányperszonalizációt ezen jelölt esetében. Ezt hívja a szakirodalom *within effect*nek, mert itt az „egy jelöltön belül” két időpont között bekövetkező változások hatására vagyunk kíváncsiak. Pl. hogyan hat az adott jelölt kampányára az, hogy 2010-ben nem töltött be polgármesteri pozíciót a választások idején, míg 2014-ben igen.
- ¹⁸ A véletlenhatás az egyénekre jellemző fixhatáson kívül a keresztmetszeti hatásokat is figyelembe veszi. Tehát itt már azt is tudni fogjuk, hogy – az előző példánál maradva – a polgármesterek 2010-ben és 2014-ben perszonalizáltabb kampányokat folytattak-e azokhoz a jelöltekhez képest, akik nem voltak polgármesterek (*between effect*). Vagyis hogy a jelöltek közötti különbségeknek milyen hatása van a perszonalizációra.
- ¹⁹ $\chi^2 = 7,47$
- ²⁰ A tanulmány kvantitatív részének elkészítéséhez a Stata statisztikai programcsomag 12-es verzióját használtuk. A tanulmányunkhoz az alábbi parancsokat alkalmaztuk: `tsset; xtreg...; re; xtreg...; fe; hausman; margins; regress.`
- ²¹ Egyéni választókerületi jelölt, helyi politikai pozíciót tölt be a választáskor, nem pártvezető, EVK-inkumbens, átlagos ideológiai távolsággal rendelkezik a párttól, MSZP-jelölt, decentralizáltaknak érzékelt a jelöltszelekciót és csak egy választási ágon indult.
- ²² Mindezt az összevont paneladatokon csak 10%-os szignifikancia-szinten tudjuk igazolni. A *Választás és az EVK-jelölt* változók interakciójához tartozó együtttható pozitív előjelű (0,77; SE = 0,44; p = 0,08), és 10%-on szignifikáns.
- ²³ Az interjúalanyok anonimitásának biztosítása érdekében, neveiket és pozíciójukat nem tárhatjuk fel. Az alanyok egy kivétellel az egyes pártok (Fidesz–KDNP, MSZP, Jobbik, LMP, DK, Együtt 2014 és PM) belső szakértői. Egy interjúalanyunk külső szakértőként segítette az egyik párt választási kampányát.
- ²⁴ Az interjúk feltárták a parlament csökkenő létszámának hatását és a pártvezető személyéhez köthető perszonalizáció és a jelöltperszonalizáció viszonyát is. Ezekről azonban a hely szűkössége miatt most nem írunk.
- ²⁵ A pártok az állami kampánytámogatáshoz csak a jelöltállítás feltételeinek teljesítése után férhetnek hozzá, vagyis lecsökkent a jelöltközpontú kampányra fordítható idő. Ez különösen kedvezőtlenül érintette a kisebb pártokat.
- ²⁶ Ezzel kapcsolatban úgy döntöttünk, hogy 1998-ig visszamenőleg vesszük csak figyelembe a választásokon való részvételt. Ennek oka, hogy a rendszerváltás utáni két választás esetében nem

gondoljuk azt, hogy már kialakulhattak azok a stratégiák és tapasztalatok, amelyeket a pártok hasznosnak tartanának 2010-ben és 2014-ben. Az *EVK-tapasztalat* változó hatását a kampányperszonalizációra külön modellben is megvizsgáltuk, amelyeket helyhiány miatt nem tudunk közölni. Az eredmények tanúsága szerint az egyéni választókerületi tapasztalat nincs hatással a kampány perszonalizáltságára.

²⁷ Hasonló eredményeket látunk a 1. mellékletben is, ahonnan kiderül, hogy 2010-ben a helyi politikai pozíció hatása szignifikáns pozitív hatást gyakorol a perszonalizációra, míg 2014-ben a hatás eltűnik.

IRODALOM

- André, A.–Freire, A.–Papp, Zs. (2014): 'Electoral Rules and Legislators' Personal Vote-Seeking. In: Sam Depauw–Kris Deschouwer (eds.): *Representing the people. A survey among members of statewide and substate parliaments*. Oxford, Oxford University Press, 87–109.
- Atmor, N.–Hazan, R. Y.–Rahat, G. (2011): Candidate selection. In: J. M. Colomer (ed.): *Personal representation. The neglected dimension of electoral systems*. Colchester, ECPR Press, 21–36.
- Cain, B.–Ferejohn, J.–Fiorina, M. P. (1987): *The personal vote: constituency service and electoral independence*. Harvard University Press.
- Cameron, A. C.–Trivedi, P. K. (2009): *Microeconometrics Using Stata*. 1. kiadás. College Station, Tex, Stata Press.
- Canache, D.,–Mondak, J. J.–Cabrera, E. (2000): Voters and the Personal Vote: A Counterfactual Simulation. *Political Research Quarterly*, 53(3), 663–676.
- Carey, J. M.–Shugart, M. S. (1995): Incentives to Cultivate a Personal Vote: a Rank Ordering of Electoral Formulas. *Electoral Studies*, 14(4), 417–439.
- Cross, W.–Young, L. (2014): Personalization of campaigns in an SMP system: The Canadian case. *Electoral Studies*, online megjelenés.
- Curtice, J.–Shively, P. (2009): Who represents us best? One member or many? In: Hans-Dieter Klingemann (ed.): *The Comparative Study of Electoral Systems*. Oxford, Oxford University Press.
- Dewogheraele, J.–Berton, R. M.–Navarro, J. (2008): 'Cumul de Mandats' in *Contemporary French Politics. An Empirical Study of the XIIe legislature of the Assemblée Nationale*. [online]. Letöltve innen: http://halshs.archives-ouvertes.fr/docs/00/12/79/06/PDF/_Cumul_des_Mandats_in_Contemporary_French_Politics.pdf
- Eder, N., Jenny, M.–Müller, W. C. (2014): Winning over voters or fighting party comrades? Personalized constituency campaigning in Austria. *Electoral Studies*, online megjelenés.
- Gaines, B. J. (1998): The Impersonal Vote? Constituency Service and Incumbency Advantage in British Elections, 1950–92. *Legislative Studies Quarterly*, 23 (2): 167–195.
- Gallagher, M.–Holliday, I. (2003): Electoral Systems, Representational Roles and Legislator Behaviour: Evidence from Hong Kong. *New Zealand Journal of Asian Studies*, 5 (1): 107–120.
- Gschwend, T.–Zittel, T. (2014): Do constituency candidates matter in German Federal Elections? The personal vote as an interactive process. *Electoral Studies*, online megjelenés.

- Heitshusen, V.–Young, G.–Wood, D. M. (2005): Electoral Context and MP Constituency Focus in Australia, Canada, Ireland, New Zealand, and the United Kingdom. *American Journal of Political Science*, 49 (1): 32–45.
- Herrera, R.–Yawn, M. (1999): The Emergence of the Personal Vote. *The Journal of Politics*, 61 (1): 136–150.
- Jun, H.–W.–Hix, S. (2010): Electoral systems, political career paths and legislative behavior: evidence from South Korea's mixed-member system. *Japanese Journal of Political Science*, 11(2): 153–171.
- Körösenyi, A. (2013): Political polarization and its consequences on democratic accountability. *Corvinus Journal of Sociology and Social Policy*, 4 (2): 3–30.
- Kriesi, H. (2012): Personalization of national election campaigns. *Party Politics*, 18 (6): 825–844.
- Lancaster, T. D. (1986): Electoral Structures and Pork Barrel Politics. *International Political Science Review*, 7 (1): 67–81.
- Lancaster, T. D.–Patterson, W. D. (1990): Comparative Pork Barrel Politics. *Comparative Political Studies*, 22 (4): 458–477.
- Mitchell, P. (2000): Voters and their representatives: Electoral institutions and delegation in parliamentary democracies. *European Journal of Political Research*, 37 (3): 335–351.
- Mondak, J. J. (1995): Competence, Integrity, and the Electoral Success of Congressional Incumbents. *The Journal of Politics*, 57 (4): 1043–1069.
- Morgenstern, S.–Swindle, S. M. (2005): Are Politics Local? *Comparative Political Studies*, 38 (2): 143–170.
- Navarro, J. (2009): *Multiple-Office Holders in France and in Germany: An Elite within the Elite?* Jena, SFB 580 Mitteilungen.
- Norris, P. (2000a): *A Virtuous Circle: Political Communications in Postindustrial Societies*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Norris, P. (2000b): The Twilight of Westminster? Electoral Reform and its Consequences. *Political Studies*, 49 (5): 877–900.
- Norris, P. (2004): *Electoral Engineering: Voting Rules and Political Behavior*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Norton, P.–Wood, D. (1990): Constituency Service by Members of Parliament: Does It Contribute to a Personal Vote? *Parliamentary Affairs*, 43 (2): 196–208.
- Papp, Zs. (2015): Campaign–Personalization and Constituency Focus in a Mixed–Member Electoral System. The Case of Hungary. *World Political Science*, 11 (1): 75–95.
- Poguntke, T.–Webb, P. (2005): The Presidentialization of Politics in Democratic Societies: A Framework for Analysis. In: Thomas Poguntke–Paul Webb (eds.): *The Presidentialization of Politics. A Comparative Study of Modern Democracies*. Oxford, Oxford University Press.
- Putnam, R. D. (1976): *The Comparative Studies of Political Elites*. Englewood Cliffs, Prentice–Hall.
- Scholl, E. L. (1986): The Electoral System and Constituency–Oriented Activity in the European Parliament. *International Studies Quarterly*, 30 (3): 315–332.
- Selb, P.–Lutz, G. (2014): Lone fighters: Intraparty competition, interparty competition, and candidates' vote seeking efforts in open–ballot PR elections. *Electoral Studies*, online megjelenés.

- Shugart, M. S.–Valdini, M. E.–Suominen, K. (2005): Looking for Locals: Voter Information Demands and Personal Vote-Earning Attributes of Legislators under Proportional Representation. *American Journal of Political Science*, 49 (2): 437–449.
- Shugart, M. S.–Wattenberg, M. P. (2001): Introduction: The Electoral Reform of the Twenty-First Century? In: M. S. Shugart–M. P. Wattenberg (eds.): *Mixed-Member Electoral Systems. The Best of Both Worlds?* Oxford, Oxford University Press.
- Swindle, S. M. (2002): The Supply and Demand of the Personal Vote Theoretical Considerations and Empirical Implications of Collective Electoral Incentives. *Party Politics*, 8 (3): 279–300.
- Tavits, M. (2010): Effect of Local Ties On Electoral Success and Parliamentary Behaviour The Case of Estonia. *Party Politics*, 16 (2): 215–235.
- Wahlke, J. C.–Eulau, H.–Buchanan, W.–Ferguson, L. C. (1962): *The Legislative System. Explorations in Legislative Behavior*. New York, Wiley.
- Zittel, T. (2012): Legislators and their representational roles: strategic choices or habits of the heart? In: Magnus Blomgren–Olivier Rozenberg (eds.): *Parliamentary Roles in Modern Legislatures*. London, Routledge, ECPR, 101–121.
- Zittel, T. (2014): Constituency candidates in comparative perspective – How personalized are constituency campaigns, why, and does it matter? *Electoral Studies*, online megjelenés.
- Zittel, T.–Gschwend, T. (2008): Individualised Constituency Campaigns in Mixed-Member Electoral Systems: Candidates in the 2005 German Elections. *West European Politics*, 31 (5): 978–1003.

ÖNIGAZOLÁS ÉS VÁGYVEZÉRELT GONDOLKODÁS*

Kognitív torzítások a választói döntésekben a 2014-es választások során

Patkós Veronika

(MTA TK Politikatudományi Intézet, Budapesti Corvinus Egyetem)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az írás kísérleti módszerrel vizsgálja a pártok megítélésével kapcsolatos különféle kognitív torzításokat. Célja annak feltérképezése, hogy milyen összefüggés van a választók gondolkodásában a választott párt esélyessége és minősége között, illetve a szavazás maga hogyan hat az esélyesség és minőség érzékelésére. A kutatás két korábbi kísérletet replikál a magyar választók egy, a 2014-es országgyűlési választások során lekérdezett mintáján. Regan és Kilduff (1988) kutatása azt mutatta ki, hogy a szavazat leadása szignifikánsan növeli a párt győzelmi esélyeit a választói szemében. Frenkel és Doob (1976) kutatása szerint pedig a szavazás után nem csak esélyesebbnek, hanem jobb jelöltnek is tűnik a párt a választói szemében. A magyar adatok ezzel szemben nem támasztják alá azt, hogy a szavazásnak bármilyen véleménytorzító hatása lenne. Ilyen hatást sem a választott párt esélyeinek megítélése, sem a kormányzásra való alkalmassága, sem pedig a nézeteivel való egyetértés terén nem sikerült kimutatni. Ezzel szemben a választott párt esélyessége és minősége között egyértelműen van kapcsolat. Bár a pontos oksági mechanizmus tisztázására a választott kísérleti módszer nem alkalmas, az írás érvel amellett, hogy a hatás mindkét irányban fennáll. Azaz, hogy a választók egyrészt vágyvezérelten gondolkodnak, tehát esélyesebbnek látják azt a pártot, amelynek a győzelmét kívánják, másrészt védik magukat a csalódástól, és alacsonyabbra értékelik a választott pártjuk minőségét, amennyiben az nem esélyes a győzelemre.

Kulcsszavak: választói viselkedés ■ racionalizáció ■ vágyvezérelt gondolkodás ■ önigazolás ■ kísérleti módszer

Az utóbbi évtizedekben a társadalomtudományok több területén teret nyertek a viselkedési elméletek, amelyek nagyban támaszkodnak a pszichológia eredményeire, és elsősorban kísérleti eredményekre alapozzák a megállapításaikat. Ezzel párhuzamosan a kísérletek egyre elfogadottabb kutatási módszerrel vál-

* Ezúton is hálásan köszönöm Kubik Bálint Györgynek, Patkós Dániel Gábornak, Szita Lillának és Vas Katalinnak, a Széchenyi István Szakkollégium tagjainak az adatok lekérdezésében nyújtott felbecsülhetetlen segítséget. Továbbá köszönettel tartozom Hajnal Györgynek, Körösi Andrásnak, Mike Károlynak, Papp Zsófiának és a két anonim bírálónak a tanulmányhoz fűzött hasznos észrevételeikért. A fennmaradó hibák természetesen kizárólag engem terhelnek.

tak a politikatudományban is, bár Magyarországon egyelőre csak elvétve találunk példát az alkalmazásukra (Enyedi, 2009 és 2012; Letenyei–Takács, 2003).

Írásomban a 2014-es országgyűlési választások szavazói körében kísérek meg feltérképezni három féle kognitív torzítást, az előzetes és utólagos igazolást, valamint a vágyvezérelt gondolkodást. A kutatás során a választók pártokkal kapcsolatos ismeretei, vágyai, értékelései és döntései szövevényében igyekszem eligazodni. Politikatudományi szempontból azért érdekes, hogy az említett három hatás érvényesül-e, illetve ha igen, milyen mértékben, mert mind a választók politikai preferenciáit, véleményeit, mind a későbbi kormány támogatottságát, legitimitációját, döntéseinek elfogadottságát erősen befolyásolhatják. A demokrácia szabályai szerint a győztes párt vagy koalíció irányítását a választások lezárulta után minden állampolgárnak el kell fogadnia, függetlenül attól, hogy részt vett-e a választásokon és támogatta-e a végül győztes pártot. Emiatt úgy vélem, nemcsak a választói preferenciák, hanem a választók végeredménnyel és pártokkal kapcsolatos véleményei, értékelései is méltóak a kutató figyelmére.

A politikai döntések utólagos igazolásával, megideologizálásával kapcsolatosan néhány korábbi kutatás általános hivatkozási ponttá vált (Frenkel–Doob, 1976; Regan–Kilduff, 1988) de tudomásom szerint évtizedek óta nem replikálták őket. A várható eredményekhez való előzetes gondolkodásbeli alkalmazkodást, az előzetes igazolást pedig nem csak politikai, hanem egyéb választási helyzetek esetében is csak kevés alkalommal vizsgálták eddig (Kay–Jimenez–Jost, 2002; Pyszczynski, 1982; Wilson–Wheatley–Kurtz–Dunn–Gilbert, 2004). Az eltérő politikai környezetben, más-más mértékben konstruált kísérleti helyzetben végzett vizsgálatok eredményei nem teljesen egybehangzóak, annak ellenére, hogy valamilyen igazolási hatást minden vizsgálat kimutatott. Ezekkel a hatásokkal ellentétben a választói vágyvezérelt gondolkodás (*wishful thinking*) viszonylag ismert, feltérképezett jelenség. A hatást számos kutatás részletesen vizsgálta politikai kontextusban is (Babad, 1995 és 1997; Meffert–Huber–Gschwend–Pappi, 2011), a magyar választók körében viszont tudomásom szerint idáig nem kutatták.

A kutatás kérdése az, hogy milyen összefüggéseket találunk a szavazási tevékenység között és aközött, hogy mit gondolnak a választók a választott pártjukról és annak esélyeiről? Hat-e utólagosan a szavazás a választott párttal kapcsolatos értékelésekre, illetve hogyan függ össze a pártok esélyessége azok minőségével a választóik szemében? Ezek megválaszolásához egy, a szavazás napján, választók körében folytatott kérdőíves kísérlet adatait elemzem.

Az írás a következőképpen épül fel: az első alfejezet definiálja a vizsgált hatásokat, és bemutatja, hogy milyen következménye lehet ezeknek a választói attitűdökre és a politikai rendszer működésére. A második ismerteti a témában született eddigi kutatások eredményét és megfogalmazza a hipotéziseket. A harmadik rész az adatokat és az alkalmazott módszert mutatja be. A

negyedik részben az adatok elemzésére és az eredmények értelmezésére kerül sor, az utolsó rész pedig összefoglalja a kutatás fő megállapításait.

A kutatás célja képet nyújtani arról, hogyan működnek az említett gondolkodási, értékelési torzítások egy politikai választás alkalmával, a magyar politikai kontextusban. Ezzel, bár döntő választ természetesen nem adhatok azokra a kérdésekre, amelyeket a meglévő empirikus eredmények különbségei vetnek fel, egy korábban nem vizsgált politikai közeg eredményeivel egészítem ki a létező kutatások sorát. Írásommal hozzá kívánok járulni a viselkedési elméleteknek és kísérleti megközelítéseknek a hazai politikatudományban tapasztalható viszonylagos hiányának felszámolásához is, reményeim szerint érdekes adalékkal bővítve a magyar választók viselkedéséről meglévő ismereteket. A kutatás fő megállapítása, hogy a vizsgált helyzetben a szavazás nem befolyásolta utólagosan a szavazói vélekedéseket, viszont az eredmények mind a vágyvezérelt gondolkodás, mind pedig az előzetes igazolás jelenlétét alátámasztják.

A VIZSGÁLT HATÁSOK MEGHATÁROZÁSA ÉS LEHETSÉGES POLITIKAI KÖVETKEZMÉNYEIK BEMUTATÁSA

A különféle kognitív torzítások (*cognitive bias*) közül az egyik legismertebb a kognitív disszonancia csökkentésére való törekvés, a témában született számos empirikus kutatás kiindulópontját Festinger kutatásai jelentik (1962). A kognitív disszonancia elmélete szerint valaminek a választása melletti visszavonhatatlan elköteleződés hajlamossá tesz arra, hogy utólagos igazolásokat keresve visszamenőlegesen meggyőzzük magunkat a választás helyességéről, hétköznapi megfogalmazásban „megideologizáljuk” a döntésünket. A döntés meghozása után igyekszünk annak pozitív oldalaira összpontosítani és emlékezni, és figyelmen kívül hagyni a negatívumokat, vagy a meghozott döntés ellen szóló érveket. Ezek a mechanizmusok kibírhatóbbá teszik a csalódást okozó helyzeteket, „pszichológiai immunrendszerként” védik a mentális egyenséget. Írásomban azt a jelenséget, mikor a döntés hatásaként a preferenciák és várakozások utólag a döntéssel összhangban változnak, *utólagos igazolás*nak nevezem. Ez a vizsgált helyzetben úgy jelenhet meg, hogy a szavazás pozitívan hat a választott párttal kapcsolatos véleményekre.

Ha az utólagos igazolás fennáll, az azt implikálja, hogy a választási részvétel polarizálja a politikai véleményeket, elkötelezettebbé teszi a választókat a választott párt irányába. (Ezt az összefüggést a választói viselkedés szakirodalmának számos írása valószínűsíti, a leginkább meggyőző igazolások egyike Mullainathan és Washington [2006] kutatása.) Nem csak a pártokról alkotott véleményre, hanem az egész politikai intézményrendszer megítélésére vonatkoztatva is értelmes felvetni az utólagos igazolás hatását. Valószínű, hogy

az utólagos igazolásnak van rendszerlegitimitást növelő ereje. Ezzel is magyarázható ugyanis az az összefüggés, hogy a választáson résztvevők pozitívabban látják a politikai rendszert és jobban bíznak a politikai intézményekben (Grönlund–Setälä, 2007).

Egyes kutatások arra engednek következtetni, hogy ehhez hasonló folyamatok olyan esetekben is fellépnek, amikor az események az ember döntésétől függetlenül, előre láthatóan (nagy valószínűséggel) bekövetkeznek (Kay et al., 2002; Pyszczynski, 1982; Wilson et al., 2004). Ezt a továbbiakban *előzetes igazolás*nak nevezem. Az előzetes igazolás lényege, hogy hajlamosak vagyunk egyrészt előnyösebbnek látni a valószínűbben bekövetkező, vagy egyenesen elkerülhetetlen dolgokat, másrészt kevésbé vonzóknak látni a nem túl valószínűket (*anticipatory rationalization* vagy *anticipatory reconstrual*), tehát az észlelt bekövetkezési valószínűség hat a preferenciákra, és az ezzel kapcsolatos igazolási hatás már a szóban forgó esemény bekövetkezése előtt fellép.

Amennyiben választási helyzetben érvényesül az előzetes igazolás hatása, akkor az tompítja a vesztes szavazók csalódottságát. Ugyanis az előzetes igazolás jegyében a kevésbé esélyes pártra szavazók már eleve szoktatják magukat a vereséghez azzal, hogy kevésbé azonosulnak a választott párttal, és kevésbé értékeli jónak. Hogyha meggyőzik magukat arról, hogy nem annyira jó a jelöltjük, kisebb csalódottságot okoz az, ha más nyer, így kisebb veszteségük keletkezik az elvesztett választások után. Ugyanez a hatás a győztes párt-ra szavazók esetében pedig erősíti a győzelem fölött érzett örömet, hiszen minél jobb jelöltnek tartja a választó a választott pártot, valószínűleg annál inkább örül a győzelmének. Ilyen módon az előzetes igazolás, mind a saját választók, mind az ellenzéki választók részéről erősebb bizalmat és nagyobb legitimitást eredményezhet a hivatalba lépő kormánynak, viszont egyben nehezebbé is teszi a későbbi, kritikus reflexiók megfogalmazását.

A harmadik hatás, amelynek jelenlétét vizsgálni fogom, a vágyalom hatás vagy vágyvezérelt gondolkodás (*wishful thinking*). Ez „a preferenciák (vágyak) és a jövőre vonatkozó előrejelzés (elvárások) közötti kapcsolat” (Babad, 1995), melynek során a preferenciák kivetülnek az elvárásokra. Azaz a vágyvezérelt gondolkodás esetében a választók kivetítik a saját véleményüket a többi választóra, és azt feltételezik, hogy az általuk támogatott oldalnak nagyobb a támogatottsága, mint amekkora valójában.

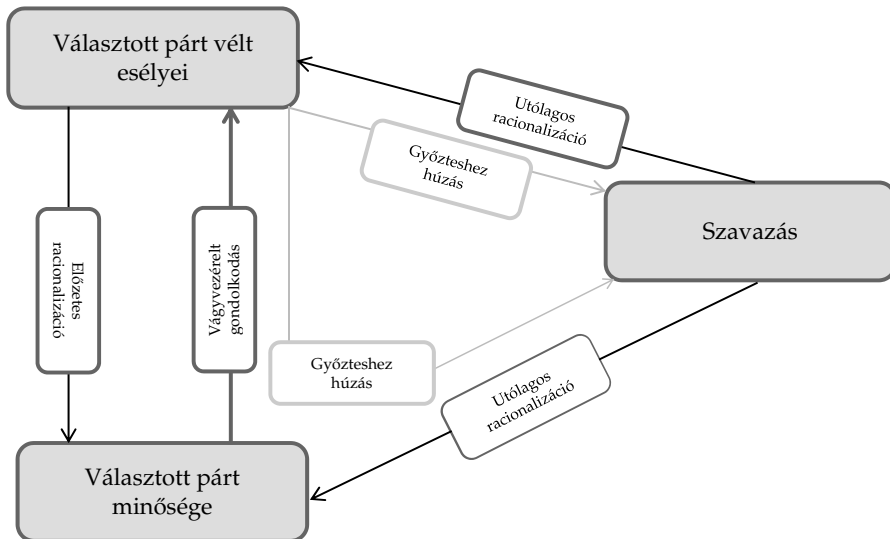
Normatívan közelítve a kérdéshez, elmondható, hogy amennyiben fellépnek a bemutatott igazolási hatások a választás során, akkor azok a stabilitás szempontjából a demokratikus rendszerek működésére előnyösen hatnak, erősítik a bizalmat a politikai intézmények irányába, és növelik a hivatalba lépő kormány legitimitását. A vágyvezérelt gondolkodás viszont ugyanezekre a területekre inkább hátrányosan hat, mivel a választók túlzottan optimista képet festenek maguk elé a várható eredményekről. Minél nagyobb a különbség az

előzetes elvárások és a későbbi eredmény között, a vágyvezérelt gondolkodás annál inkább súlyosbítja a vesztes szavazók csalódását, és annál inkább megnehezítheti a győztes elfogadását. Szoros eredménnyel elvesztett választásokat követően a túlzottan optimista előzetes vélemények különösen megnehezíthetik a választási eredmény elfogadását. Az ellenzékbe kerülő szavazókban egy ilyen váratlan eredmény gyanút ébreszthet a választási rendszer működésével, vagy a választás tisztaságával kapcsolatban is.

KORÁBBI EREDMÉNYEK, KÉRDÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

A magyar választókra vonatkozóan a választási esélyek és a választói preferenciák egymásra hatásának témakörében Letenyei és Takács (2003), Tardos (2006) és Róna (2011) is folytattak kutatásokat. Mindhárom írás a győzteshez húzás (*bandwagon effect*), illetve a veszteshez húzás (*underdog effect*) jelenségeit vizsgálja, tehát azt, hogy hogyan befolyásolhatja az egyéni politikai döntéseket egy párt észlelt esélyessége. A politikai választások során fellépő egyéb racionalizációs hatásokról azonban tudomásom szerint nem születettek idáig munkák a hazai választókra vonatkozóan. A szavazás, a választott párt minősége és a választott párt vélt esélyei között ugyanis sokféle más összefüggés is lehetséges. A feltételezett hatások egymáshoz való viszonyát mutatja be az 1. ábra. Az ábra a cikkben nem vizsgált győzteshez húzás jelenségét is elhelyezi a három másik jelenséggel összefüggésben, a teljesebb kép kedvéért.

1. ábra. A vizsgált jelenségek és egymáshoz képesti viszonyuk bemutatása

Az első kutatási kérdés

Az előző részben bemutatott utólagos igazolás tehát véd attól, hogy túl nagy szakadékot kelljen érzékelnünk a vágyak, a döntések és a valóság között, illetve megvéd attól a potenciálisan örökké tartó tépelődéstől, hogy más döntéssel talán jobban jártunk volna. A disszonanciakutatások olyan eseteket vizsgálnak, amelyekben a vizsgált személyek felelősek a bekövetkező eseményért, és a racionalizáció utólagosan lép fel. Az első kutatási kérdésem megközelítése ehhez hasonlóan a választókat az eredmény előállításában résztvevő, tehát az eredményt aktívan befolyásoló szereplőkként kezeli.

Ez a kérdés magának a választás momentumának a szerepére vonatkozik, arra a pillanatra, amikor a választó „pici csavarként” bekapcsolódik a választási gépezet működésébe, és szavazatával visszavonhatatlan és megváltoztathatatlan módon elköteleződik egy párt mellett. A kérdés az, hogy a leadott szavazat kivált-e utólagos racionalizálási hatást, a választási tevékenység választói véleményekre való visszahatása megfigyelhető-e a 2014-es országgyűlési választások kontextusában? Hipotézisem (*H1*) az, hogy *a szavazáson való részvétel javítja a választott párt minőségét és javítja az esélyességét a választói szemében.*

Az utólagos racionalizációt nem mesterséges körülmények között többen vizsgálták már, és szignifikánsan magasabb értékeket találtak a szerzők a fogadás vagy szavazás után megkérdezettek körében a választott esélyeire vonatkozóan, de az eredmények eltértek abban, hogy a választás hatott-e a választott minőségének megítélésére. Az első ilyen jellegű kutatást Inkster és Knox (1968) végezte, akik amellettt érveltek, hogy a disszonanciát csökkentő kognitív folyamatok a döntést követően azonnal fellépnek. Egy lóversenyen arról kérdezték a kísérleti alanyokat, hogy mennyire tartják esélyesnek a megfogadott lovat. A fogadás után megkérdezettek csoportja szignifikánsan lényegesen esélyesebbnek tartotta a választott lovat a fogadás előtt megkérdezettekhez képest.

Különböző típusú választásokon és különböző helyszíneken született eredmények szerint a meghozott döntés utólagos igazolása politikai választások esetében kimutatható. Az összefüggést nem kísérleti módon vizsgálta Mullainathan és Washington (2006). Bár a rendelkezésre álló adatok tendenciózusan azt igazolják, hogy egy párt vagy jelölt szavazáson részt vevő támogatói erősebben kötődnek az adott párthoz vagy jelölthöz, mint azok, akik nem vettek részt a szavazáson, a nyilvánvalóan felmerülő endogenitási problémát (azaz, hogy eleve a motiváltabb választók mennek el szavazni) nehéz leküzdeni. Ennek kiküszöbölésére a szerzők 18-21 éves megkérdezettek politikai attitűdjeit vizsgálták a *National Election Studies* 1976 és 1996 közötti adatain, minden amerikai elnökválasztás után két évvel. Arra jutottak, hogy azok a fiatalok, akik még nem szavazhattak a megelőző választáson, számottevően kevésbé polarizáltak politikai véleményekkel rendelkeztek, mint a náluk alig valamivel idősebb, de a legutóbbi választásokon már potenciálisan választó társaik.

A kísérleti módszert használó Frenkel és Doob (1976) kutatása szerint a választás után megkérdezettek szignifikánsan jobbnak értékelték a jelöltjüket és valószínűbbnek látták győzelmét, mint a szavazás előtt megkérdezettek,¹ míg Regan és Kilduff (1988) csak a választási eredmény megbecslése terén talált szignifikáns összefüggést, a szavazat leadása a jelöltről alkotott vélekedéseket más vizsgált dimenzióban nem befolyásolta, így abban sem, hogy mennyire tartották egyezőnek a jelölt nézeteit a saját nézeteikkel. A kérdést Frenkel és Doob az 1971-es ontarioi helyi választások és az 1972-es kanadai szövetségi választások során felvett mintákon, Regan és Kilduff pedig az 1984-es francia elnökválasztás résztvevőinek egy mintáján vizsgálta. Ők egy, az optimizmust általánosságban mérő kérdéssel kontrollálták a szavazás jelölt iránti optimizmust növelő hatását. Ezzel alátámasztották, hogy az általuk is kimutatott, döntés utáni pozitívabb vélekedések specifikusan a jelölt várható eredményére vonatkozóan érvényesülnek, nem pedig egy általánosan optimistább hangulat uralkodik el a választókon a választás után. Tehát a szavazáson már túleső választók lényegesen jobbnak látták a jelölt esélyeit, de más dolgokkal szemben nem váltak optimistábbakká. Mivel a két kutatást tudomásom szerint nem replikálták az utóbbi évtizedekben, viszont a szakirodalomban stabil hivatkozási ponttá váltak, érdemesnek tartom a kísérletet magyar választók egy mintáján is megismételni.

A két szerzőpáros eredményei között jelentős különbség volt a hatás erőssége tekintetében, Regan és Kilduff jóval nagyobb különbséget talált a választók két vizsgált csoportja között. Bár ők ezekre a különbségre nem kerestek magyarázatot, véleményem szerint annak a körülménynek, hogy mely versengő felek közül kell választani, befolyásoló hatása lehet. A párharc jellegű, két szembenálló fél közötti versenyekben kiélezettebb a helyzet, mivel a választó vagy nyer, vagy veszít. Az ilyen helyzetben nincsenek köztes lehetőségek. Több párt közötti választás esetén a helyzet jó eséllyel nem ennyire kiélezett. A nem választott pártok között valószínűleg vannak a választó által kedveltebb és kevésbé kedvelt pártok: attól, hogy nem a választott párt nyer, a választó még viszonylag jól is járhat a végeredménnyel. Az alacsonyabb támogatottságú pártok esetében fontosak lehetnek a részeredmények is, mint amilyen egy bizonyos százalékos eredmény elérése, vagy a parlamentbe való bejutás, tehát kevésbé egyértelmű, hogy egy választó összességében inkább győztesnek vagy vesztesnek érezheti-e magát, mint egy két fél közti versengési helyzetben. A személyek és pártok közötti választás kérdése pedig azért lehet fontos, mert – a perszonalizációról szóló irodalom alapvetése szerint – személyek iránt jobban el tudnak köteleződni a választók, mint pártok iránt (Garzia, 2011; McAllister, 2007). Így érzelmileg fontosabb számukra és erősebben érinti őket egy kedvelt személy, mint egy kedvelt párt akár sikeres, akár sikertelen választási szereplése. Ezek alapján az valószínűsíthető, hogy az elnökválasztás-jellegű, tehát két személy között folyó küzdelem során lépnek fel a legerősebben disz-

szonanciacsökkentő folyamatok, és egy plurális, pártok között folyó verseny során a legenyhébben. Mivel a vizsgált helyzet ilyen, plurális és pártok közötti helyzet volt, csak mérsékelt különbségre számítok a szavazás előtt és a szavazás után megkérdezettek csoportja között.

A második kutatási kérdés

A kutatás során az is érdekelt, hogy valós, nem manipulált körülmények között megfigyelhetőek-e tendenciózus, az esélyességgel összefüggésbe hozható különbségek az egyes pártok választói között a pártjuk esélyeire és minőségének megítélésére vonatkozóan, és ha igen, azok milyen mértékűek, és honnan eredhetnek. A kutatás második kérdése tehát az, hogy van-e összefüggés aközött, hogy egy választó mennyire tartja esélyesnek, és mennyire tartja jó minőségűnek a választott pártot? Ehhez kapcsolódóan az a feltételezésem, (H2) hogy *pozitív összefüggés figyelhető meg a párt esélyességéről alkotott vélemény és a párt minőségéről alkotott vélemény között.*

Az összefüggés létrejöttével kapcsolatban kérdés, hogy a választók azért látják jobbnak a választott párt esélyeit, mert vágnak arra, hogy győzzön, vagy azért tartják jobbnak (illetve gyengébbnek) a pártot, amelyre szavaztak, mert tudják, hogy jó esélye van (illetve nincs esélye) a győzelemre? Ezzel kapcsolatban az oksági mechanizmus feltárására az alkalmazott módszer és a vizsgált adatok nem alkalmasak. Mivel nem laboratóriumi, konstruált kísérleti helyzetben, hanem egy valós választási szituáció során vizsgáltam a kérdést, ezért bizonyos alternatív magyarázatokat, mint a média hatása, vagy a szociális környezet hatása, sem lehet kizárni. Így a második kutatási kérdés esetében a kutatási ambíció csak az összefüggés feltérképezésére irányul.

A szakirodalomban az összefüggésre kétféle magyarázat is létezik. Az egyik magyarázat szerint a vágyott kimenetelt esélyesebbnek érzékeljük a valóságos esélyénél, ez a *wishful thinking*, azaz vágyálmom hatás, vágyvezérelt gondolkodás. A vizsgált helyzetben ez úgy jelenhet meg, hogy a választott párttól a választók tendenciózusan jobb eredményt várnak a valóságosnál. Ezen belül, minél jobban kedveli valaki azt a pártot, amelyre szavaz, és minél motiváltabb (azaz minél jobban érdekli a választás kimenetele), annál jobb eredményt valószínűsít a pártja részéről (Babad, 1995 és 1997; Meffert et al, 2011).

Az összefüggés az ellenkező irányban is fennállhat, amikor az esélyek nagyságától tesszük függővé a pártról alkotott ítéletünket. Ekkor a rendszerigazolás elméletének (*system justification theory*) oldaláról közelítünk a kérdéshez. Ezen elmélet szerint pszichológiailag motiváltak vagyunk a fennálló helyzet védelmére és igazolására. A rendszerigazolás egy példája az abban való hit, hogy a világ alapvetően igazságos – azaz, hogy „az emberek jellemzően azt kapják, amit érdemelnek, és azt érdemlik, amit kapnak – a kimenetelektől függően, ami »van« az az, aminek »kellene« lennie” (Jost & Hunyady, 2005, 261.).

Az ilyenfajta igazolási mechanizmusok megléte az élet számos területén tetten érhető (Jost–Banaji, 1994; Jost–Hunyady, 2003; Jost–Hunyady, 2005). Mivel azt feltételezem, hogy a szavazók az elemzett esetben nem a fennálló helyzettel, hanem egy előrelátható, várható, de még nem bekövetkezett helyzettel összhangban változtatják meg az attitűdjeiket, pontosabb a rendszerigazolás helyett előzetes racionalizációról vagy előzetes igazolásról (*anticipatory rationalization, anticipatory reconstrual*) beszélni.

Az előzetes igazolás tehát abban különbözik a rendszerigazolástól, hogy egy várható *status quo*-val kapcsolatban lépnek fel hasonló igazolási hatások. Tehát egy, a befolyásunk alatt nem álló, nagyon valószínűen bekövetkező eseményhez eleve hozzáigazítjuk a róla alkotott értékelésünket. Egy pozitív kimenetel esetében igyekszünk még inkább meggyőzni magunkat a dolog pozitív vonásairól, hogy minél jobban tudjunk örülni, ha az (amint várható) bekövetkezik. Ha pedig valami kellemetlen dologra kell számítanunk, például visszautasításra, akkor igyekszünk meggyőzni magunkat, hogy az adott dolog vagy az adott illető (például a kiszemelt partner vagy a megpályázott munka) valójában nem is olyan vonzó. Ezt a helyzetet, a kellemetlen kimenetelhez való előzetes, gondolkodásbeli alkalmazkodást illusztrálja a közismert mondás – „savanyú a szőlő”.² A vizsgált helyzetben ez úgy jelenhet meg, hogy azok a választók, akik tudják, vagy erősen feltételezik, hogy pártjuknak nincs esélye a győzelemre, kevésbé tartják jó jelöltnek a pártjukat, mint azok, akik csaknem biztosak benne, hogy a kedvelt párt megnyeri a választásokat. Ez a megközelítés a választásnak nem az egyéni aspektusát hangsúlyozza, hanem azt, hogy az egyes szavazóknak a választási végeredmény kívülről adott.

Az előzetes igazolás jelenségét ezidáig néhány, nagyon különböző döntési helyzetben vizsgálták. Pyszczynski (1982) egyetemisták körében végzett kutatása azt igazolja, hogy az előzetes igazolási hatás létrejöttéhez szükséges egyfajta motiváltság, azaz, hogy tényleg vágyjunk a szóban forgó dologra, és tényleges veszteségként éljük meg azt, ha nem sikerül megszerezni. Kutatása során az egyes kísérleti alanyoknak értékes, másoknak pedig nem túl értékes díjakat helyezett kilátásba, amelyeket bizonyos valószínűséggel (20, 50 illetve 90 százalékos valószínűséggel) megnyerhettek. Ezután a díjak vonzóságáról, értékességéről, és nyerési kilátásukról kérdezte őket. Értékes, de alacsony valószínűséggel elnyerhető díj esetén a diákok kevésbé látták vonzónak és értékeseznek a nyereményt, mint közepesnek vagy magasnak tudott esélyek mellett. A nem túl értékes nyeremények értékének és vonzóságának a megítélését a nyerési esély nem befolyásolta, ezek semmilyen igazolási hatást nem váltottak ki. Wilson és szerzőtársai (2004) szellemes kutatása ezzel szemben a nyerési esélyek fontos szerepére mutat rá. Ők szintén egyetemistákkal végeztek kísérletet, akiknek azt mondták, hogy egy „randiszoftver” tesztelésében vesznek részt, ami ellenkező neműek összeillőségét jelzi előre. Miután megadtak ma-

gukról pár információt, a szoftver jelezte, hogy mekkora esélye van, hogy a képernyőn látható vonzó, ellenkező nemű partner őket választaná ki a kísérleti alanyok közül (valójában véletlenszerűen rendelt a számítógép valószínűségeket az alanyokhoz). Szélsőségesen gyenge esélyek (1,5%) ismeretében az alanyok szignifikánsan kevésbé értékelték vonzónak a képen látott „partnert”, míg azok, akik az előrejelzés szerint csaknem biztosak lehettek benne, hogy ők lesznek a választottak (98,5%), szignifikánsan vonzóbbnak találták. Akik mérsékelten pozitív vagy negatív előrejelzéseket kaptak, azok esetében nem lépett fel előzetes racionalizációs hatás.

A jelenség egy, választási helyzetben történő vizsgálata is hasonló eredményt mutat (Kay–Jimenez–Jost, 2002). Ennek során az egyik amerikai elnök-választás hajrájában tesztelték az előzetes racionalizációval kapcsolatos hipotéziseket. Az elméletnek megfelelően, minél nagyobb arányú győzelmet jósoltak egy jelöltnek azok a nagyon megbízhatónak mondott előrejelzések, amelyeket a kutatók előzetesen mutattak, a megkérdezettek annál kívánatosabbnak látták bármely jelölt győzelmét, függetlenül attól, hogy egyébként mire szavaztak volna. Az összefüggés viszont, hasonlóan Pyszczynski eredményeihez, ebben az esetben is csak akkor állt fenn, ha motiváltak voltak, tehát ha demokrata vagy republikánus elkötelezettségűnek vallották magukat. A pártot választani nem tudók vagy nem elkötelezettek körében a manipulációnak semmilyen hatása nem volt.

A kutatás második kérdése tehát arra irányul, hogy van-e összefüggés a pártok esélyessége és a minőségük megítélése között a választóik szemében, és ha igen, akkor azt mi magyarázhatja a kínálkozó elméletek közül. Bár a korábban felsorolt okok miatt ez a kutatás nem szolgálhat döntő érvekkel abban a vitában, hogy mely kognitív mechanizmus érvényesül az előzetes igazolás és a vágyvezérelt gondolkodás közül, mindkét hatás jelenléte mellett érvelek a későbbiek során.

ADATOK, MÓDSZER

Egy parlamenti választás kiváló kutatási terep a döntéshozatallal, preferenciákkal és az ezekben megjelenő szisztematikus torzításokkal kapcsolatos kutatások számára. Egyrészt, a kampány során az állampolgárok a politika iránti különleges érdeklődés nélkül is megismerhetik a jelölteket és jó közelítő képpel rendelkezhetnek az erőviszonyokról, mivel sok, könnyen elérhető és viszonylag pontos információ áll rendelkezésre.³ Másrészt, a szavazóknak (néhány ritka kivételtől eltekintve) van véleményük arról, hogy melyik alternatívát hogyan értékelik, és melyiket preferálják a többivel szemben, és sokaknál ez a preferencia erős. Harmadrészt, a választás kétségtelenül egyéni döntés, viszont olyan kicsi súllyal esik latba egy állampolgár szavazata, olyan kicsi a

döntéssel járó egyéni felelősség, hogy a választási végeredmény kívülről kaptunk is tekinthető, amelyre nincs befolyásunk.

Összefoglalva, a választások során a választási erőviszonyokról viszonylag jól informált résztvevők viszonylag erős értékelésekkel és preferenciákkal rendelkeznek, akik személyes nézőpontjukból fontos döntést hoznak, viszont annak hatása a végeredményre egyenként elhanyagolható. Így lehetőség nyílik olyan hipotézisek tesztelésére, amelyek a döntés egyéni jellegére, és olyanokra is, amelyek az eredmény kívülről adott jellegére koncentrálnak.

Jelen tanulmány esetében korábbi, a szavazás utólagos igazolási hatását vizsgáló kísérletek (Frenkel–Doob, 1976; Regan–Kilduff, 1988) replikációjára került sor, a korábbi kísérletekhez képest eltérő politikai környezetben, de az ezek során alkalmazott gyakorlat érdemi módosítása nélkül. A kísérlet során a szavazók két csoportját egy nem mesterséges manipulációs elem mentén különítem el, ez az elem magát a szavazat leadását jelentette. A két kérdőívtípus csupán a kérdések múlt- vagy jövőidejű megfogalmazásában tért el. A második kutatási kérdés megválaszolásához nem volt szükség manipulációra, így írásom második felében a megkérdezettek válaszait összevontan elemzem.

Felmerülhet, hogy ugyanazon választók kétszeri, a választás előtti majd közvetlenül a választás utáni megkérdezése nem lett volna-e alkalmasabb módszer a kérdés vizsgálatára. Az összetartozó mintás kísérleti módszer legnagyobb hátrányának a megvalósíthatósági problémákon túl azt tartottam, hogy a két mérés között olyan rövid idő telik el, és annyira kevés, véleményváltozásra potenciálisan ható inger lép fel, hogy feltételezhető, hogy az emberek többsége jól emlékszik a saját korábbi válaszára, és értetlenül áll az előtt, hogy ezeket meg kell ismételnie. Féltő, hogy maga az, hogy a megkérdezett megfogalmazta és kimondta a véleményét, jobban orientálja a későbbi válaszadás során is, mintegy lehorgonyozza a kimondott értékelések mellett – esetleg kifejezett feladatának is érezheti, hogy a korábbi válaszait visszamondja. Ha a pár perccel korábban kimondott értékelésnek a véleménytorzító hatása erősebb, mint a megfigyelni kívánt racionalizálási hatás, akkor maga az összetartozó mintás vizsgálati módszer tüntetné el a kimutatni kívánt különbségeket a válaszok között. Emiatt előnyösebbnek tűnt a választók két külön csoportjának a szavazás előtti és utáni eredményeit összehasonlítani.

Az adatfelvételt 2014. április 6-án, Budapesten, a IX. kerületi Bakáts téri Általános Iskola közelében, 8 óra 30 és 14 óra 30 perc között végeztem, négy alapszakos hallgató segítségével. Ezen a helyszínen három szavazókört volt, amelyek közül az egyik az átjelentkezett szavazókat is fogadta, ezekben összesen 1494 helyi és 2328 átjelentkezett választó szavazott. A kérdőív összeállításakor a két fő szempont a kísérlet beavatkozó hatásának minimalizálása és a minél több kitöltés elérése volt, így a kérdések számát igyekeztem a lehető legkevesebbre szorítani. A megkérdezettnek először rögzítettük a nemét, azt,

hogya a szavazás előtt vagy után kérdeztük-e meg, és megkérdeztük, hogy egy ötfokozatú skálán mennyire érdeklődik a politika iránt. Ezután megkértük, gondoljon arra a pártra, amelyikre szavazott (vagy szavazni fog) és ennek a pártnak az általa érzékelt minőségéről kérdeztük.⁴ Százalékos válaszokat kérünk azzal kapcsolatban, hogy mennyire ért egyet ennek a pártnak a nézeteivel, mennyire tartja alkalmasnak a kormányzásra, és milyen (listás) eredményt vár tőle. Végül rögzítettük a válaszadó korát, és átadtuk a kitöltött kérdőívet azoknak, akik hajlandóak voltak a pártpreferenciájukat is megadni, hogy ez utolsó kérdést ők maguk tölthessék ki. Annak érdekében, hogy minél több érvényes választ kapjunk, erre a kérdésre teljesen titkosan válaszolhattak a megkérdezettek, a kérdőívüket nem kellett a kérdező kezébe visszaadniuk, hanem közvetlenül egy urnába dobhatták be.

Az 1. táblázat mutatja a mintába kerültek pártpreferenciára vonatkozó válaszainak arányait, és azok eltéréseit a három helyi szavazókör összesített pártlistás eredményeitől és az országos eredményektől. A baloldali összefogás szavazóinak látványos alulrepresentáltsága valószínűsíti, hogy közülük többen titkolhatták el a preferenciáikat. Erre utal az az együttlözgés is, amit a baloldali szavazók és a pártpreferenciát eltitkolók véleménye között a 2/a és 2/b ábrákon megfigyelhetünk.

1. táblázat. A pártpreferencia százalékos megoszlása a mintában az eredményekhez képest.

	A vizsgált mintában	Érvényes válaszok a mintában	Helyi szinten*	Országos szinten**
FIDESZ–KDNP	42,2	50	44,59	43,55
LMP	15	17,8	9,93	5,47
MSZP–EGYÜTT–DK–PM–MLP	16,2	19,2	32,97	26,21
JOBBIK	8,7	10,3	9,66	20,69
Egyéb pártok	2,3	2,7	2,85	3,84
Pártpreferenciát be nem vallók	15,6	–	–	–

* A IX. kerület 006-os, 007-es és 009-es szavazókörének összesített eredményei, amelyek nem tartalmazzák az itt szavazó, de átjelentkezett választók szavazatait.

** Az országos listára adott hazai szavazatok aránya, a határon túli szavazatok nélkül.

2. táblázat. A minta tulajdonságai kor, nem, politikai érdeklődés és a válaszadás szavazáshoz viszonyított időpontja szerint.

Politikai érdeklődés	Mikor adott választ	Nem	Kor
Min. 1	A választás előtt 82	Férfi 75	Min. 18
Max. 5	A választás után 91	Nő 86	Max. 85
Nem válaszolt 2		N.a. 12	Nem válaszolt 1
Átlag 3,63			Átlag 44,13

Feltűnő még az LMP-szavazók felülreprezentáltsága, ami összefügghet az-
 zal, hogy átjelentkező szavazókat is fogadó szavazókörnél folyt a lekérdezés.
 Az *Aktív Fiatalok 2012* kutatás adatai szerint ugyanis (Keil, 2012: 164.), a nagy
 budapesti egyetemek hallgatói körében az LMP igen nagy népszerűségnek
 örvend, az egyetemek, egyetemi kollégiumok közelsége miatt pedig több egye-
 temista fiatal kerülhetett a mintába. A 2. táblázat összegzi a mintába kerültek
 demográfiai tulajdonságait, politikai érdeklődésének szintjét és megkérdezé-
 sének időpontját a szavazáshoz képest.

A megkérdezettek közül 173-an adtak értékelhető válaszokat. A kísérletek-
 re általában jellemző, hogy a minta nem reprezentatív, és nem valódi véletlen
 minta. A legfiatalabb elért választó 18, a legidősebb pedig 85 éves volt. 75 férfi
 és 86 nő került a mintába, további 12 válaszadó nemét nem jegyezték fel a kér-
 dezők. 82 szavazó válaszolt a választófülkébe lépést megelőzően, 91 pedig a
 szavazás után. A variancia analízises vizsgálat szerint a szavazás előtt és után
 megkérdezettek csoportja között nem volt szignifikáns különbség kor, nem,
 pártválasztás és a politikai érdeklődés szintje terén.

EREDMÉNYEK

Az utólagos igazolás – a szavazás hatása a párt minőségének és esélyességének meg- ítélésére

Az első kutatási kérdés megválaszolásához a szavazás előtt és közvetlenül
 utána megkérdezettek válaszait hasonlítom össze variancia analízissel, a vá-
 lasztott párt várható eredménye, kormányzásra való alkalmassága, és a néze-
 teivel való egyetértés terén. A szórássegélyezés feltétele mindhárom kérdés ese-
 tében teljesült. A három kérdés egyikében sem lehet szignifikáns különbséget
 kimutatni a két csoport között, tehát a szavazás előtt és után válaszolók véle-
 ményei és értékelései statisztikailag semmilyen szempontból nem voltak kü-
 lönbözőek, sem a párttal való egyetértés ($p=0,716$), sem a párt vélt alkalmas-
 sága ($p=0,703$) sem pedig a várt eredmény megbecslése terén ($p=0,978$). A két
 csoport között feltételezett különbségeknek tehát a vizsgált magyar mintán
 nyomát sem találni.

Ez azért érdekes eredmény, mert a szakirodalomban hivatkozási alappá
 vált, és a jelen kutatással megegyező módszertannal folytatott, korábbi kuta-
 tásokban (Frenkel–Doob, 1976; Regan–Kilduff, 1988) ezt a típusú döntés raci-
 onalizáló elemet sikerült kimutatni, legalább az esélyesség dimenziójában⁵ és
 az összefüggés létét azóta sem kérdőjelezték meg, vagy kötötték kontextuális
 feltételekhez. A 2014-es magyar országgyűlési választások során felvett min-
 tán viszont a szavazás után nem lépett fel a korábbi kutatásokban kimutatott
 pozitív véleménytorzulás, sem a párt várható eredményének megbecslése, sem
 az alkalmasságáról való vélekedés, sem a nézeteivel való egyetértés terén. Bár

kézenfekvő lenne a kis elemszámmal vagy a választás „előre lefutott” jellegével magyarázni a különbséget, ezek több szempontból sem kielégítő válaszok.

Egyrészt, a lekérdezés során elért 173 válaszadó, illetve a 146 pártpreferenciát is bevalló válaszadó nem számít kis mintának a kísérleti módszert használó kutatások között. A különbséget kimutató Regan és Kilduff (1988) által vizsgált minta ennél valamivel kisebb is volt, ők 139 megkérdezett válaszait vizsgálták, akik közül 123-an vallották be a pártpreferenciájukat. Másrészt, a választás szorossága, a Fidesz–KDNP előre látható győzelme sem tűnik önmagában plauzibilis magyarázatnak. Ugyanis a Regan és Kilduff (1988) által vizsgált, 1984-es elnökválasztás szintén előre látható, elsőprő republikánus győzelemmel zárult. Ronald Reagan a szavazatok 58,8%-át szerezte meg a 40,6%-ot kapó Walter Mondale előtt, az 50 államból 49-et megnyert. Így minden idők legtöbb támogató elektori szavazatával, 525 szavazattal lett az Egyesült Államok elnöke. Az feltételezhető, hogy a hatás nagysága terén a két-, illetve több szereplő közötti, valamint a személyek közötti–pártok közötti versengési helyzetek között különbség lehet, de önmagában ez a kontextuális különbség sem ad arra magyarázatot, hogy miért nem figyelhető meg a hatás a magyar mintán. Annak, hogy az eredmények a választások során fellépő utólagos racionalizációt a korábbiaktól eltérően nem mutatják ki, háromféle kézenfekvő magyarázata is lehet. Az első, hogy az összefüggés fennáll, de ezt a kutatás (a hatás túl kicsi volumene, a kis elemszám, a nem reprezentatív minta, vagy egyéb mérési hiba miatt) nem tudta kimutatni. A második, hogy nincs ilyen összefüggés, és a korábbi kutatások során kimutatott különbségek hasonló mérési hibáknak tulajdoníthatóak. A harmadik, hogy az eltérést nem valamilyen mérési hiba okozza, hanem az, hogy az utólagos racionalizáció nem univerzális jelenség, és létrejötté, mértéke függ a kulturális vagy választási kontextustól.

A választott párt vélt esélyessége és minősége közötti összefüggés

Az adatok szerint az, hogy egy választó mennyire tartja jó jelöltnek a saját pártját, összefügg azzal, hogy mennyire tartja esélyesnek. Azt, hogy a jelenséget az előzetes racionalizáció vagy a vágyvezérelt gondolkodás okozza-e, jóval nehezebb eldönteni. Először bemutatom az összefüggés létét alátámasztó eredményeket, ezt követően pedig mindkét hatás jelenléte mellett érvelek. Ha pártválasztásra tekintet nélkül vizsgáljuk az adatokat, közepesen erős, szignifikáns pozitív kapcsolat figyelhető meg a választott párt alkalmasságáról és esélyességéről alkotott vélemény terén ($r=0,436$; $p<0,001$), és ennél valamivel gyengébb, de szintén szignifikáns pozitív kapcsolat van a párt nézeteivel való egyetértés mértéke és a vélt esélyessége terén ($r=0,295$; $p<0,001$). A párt minőségére vonatkozó két változó között (alkalmassága és vele való egyetértés) erős kapcsolat van ($r=0,790$; $p<0,001$). A motiváltság és az érdeklődés fontos szerepét támasztja alá az tény, hogy a válaszadó politika iránti érdeklődésének szintjével a választott párttal való nézetegyezés és az alkalmasságának megítélése

dimenziójában is gyenge, de szignifikáns pozitív kapcsolat mutatható ki (0,193; $p < 0,012$ és 0,232; $p = 0,002$). Ezek értelmében kijelenthető, hogy a vizsgált mintában a választott párt esélyességéről alkotott vélekedések szignifikáns pozitív kapcsolatban voltak az adott párt minőségének megítélésével, a minőség mindkét vizsgált dimenziójában. Érdekes viszont, hogy a pártpreferencia szerinti csoportokat egyenként vizsgálva csak a pártpreferenciájukat eltitkolók csoportjában találunk szignifikáns pozitív összefüggést a várt eredmény és a minőségre vonatkozó két változó között.

A várható győztes és vesztes pozíciót figyelembe vevő varianciaanalízises vizsgálat azt mutatja, hogy a Fidesz–KDNP támogatói és a többi pártok támogatói között szignifikáns különbség van, mind a párt kormányzásra való alkalmassága, mind a nézeteivel való egyetértés terén. A Fidesz–KDNP támogatói szignifikánsan nagyobb mértékben értettek egyet a párt nézeteivel ($df=1$; $F=17,853$; $p < 0,001$), és a kormányzásra alkalmasabbnak tartották, mint az ellenzéki pártok választói a saját választott pártjukat ($df=1$; $F=40,505$; $p < 0,001$).

Az adatok szerint általánosságban pozitív összefüggés van a választott párt esélyességéről alkotott vélemény és a minőségének megítélése között, de árnyalja a képet, ha az ellenzéki választók csoportjait egyesével vizsgáljuk meg a kormánypártiakhoz képest. Ennek során viszont szem előtt kell tartani, hogy a kisebb pártok esetében nagyon alacsony elemszámú mintákat vizsgálunk. A továbbiakban a parlamentbe be nem jutó kis pártokat támogató 4 főt kizártam a vizsgálatból, a pártpreferenciájukat eltitkolókat viszont egy külön csoportként, mintegy külön párt szavazóiként kezeltem.

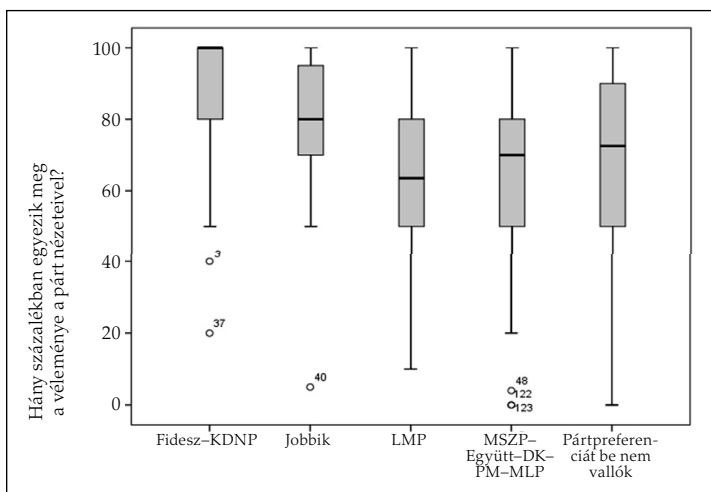
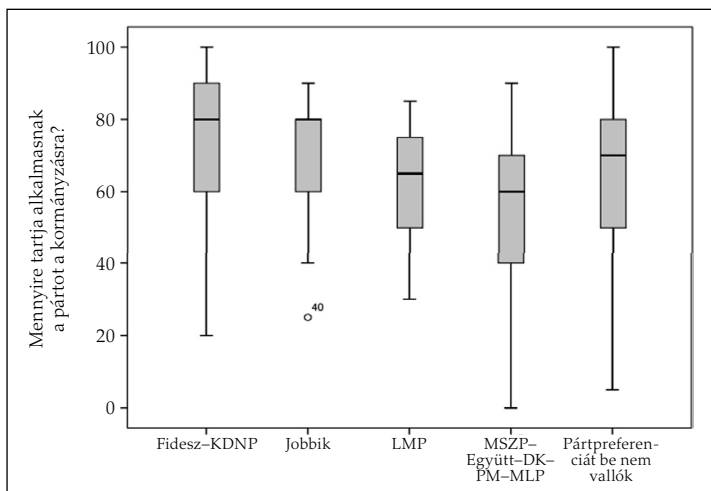
A szemléletesség érdekében doboz ábrákon mutatom be az alminták tulajdonságait, ezeken látható, mekkora az egyes alminták terjedelme, interkvartilis terjedelme, minimuma, maximuma és mediánja.

A kormányzásra való alkalmasság megítélésének kérdésében jól láthatóak a kormánypártiak és a többi választó közötti különbségek, emellett az is, hogy pártpreferenciát be nem vallók elkülönülnek a kormánypártiaktól, ezen értékek alapján úgy tűnik, a csoportot főként ellenzéki szavazók alkotják. A Jobbik szavazói a többi ellenzéki választó és a kormánypártiak között helyezkednek el. A két jobboldali párt szavazói között viszont különbséget mutat, hogy az értékek a kormánypártiaknál a maximum körül csoportosulnak. Az ő esetükben a válaszok módusza és mediánja is 100, míg a jobbikosoknál a medián 80, és két módusz van, 80 és 100.

Varianciaanalízissel vizsgálva az egyes pártok támogatóinak pártjuk kormányzásra való alkalmasságára vonatkozó válaszait, hasonló eredmény látható. A Fidesz–KDNP választóihoz képest a baloldali választási koalícióra szavazók, az LMP választói és a válaszadást megtagadók minden vizsgált statisztika szerint⁶ szignifikánsan kevésbé tartották alkalmasnak a választott pártot ($p < 0,05$), míg a Jobbik esetében a feltételezettel megegyező irányú különbséget találtak, de nem mutatták azt szignifikáns mértékűnek. A Jobbikra szavazók

a párt alkalmasságáról való gondolkodásukban az utótesztek szerint semelyik másik ellenzéki választói csoporttól és a pártpreferenciájukat eltitkolóktól sem különböztek.

2/a és 2/b ábrák. Az egyes pártok támogatóinak véleménye pártjuk kormányzásra való alkalmasságáról és a párt nézeteivel való egyetértés mértéke.

A pártok nézeteivel való egyetértés esetében a kormány-ellenzék szavazóinak különbsége kevésbé éles. A dobozra szemlélteti, hogy a baloldali és LMP-s választók ismét határozottabban elkülönülnek a kormánypártiaktól, míg a Jobbik szavazói kevésbé. A medián és az első kvartilis a két jobboldali párt esetében megegyezik, de a Jobbik szavazóinak válaszai kifejezetten a me-

dián körül sűrűsödnek. Érdekes és lényeges különbség, hogy egyetlen, pártpreferenciáját bevalló ellenzéki szavazó sem állította, hogy teljes mértékben egyetértene az általa választott párttal, viszont a Fidesz–KDNP választók módusza ismét a teljes egyetértést jelölő 100-as érték. Ebben a tekintetben tehát a Jobbik választói határozottan nem a kormánypártiakra, hanem a többi ellenzéki pártra hasonlítanak.

A párt nézeteivel való egyetértés varianciaanalízises vizsgálata során a post-hoc tesztek egy csoportja (Tukey és Scheffe) szerint csak a baloldali választók értékelése szignifikánsan alacsonyabb a Fidesz–KDNP szavazóinak értékeitől. Viszont a Dunnett-próba a baloldali és az LMP-s szavazók esetében is a Fidesz–KDNP szavazóinál szignifikánsan alacsonyabb értékeket mutat ($p < 0,05$). Érdekes módon ebben a kérdésben a pártpreferenciájukat nem vállalók csoportja semelyik másik választói csoporttól nem különbözik szignifikánsan.

A szavazókat pártok szerint összehasonlítva, a Jobbik szavazóinak véleménye áll a legközelebb a kormánypárti választókéhoz, bár bizonyos dimenziókban határozottan a többi ellenzéki párt szavazóinak véleményéhez hasonlít inkább. A baloldali összefogás és az LMP szavazói távolabb állnak a kormánypártiaktól mindkét kérdés megítélésében. Az ellenzéki pártok szavazói közötti különbségek magyarázatára az előzetes racionalizáció kerete nem alkalmas, ezen a téren általános magyarázatok is kereshetőek (pl. a párt mérsékeltebb vagy radikálisabb ideológiája, vagy a leadott szavazatok esetleges proteszt jellege) illetve eseti, kontextuális magyarázatok is. Eseti magyarázatként felmerülhet az LMP pártszakadása, a baloldali pártoknál a választási koalíció megkötésével kapcsolatos bizonytalankodás, illetve az is, hogy a baloldali koalíció túlságosan heterogén csoportosulás volt, így a benne részt vevő pártok választói kevésbé tudtak azonosulni a koalíció egészével.

A következőkben amellet érvelek, hogy a fent bemutatott különbségeknek a létrejöttében szerepet kaphatott mind az esélyesség értékelésekre való hatása (előzetes igazolás), mind pedig a vágyak kivetülése a véleményre, az esélyesség meghatározása során (vágyvezérelt gondolkodás) .

Előzetes igazolás vagy vágyvezérelt gondolkodás?

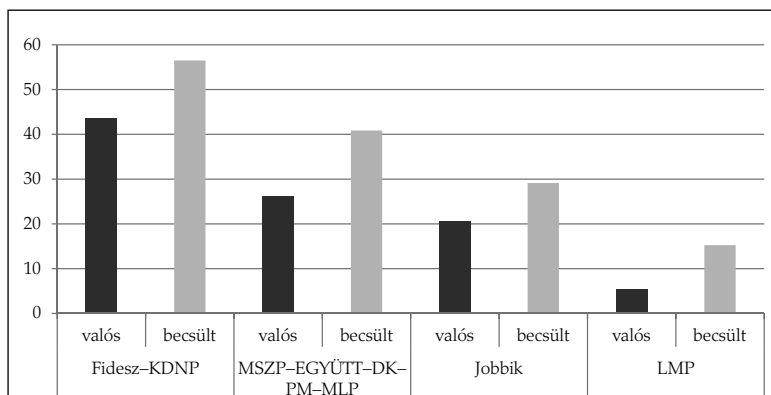
Az eredmények bemutatása során eddig azt láthattuk, hogy a választók szemében az esélyesség összefügg a párt minőségével, kedveltségével. Minél jobbnak tart egy választó egy pártot, annál esélyesebbnek is tartja.

Mind az esélyesség minőséget befolyásoló, mind pedig a minőség esélyeséget befolyásoló hatására hozhatunk bizonyos – inkább puha, mintsem döntő – érveket. Bár nem kívánom a valóság és az elvárások közötti összes különbséget a vágyvezérelt gondolkodás számlájára írni, a pártok minőségének, kedveltségének a vélt esélyekre vonatkozó hatását támasztja alá, hogy a választott párt esélyességével kapcsolatban a választók túlnyomó többsége *abszolút értelemben* igen optimistán nyilatkozott. Ahogy a 3. ábra mutatja, a pártok saját

választói minden párt esetében tendenciózusan és igen nagymértékben túlbecsülték az esélyeiket. A valós eredményekhez képest arányaiban „legszerényebb” becsléseket a Fidesz–KDNP támogatói adták, ők átlagosan a párt valós eredményének 130%-át várták pártjuktól. Míg az LMP szavazói csaknem háromszor akkora támogatottságot valószínűsítettek, mint amelyet a párt végül megszerezett – a válaszok között nem volt ritkaság a 25% feletti becslés sem. A pártpreferenciát eltitkolók becslése átlagosan 38,92% volt.

Ezzel szemben az előzetes racionalizáció mellett szólhat az, hogy azon túl, hogy általánosságban a párt esélyességéről és minőségéről alkotott vélemény között pozitív összefüggést találtunk, pártpreferencia alapján vizsgálva, a várhatóan ellenzéki és kormánypárti választók között is szignifikáns különbség volt az adott párt kormányzásra való alkalmasságának megítélése és a nézeteivel való egyetértés terén. Az előzetes igazolás helyett felvetődhet magyarázatként az, hogy egy párt abszolút értelemben alkalmasabb a kormányzásra, mint más pártok. Természetesen lehetséges, hogy a várható és valódi győztes Fidesz–KDNP valóban alkalmasabb a kormányzásra, mint az összes többi párt. Viszont ez a kérdés talán kevésbé élesen vetődik fel a párt nézeteivel való egyetértéssel kapcsolatban. Emlékeztetőül, egyetlen, pártpreferenciáját bevalló ellenzéki szavazó sem állította, hogy 100%-ig egyetértene az általa választott párttal, a kormánypárti választók között viszont ez volt a leggyakoribb válasz. Ha a megelőző négy év igen konfliktusos kormányzási stílusára, a párt kampányígéreteiből, politikusainak korábbi kijelentéseiből nem levezethető jelentős közjogi és közpolitikai változásokra gondolunk, kevésbé meggyőző az az alternatív magyarázat, hogy a különbség oka nem az előzetes igazolásban, hanem abban keresendő, hogy abszolút értelemben könnyebb nagyobb arányban egyetérteni a Fidesz–KDNP nézeteivel a saját választóinak, mint bármelyik másik párt nézeteivel az ő választóiknak.

3. ábra. A pártok hazai, országos listás eredményei és a saját választóik által várt átlagos eredmények.

ÖSSZEFOGLALÁS

Összességében, az első hipotézist az eredmények határozottan cáfolják, így megkérdőjelezzük egy korábban igazolt jelenségnek, a szavazás véleménytorzító hatásának általános érvényesülését. Az utólagos igazolást a vizsgált magyar adatokon semmilyen dimenzióban nem lehetett kimutatni, sem a választott párt esélyességének megítélése, sem a kormányzásra való alkalmassága, sem pedig a nézeteivel való egyetértés terén. Ez nem várt eredmény, amelynek több oka is lehet. Az egyik lehetőség, hogy a korábbi kutatásokban valamilyen mérési (pl. mintavételi) hiba állítja elő a különbséget, vagy, hogy a jelen kutatás során mérési hiba fedti azt el. A másik lehetőség, hogy bár a kérdésben folytatott eddigi kutatások nem számoltak a választás jellegének, a kontextusnak az esetleges erős befolyásoló hatásával, a korábban nyert eredmények nem általánosíthatóak tetszőlegesen más választási kontextusokra.

Viszont az eredmények alátámasztják a kutatás második hipotézisét, amely a várható győztes vagy vesztes pozíció és a választott párt minőségének megítélése között feltételezett kapcsolatot. Úgy vélem, a jelenség pontos oksági rekonstruálásának hiánya ellenére sem érdektelenek a kapott eredmények, hiszen az biztosan állítható, hogy a vizsgált helyzetben a választott párt választási eredményével kapcsolatos magasabb várakozásokkal együtt járt a választott párt minőségének magasabbra értékelése, illetve, hogy ez csoportszinten is érvényesült, azaz a kormánypárti választók és az (aktuálisan és várhatóan is) ellenzéki választók között ezen a téren jelentős különbség volt. A Fidesz–KDNP választói alkalmasabbnak látták pártjukat a kormányzásra, és nagyobb mértékben értékelték egyet pártjuk nézeteivel, mint az ellenzékiek. Viszont az összes párt szavazói irreális, túlzottan optimista reményeket tápláltak a pártjuk szereplésével kapcsolatban. Ezek arra engednek következtetni, hogy az előzetes igazolás és a vágyvezérelt gondolkodás is megjelenik az esélyesség és a párt minősége között kimutatott összefüggés magyarázatai között.

JEGYZETEK

- ¹ Egy lóverseny esetében egy ló „minősége” determinálja a győzelmi esélyét, azt a kérdést, hogy a fogadók jobbnak látták, vagy esélyesebbnek látták a lovakat, nincs értelme feltenni. Ezzel szemben a politikai választások során mindkét kérdés feltehető, és empirikusan is vizsgálható, hogy a szavazási döntés egy jelölt esélyességéről és/vagy minőségéről való vélekedésre hat-e.
- ² A „savanyú a szőlő” mondás Ezópus tanmeséje nyomán egész Európában ismert, meggyöke-
resedett nyelvi fordulat (Ortutay, 1982).
- ³ A 2014-es magyar választások során az erőviszonyok lényegében világosak voltak. A fő kérdés, hogy ki nyeri meg a választást, és ki kerül ellenzékbe, sok más helyzethez képest nagyon jól előre jelezhető volt. Így az állampolgároknak relatív értelemben pontosabb elképzelésekkel kel-

lett rendelkezniük a választás kimenetelére vonatkozóan, mint egy várhatóan szoros eredmény esetén.

- ⁴ A „minőség” kifejezést a pártokra vonatkozóan a tanulmány során e két kérdésnek megfelelően a választó szemszögéből történő, *szubjektív* és *motivált* minőségre vonatkoztatva használtam. Motivált minőségértékelésen azt értem, hogy felteszem, hogy a magasabb értékelést adó választónak fontosabb a jelöltje győzelme, mint annak, aki a jelöltjét alacsonyabba értékeli.
- ⁵ Frenkel és Doob a szavazás előtt és a szavazás után lévők között kismértékű, de szignifikáns különbséget talált a jelöltek minőségének értékelése terén is. Ilyen eredményt tulajdonít több későbbi forrás Regan és Kilduff kutatásának is, bár, ők csak az előzetes racionalizáció vélt esélyekre való hatását mutatták ki.
- ⁶ A Dunnett, Tukey és Scheffe-féle *post hoc* tesztek eredményeit vizsgáltam.

IRODALOM

- Angelusz R. (2002): Közvéleménykutatások és a pluralizmus ignoranciája. *Médiakutató*, (ősz).
- Babad, E. (1995): Can accurate knowledge reduce wishful thinking in voters' predictions of election outcomes? *Journal of Psychology*, 129 (3): 285.
- Babad, E. (1997): Wishful thinking among voters: Motivational and cognitive influences. *International Journal of Public Opinion Research*, 9 (2): 105–125.
- Enyedi Z. (2009). A manipuláció határai és az értelmes vita feltételei. In: *A népakarat dilemmái. Népszavazások Magyarországon és a nagyvilágban*. Budapest, DKMKA és Századvég. 227–252.
- Enyedi Z. (2012): Okos szavazás és provokált részvétel. *Politikatudományi Szemle*, (3): 35–57.
- Festinger, L. (1962): *A theory of cognitive dissonance* (Vol. 2). Stanford University Press.
- Frenkel, O. J.–Doob, A. N. (1976): Post-decision dissonance at the polling booth. *Canadian Journal of Behavioural Science/Revue Canadienne Des Sciences Du Comportement*, 8 (4): 347.
- Garzia, D. (2011): The personalization of politics in Western democracies: Causes and consequences on leader–follower relationships. *The Leadership Quarterly*, 22 (4): 697–709.
- Grönlund, K.–Setälä, M. (2007): Political trust, satisfaction and voter turnout. *Comparative European Politics*, 5 (4): 400–422.
- Jost, J., & Hunyady, O. (2003): The psychology of system justification and the palliative function of ideology. *European Review of Social Psychology*, 13 (1): 111–153.
- Jost, J. T.–Banaji, M. R. (1994): The role of stereotyping in system-justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 33 (1): 1–27.
- Jost, J. T.–Hunyady, O. (2005): Antecedents and Consequences of System-Justifying Ideologies. *Current Directions in Psychological Science*, 14 (5): 260–265.
- Kay, A. C.–Jimenez, M. C.–Jost, J. T. (2002): Sour grapes, sweet lemons, and the anticipatory rationalization of the status quo. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28 (9): 1300–1312.
- Keil A. (2012): Adalékok a Critical Mass nemzedékről. In: Szabó Andrea (szerk.): *Racionálisan lázadó hallgatók 2012*. Szeged, Belvedere Meridionale. 157–182. http://www.aktivfialok.hu/public/files/documents/racionaliasn-lazado-hallgatok_-_bce-belvedere.pdf

- Letenyei L.–Takács K. (2003): Önpusztító jóslat. Miért veszítheti el a közvélemény-kutatások szerint népszerűbb párt a demokratikus választásokat? *Századvég*, 1 (27): 83–99.
- McAllister, I. (2007): The personalization of politics. *The Oxford Handbook of Political Behavior*, 571–588.
- Meffert, M. F.–Huber, S.–Gschwend, T.–Pappi, F. U. (2011): More than wishful thinking: Causes and consequences of voters' electoral expectations about parties and coalitions. *Electoral Studies*, 30 (4): 804–815.
- Mullainathan, S.–Washington, E. (2006): *Sticking with Your Vote: Cognitive Dissonance and Voting*. National Bureau of Economic Research. <http://www.nber.org/papers/w11910>.
- Ortutay G. (1982): *Magyar néprajzi lexikon*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Pyszczynski, T. (1982): Cognitive strategies for coping with uncertain outcomes. *Journal of Research in Personality*, 16 (3): 386–399.
- Regan, D. T.–Kilduff, M. (1988): Optimism about elections: Dissonance reduction at the ballot box. *Political Psychology*, 101–107.
- Róna D. (2011): Önbeteljesítő prófécia? Az esélyességgel kapcsolatos várakozások hatása a pártválasztásra az LMP és az MDF 2010-es példáján keresztül. In: Tardos R.–Enyedi Z.–Szabó A. (eds.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Demokrácia Kutatások magyarországi Központja Alapítvány. 383–407.
- Wilson, T. D.–Wheatley, T. P.–Kurtz, J. L.–Dunn, E. W.–Gilbert, D. T. (2004): When to fire: Anticipatory versus postevent reconstrual of uncontrollable events. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 30 (3): 340–351.

MÉDIAHÁLÓZATOK

Szabó Gabriella–Bene Márton–Antal Anna–Farkas Attila

Kívül tágasabb!

Radikális jobboldali médiumok a magyar
médianyilvánosság hálózataiban

KÍVÜL TÁGASABB!

Radikális jobboldali médiumok a magyar
médianyilvánosság hálózataiban*

Szabó Gabriella

(MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont)

Bene Márton

(MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont)

Antal Anna

(BCE Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi Intézet)

Farkas Attila

(BCE Társadalomtudományi Kar, Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány célja a radikális jobboldali média magyar médianyilvánosságban elfoglalt helyének azonosítása és elemzése. Esettanulmányainkban négy ügyre fókuszálunk, amelyekben a Jobbikot nyíltan támogató online és offline platformok (alfahír.hu, kuruc.info, N1 TV, Szentkorona Rádió, Barikád, Hazai Pálya, Deres TV, Hunhir.info) médianyilvánosságbeli pozíciójában változó mintákat feltételeztünk. Eseteinket hálózat kutatási eszközökkel vizsgáljuk. A hálózatokat a médiumok között zajló interakcióik alapján alakítottuk ki, az interakciót pedig az egymásra történő a hivatkozásokkal mértük. Először a hálózatok általános jellemzőit, majd a radikális jobboldali médiumok kapcsolatait mutatjuk be. Kutatásunk a magyar médianyilvánosság integrált (kisvilág) és centrum-periféria szerkezeti formáit azonosította. A különböző esetek különböző pozíciókat eredményeztek a radikális jobboldal hálózati elhelyezkedésében. A médiakaranténra vonatkozó elképzeléseket tehát érdemes felülvizsgálni.

Kulcsszavak: média ■ radikális jobboldal ■ karantén ■ hálózat ■ nyilvánosság.

* A tanulmány a „Politikai kommunikáció, 1990-2015” című OTKA által támogatott kutatási projekt része (kutatásazonosító: 112323). Hálaság vagyunk Harasztia Szandra és Nyíró Alexandra adatgyűjtésben végzett munkájáért. Köszönjük az MTA TK Politikatudományi Intézet Politikai Viselkedés Osztály tagjainak a tanulmány korábbi verziójához fűzött észrevételeit, és a Politikatudományi Szemle által felkért opponensek megjegyzéseit.

Az utóbbi évek egyik legvitatottabb és legbonyolultabb társadalomtudományi kérdése a jobboldali radikalizmus előretörése.¹ Ennek megértése, az okok, a következmények, a különböző jelenségek közötti összefüggések feltérképezése számos szerzót készített reflexióra. A nemzetközi szakirodalom többnyire a keresleti vagy a kínálati oldal felől igyekszik magyarázni a jobboldali radikális pártok választási sikereit, a számukra kedvező közvéleményklíma kialakulását, a mérsékelt vagy centripártok radikalizálódó szakpolitikai lépéseit, kommunikációs fordulatait (vö. Rydgren, 2007; Róna, 2014).

Tanulmányunk a kínálati hagyományokhoz csatlakozva a politikai aktorok közötti interakciók központi szerepére épít (Eatwell–Mudde, 2004; Mikenberg, 2001; Art, 2007), s annak egy szűkebb szeletére: a médiapiacra fókuszál. Elsősorban arra vagyunk kíváncsiak, hogy a magyar médianyilvánosság főárama reagál-e a Jobbikot nyíltan támogató médiumokra, másodsorban pedig arra, hogy a Jobbikhoz kötődő online és offline csatornák miként kapcsolódnak egymáshoz, illetve a fősodorhoz.

Kutatásunkban az interakciós kapcsolatok – pontosabban: hivatkozások, idézetek, hiperlinkek – alapján felvázoljuk a médiatér egészének szerkezetét, s azon belül az egyes médiumok által elfoglalt pozíciókat. Kvantitatív esettanulmányunk során négy esetre végeztünk adatgyűjtést. A médiumok egymás közötti interakciós mintáit hálózatokká alakítottuk, így az eredményeket a hálózatelemzésben bevett mérőszámok segítségével interpretáljuk.

Vizsgálatunk a magyar médianyilvánosság többféle szerkezeti formáit azonosította, s ezekben a Jobbikot támogató kommunikációs csatornák iránti médiafigyelem egy-két kivételtől eltekintve visszafogott. Úgy tűnik, a párt és médiaplatformjai a mainstream médian kívül tágasabb tereket találnak a támogatóik megszervezésére. Mindez különösen érdekes annak fényében, hogy a Jobbik 2009 óta jelen van az Európai Parlamentben, frakciója második országgyűlési ciklusát tölti, s a párt a közvélemény kutatások szerint ma a második legnépszerűbb politikai formáció.²

A MÉDIA ÉS JOBBOLDALI RADIKALIZMUS

A radikális jobboldal felfutásában nagy szerepe van a pályatársak reakcióinak. Anders Widfeldt (2004: 151–155.) osztályozásában alapvetően kétféle válasz lehetséges: a radikális jobboldal az adott politikai rendszerbe történő beillesztése vagy annak megtagadása. A beillesztés történhet a parlamenti pártok közötti együttműködésbe bevonással, esetleg koalíciókötéssel vagy mások által élvezett erőforrásoknak a radikális jobboldal számára történő megnyitásával. Az elutasítás kinyilvánítása hasonlóképpen sokféle lehet. Büntethetővé tehetők a radikális jobboldal szimbólumai, beszédmódjai, jogszabályi korlátok szü-

lehetnek a radikális jobboldali politikai pártok regisztrációjának megakadályozására. Sőt, miként Belgiumban 1992-ben a Vlaams Blok ellen, hivatalos megállapodás jöhet létre az establishment tagjai között a radikálisok kizorítására (Erk, 2005: 496.). Widfeldt és Erk azonban felhívja a figyelmet, hogy az intézményi, jogszabályi keretek jelezhetik ugyan az elit konszenzusát, ám vajmi kevés hatással vannak a radikális jobboldal népszerűségére, ha a nyilvánosság különböző fórumain azok otthonosan mozognak. De vajon hol és hogyan keressük a nyilvánosságban a beillesztés/izoláció momentumait?

A hazai és a nemzetközi szakirodalom már több ízben bizonyította, hogy a médiában lezajló folyamatok összekapcsolhatók a radikális pártok, mozgalmak felemelkedésével. Az elemzések egyik csoportja a közbeszéd radikalizálódását (Koopmans–Olzak, 2004; Birnebaum–Villa, 2003; Boomgaarden–Vliegthart, 2007; Cammearts, 2009; Yilmaz, 2012; Heller, 2010; Karácsony–Róna, 2010; Vidra–Fox, 2013; Munk, 2013) veszi górcső alá, a másik pedig a médiakarantén-problémát tárgyalja.³ Lássuk a témánkhöz közelebb állót részletesen!

Médiakarantén: láthatóság és interakció

Amennyiben a radikális jobboldal képviselői képesek betörni a tömegmédiába, akkor az jelzi és megerősíti a politikai közösségbe történő integrációját. Magyarán: pusztán a láthatóságuk miatt válnak a politikai élet részévé. Ennek visszajáról történő olvasata a médiakarantén problémája. A médiakarantén-probléma kiindulópontja szerint a tömegkommunikációs csatornák nemcsak a közbeszéd irányítójaként, hanem a társadalmi integráció eszközeiként is értelmezhetők. Az, hogy ki és mi kap helyet az újságok oldalain, a hírportálok online felületén, a rádiós és televíziós műsorokban azt jelzi, hogy hol húzódnak a politikai közösség határai: kiknek a szava számít a közügyek megvitatásában és kié nem, mely személyeknek és szervezeteknek van lehetőségük saját álláspontjukat bemutatni és melyeknek nem, kikkel kívánunk vitát folytatni és kik azok, akik szóra sem érdemesek. A médiában látható, megszólaló, jelenlévő személyek, intézmények és csoportok köre tehát megmutatja, hogy kik a politika és a közélet elfogadott szereplői, akikkel ha nem is értünk egyet, de megkerülhetetlennek tartjuk őket. A radikális jobboldal ellen küzdelmet hirdetőik szerint a leghatékonyabb fegyver a kommunikációkból, a nyilvánosság vérkeringéséből, az interakciókból történő kirekesztésük, vagyis az elszigetelés. Mindez persze szemben áll a kiegyensúlyozott, objektív, semleges újságírás ideájával, így nem kis feszültség adódhat a helyzetből. Nagyon is releváns kérdés tehát, hogy a média hogyan bánik a jobboldali radikalizmus pártjaival, politikusaival és kommunikációs csatornáival.

Erről viszonylag kevés ismeretünk van. Barta Judit (2008) és Bernáth Gábor (2014) vizsgálatai szerint nincs sajtószakmai konszenzus abban, hogy miként foglalkozzék a magyar média a radikális jobboldal által felkarolt ügyekkel, és magával a Jobbikkal. Egyes sajtótermékek „*túldramatizálják*”, mások „*bagatelizálják*”, megint mások „*elfogadják a radikálisok érv- és szókészletét, ám a Jobbik képviselőit nem*”. Az újságírók közül van, aki fenntartaná, sőt erősítené a Jobbikot övező médiakarantént, mások ezt szakmaiatlan és improduktív gyakorlatnak tartják, ám a párthoz kapcsolódó szereplőknek nem óhajtának közvetlen megszólalási lehetőséget biztosítani. Azt elfogadják, hogy a közbeszéd karaktere megváltozott, ám az újságírók többnyire az ellenkező világnézetű kollégáikat vádolják emiatt. Azt is érzékelik, hogy a kétpólusú politika megszűnőben van, ám továbbra is bal-jobb dichotómiában gondolkodnak. A kutatók szerint nincs egyértelmű újságírói üzenet: a radikális jobboldal által felvetett problémák és beszédmódok nagyon is jelen vannak a magyar médiában, ám a szerkesztő-ségi ajtók nem nyíltak meg azok képviselői előtt.

A 2010 és 2014-es változások megmutatták, hogy a Jobbik képes alkalmazkodni ehhez az ellentmondásos médiakörnyezethez. Bár nem sokat tudunk a párt hivatalos kommunikációs stratégiájáról, három módszer világosan látszik. Egyrészt a nagymédián kívül sűrű, változatos és közvetlen (főleg online, lásd Jeskó et al., 2012) kapcsolatokat ápolnak az emberekkel, amelyben a sport, a kultúra, a szomszédsági kapcsolatok és a jótékonykodás kiemelt szerepet játszik. Másrészt igyekeznek betörni a tömegkommunikáció fősodrába is. A Jobbik rendre a Médiatanácshoz fordul a médiatartalmakkal kapcsolatos kiegyensúlyozottsági panasszal, amelyeknek bizonyos esetekben helyt is adtak.⁴ Harmadrészt pedig folyik a radikális jobboldali médiavilág megszervezése is, egyre professzionalizáltabban működő online platformok és offline termékek mixe alkotja a Jobbikot támogató nyilvánosság gerincét. Egyértelműen a párthoz kötődik az N1 TV, az alfahir.hu és a Barikád című hetilap, illetve a kéthavonta a postaládába kerülő ingyenes Hazai Pálya. A radikális jobboldali közösséghez kapcsolódik továbbá a kuruc.info, a Hunhir.info, és az interneten elérhető Szentkorona Rádió is.⁵

Van-e a jobboldali radikalizmussal kapcsolatos bánásmódnak valamiféle európai modellje? Hogyan reagálnak a médiumok az előretörő radikális pártokra? Karantént alkalmaznak vagy támadják azokat?

Antonis Ellinas (2010) pontosan ezekre a kérdésekre keresi a választ. Kiindulópontja szerint a radikalizmus előretörésében a média figyelme döntő. A radikális pártok ugyanis nemcsak a közbeszéd minőségének megváltozásából tudnak profitálni, hanem a rájuk – főként a közvetlen megszólalásaikra – szánt műsoridő vagy médiatartalom növekedéséből. Ellinas az osztrák, a francia és a görög példát hozza ennek megvilágítására. Ausztriában a legnagyobb példányszámú országos terjesztésű bulvárlap, a Neue Kronen Zeitung sokat tett azért, hogy az Osztrák Szabadságpárt 1990-es években felfusson, sőt koalíci-

ős partnerként kormányzati pozíciót kapjon. Intenzíven és támogatóan foglalkozott az FPÖ kampánytémaival, sokszor teret adott politikusaik véleményének, igyekezett őket a populáris politikai kommunikáció szabályainak megfelelően vonzóvá, érdekessé tenni. Franciaországban a Nemzeti Front és annak vezetője évekig szigorú médiabojkott alatt állt. 1984-ben François Mitterrand nyomására a közszolgálati televíziós csatorna feloldotta a karantént és politikai vitaműsoraik rendszeres résztvevőjeként szerepeltette Jean-Marie Le Pent. A műsorok pár hónap alatt olyannyira megnövelték Le Pen országos ismertségét, hogy pártja az 1984-es európai parlamenti választásokon tíz képviselői hellyel gazdagodott. Görögország – Ellinas kortárs példája – pedig arra mutat rá, hogy a radikális jobboldal totális médiaellenszélben is képes hirtelen népszerűsége szert tenni, vagyis a gyakori negatív tállalás, a támadó tartalmak, a kritikus hangok ellenére az Arany Hajnal képes volt a 2009-es és 2012-es parlamenti választások közötti időszakban megsokszorozni (0,28%-ról 6,97%-ra) választói támogatását. Ellinas szerint Németországban totális politikai, civil és mediakarantén működik a Német Nemzeti Demokrata Párt, a Német Népi Unió, a Republikánusok és egyéb radikális jobboldali szervezetekkel szemben. Bár időről időre tartományi, illetve helyi választásokon mandátumot szerez valamelyikük, az elitek összefogása (és ebben a bulvársajtó is partner, lásd még Art, 2007) lehetetlenné teszik, hogy a szövetségi politikában komolyabb eredményeket érjenek el.

Ellinas és Art munkái kimutatják, hogy a radikális jobboldal a semleges, sőt a negatív médiatállalást is szavazatokká formálhatja, pusztán a láthatóság, a közbeszédbe való bevonás, a velük való interakciók megsűrűsödése politikai hasznot hoz számukra. Mindez a média integrációs erejét helyezi új megvilágításba: az interakciók nyomkövetésével megtudható, hogy a radikális jobboldal főszereplői részét képezik-e a médianyilvánosság fősodrának. Ha igen, akkor őket a közbeszéd elfogadott alakítóinak tartják, akikkel bár nem értenek feltétlenül egyet, de megkerülhetetlennek gondolják. Az interakció tehát nemcsak a médianyilvánosságba, de a politikai közösségbe is invitál (Szabó–Bene 2015a; 2015b). A tömegkommunikáció azonban el is zárkozhat, abban a reményben, hogy ezzel a radikális jobboldal politikai és társadalmi integrációját teszi lehetetlenné – ez a mediakarantén-logika esszenciája. A média interakciói tehát a befogadás vagy a kizárás folyamatát erősítik vagy gyengítik. Természetesen nem állítjuk, hogy csak az újságok, televíziók, rádiók és online portálok viselkedésén múlik a radikális jobboldal népszerűsége. Inkább fordítva vesszük fel a szálát: a Jobbik politikai helyzetét adottnak vesszük, s arról igyekszünk képet kapni, hogy a médianyilvánosság mennyiben nyílt meg a radikális jobboldal kommunikációs csatornáin előtt.

Ez adja e tanulmány alapjául szolgáló empirikus kutatásunk kiindulópontját.⁶ A módszertani háttérét pedig a következő fejezet tartalmazza.

KUTATÁSI KÉRDÉS ÉS MÓDSZERTAN

A médianyilvánosság felfogásunkban egyfajta tér, amelynek geometriáját az ott megtalálható elemek, vagyis a médiumok összekapcsolódásának tanulmányozásával kívánjuk leírni. Vizsgálatunkat az alábbi kutatási kérdések megválaszolásának rendeljük alá:

Hol helyezkednek el a radikális jobboldal online és offline platformjai a magyar médianyilvánosság interakciós szerkezetében? Összekapcsolódik-e a magyar médianyilvánosság fősodra a radikális jobboldal médiumaival és fordítva? Összekapcsolódnak-e a radikális jobboldali platformok egymással?

A médianyilvánosság kapcsolatok alkotta térbeli elrendeződését, és a különböző pozíciókat a hálózatelemzés módszerével vizsgáltuk. Kutatásunk során tehát hálózatokat generáltunk, s azok szerkezeteit, illetve a radikális jobboldali médiumok által elfoglalt pozíciókat vetettük össze.

Elsősorban Barta Judit (2008) és Bernáth Gábor (2014) kutatásai alapján a radikális jobboldali médiumok elkülönülését feltételeztük, vagyis azt, hogy a radikális jobboldali médiumok kimaradnak a többi médium interakciós kapcsolataiból, ám egymással szoros a kötelékük, így valamiféle alternatív nyilvánosságot alkotnak. Előzetes várakozásunk szerint a nem radikális jobboldali médiumok nem kezdeményeznek kapcsolatot a radikálisok felé, vagyis a médiakarantén működik.

Esetkiválasztás

Vizsgálatunkban négy ügyre összepontosítunk: egy ügyet egy esetnek tekintettünk. Mind a négy eset a 2014-es év egy-egy politikai ügyére vonatkozik, amelyekben a Jobbik és feltételezésünk szerint a pártot támogató radikális jobboldali médiumok eltérő diszkurzív helyzetben voltak. Diszkurzív helyzetüket meghatározta, hogy a Jobbik érintett volt-e az ügyben vagy sem, illetve hallgatott, hártott vagy inkább kezdeményezett. Úgy véljük, ezek az eltérő diszkurzív szituációk hatással vannak a radikális jobboldali médiumok médianyilvánosságban elfoglalt helyére. Azt keressük, hogy a médiumok interakciós hálózaton belüli elhelyezkedésüknek vannak-e olyan állandó mintázatai, amelyek függetlenek a radikális jobboldal diszkurzív helyzetétől, és megfordítva: a különböző diszkurzív helyzetek milyen eltérő elhelyezkedéssel járhatnak együtt. A négy eset négy különböző konfigurációt illusztrál.

Első esetünk a 2014-es év egyik legzajosabb vitája, a Paksi Atomerőmű bővítéséről szóló magyar–oroszi államközi szerződés aláírása kapcsán kirobbant ügy.⁷ Itt a Jobbik nem volt érdekelt fél, nem folytatott támadó kommunikációt, nem vezetett be új érveket, ugyan volt nyilvánosan elérhető véleménye,⁸ de

nem állt ki vehemensen a jobboldali magyar kormány vagy a baloldali ellenzéki megszólalók mellett.

Második esetünk a Sneider Tamás-ügy,⁹ amelyben a Jobbik érintett, mégpedig megtámadott fél volt. Azt feltételeztük, hogy Sneider Tamás országgyűlési képviselő bőrfejú múltja a Jobbik számára nem védekezésre, hanem a saját értékeinek hangsúlyozására alkalmas, amely felpörgeti a párttal szimpatizáló médiumok napirendjét, és átrendezi a médianyilvánosság szerkezetét. Harmadikként a Kovács Béla-ügyet¹⁰ választottuk, amelyben a Jobbik egy számára egyértelműen kedvezőtlen helyzetben volt. Itt a radikális jobboldali médiumoktól védekezést, háritást, ellentámadást vártunk, ami felkelti a többi újság, hírportál, televíziós műsor figyelmét. Negyedik esetnek olyan ügyet kerestünk, ahol a Jobbik ügygazdaként intenzív promóciót folytat egy országos visszhangot kiváltó témában. Úgy gondoltuk, hogy ebben az esetben a radikális jobboldali csatornák igyekeznek támogatni a Jobbikot, mégpedig olyan exkluzív tartalmakkal, amelyek hivatkozásra érdemessé teszik őket. Döntésünk a Janiczak Dávid-ügyre esett.¹¹

A második, harmadik és negyedik eset mutatja meg azt, hogy mi történik a magyar médianyilvánosságban, amikor a radikális jobboldal képviselője az ügy kulcsfigurájává válik és nyilvánosan is elérhető kommunikációs folytat.

Adatgyűjtés

Az adatgyűjtést minden esetben előkutatással kezdtük. Ebben a fázisban döntöttünk az egyes ügyekre vonatkozó vizsgálati időszakokról, azt a periódust választottuk, amikor a legtöbb vonatkozó hír napvilágot látott.¹² Ezután az ügyekre vonatkozóan három-három keresőszót határoztunk meg.

Adatbázisunkat kezdőpontok felvételével, majd hólabda-mintavétellel alakítottuk ki. Először a legolvasottabb újságok, legnézettebb televíziós, rádiós csatornák és a legnépszerűbb online portálok körét határoztuk meg. Ezek lettek a kezdőpontok, amelyeket a magyar médianyilvánosság főáramának tekintettünk (lásd 1. számú melléklet). A listán szereplő minden egyes médium adott időszakban tett hivatkozásait rögzítettük. Az adatbázist a szaturáció elvét követve – ha olyan médiumra érkezett hivatkozás, amely nem szerepelt a kezdőpontjaink között, felvettük azt is az elemzendők listájára – bővítettük. Ezt követően az újonnan bekerülő újságok, portálok, médiumok hivatkozásait is kódoltuk, s mindezt addig folytattuk, amíg a kibővített adatbázis elemeinek vizsgálata után sem találunk már új forrást.¹³

Az adatok elemzéséhez és vizualizációjához az R szoftverhez írt igraph (Csardi–Nepusz, 2006) és a tnet (Opshal, 2009) csomagokat, illetve az Ucinet 6-ot (Borgatti et al, 2002) és a NetDraw-ot (Borgatti, 2002) használtuk.

Az esetek és az adatgyűjtés menetének összefüggéseit a 1. táblázat foglalja össze.

1. táblázat. Az esetek és az adatgyűjtés menetének összefoglalása.

Eset	Adatgyűjtés időszaka	Keresőszavak
Paks-eset	2014. január 14. – január 21.	Paks, Atomerőmű, Roszszatom
Sneider-eset	2014. április 24. – május 15.	Sneider Tamás, skinhead, szkinhed
Kovács-eset	2014. május 15. – május 23.	Kovács Béla, KGB, kém
Janiczak-eset	2014. október 22. – november 13.	Janiczak Dávid, Ózd, választások

Csomópontok, kapcsolatok

Hálózataink csomópontjai médiumok. A csomópontok közötti interakciós kapcsolatokat egy másik médium kommunikációjára való hivatkozás, idézet vagy hiperlink segítségével kvantifikáljuk. Tehát, ha „A” médium hivatkozik arra, amit „B” médium írt, akkor „A” médium irányából kapcsolat létesül „B” médium irányába, feltéve, ha „B” idézett kommunikációs aktivitása a vizsgálati időszakban történt. Nemcsak a kapcsolat létét, hanem annak mennyiségét is rögzítjük, azaz a kapcsolat értéke megegyezik a hivatkozások számával. Interakciós médiahálózataink tehát irányított és súlyozott hálózatok.

Szerkezeti formák, lehetséges pozíciók és mérőszámok

Noha alapvetően arra vagyunk kíváncsiak, hogy a radikális jobboldali médiumok hivatkozásaik alapján hol helyezkednek el a médianyilvánosság hálózataiban, az sem mellékes, hogy milyen a médiahálózatunk általános szerkezete. Teljesen más a radikális jobboldali médiumok pozíciójának jelentősége, ha a hálózat csomópontjai összetartó vagy éppen szétesett elrendeződést mutatnak. A médianyilvánosság szerkezeteinek számtalan variánsa lehetséges, mi a szakirodalomra és saját intuíciónkra támaszkodva öt ideáltípust különítettünk el, amelyekben belül értelmezhetőek a radikális jobboldali platformok. Ezek az ideáltípusok a hálózatok kötéseinek a csomópontok közötti eloszlását modellezik. Az ideáltípusokat négy mérőszám, az *átlagos legrövidebb távolság*,¹⁴ a *globális klaszteresedési együttható*,¹⁵ a *modularitás*¹⁶ és a *fitness-értékek*¹⁷ alapján alakítjuk ki:

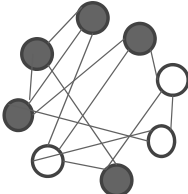
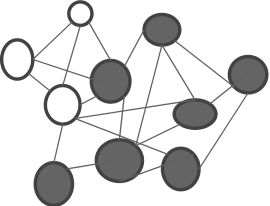
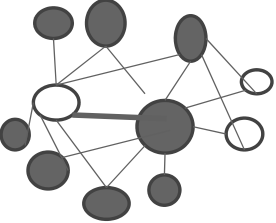
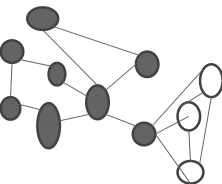
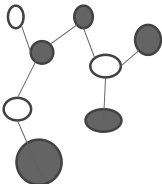
- A *klasztermentes kohézív hálózat* tagjai erősen összekapcsolódnak. A csomópontok között kis távolságok vannak, azonban a hálózaton belül nem jönnek létre kisebb közösségek, klaszterek. Ez a hálózattípus egy egységes közösséget jelent. Ha eredményeink a klasztermentes kohézív szer-

kezetet mutatják, akkor a magyar médianyilvánosságot az interakciók szempontjából teljesen integráltnak minősíthetjük. Ilyen típusú hálózatban a radikális jobboldali platformok pozíciója várhatóan nem különbözik jelentősen a többi csomópont pozíciójától.

- *A kisvilág hálózat* (Watts–Strogatz, 1998; Barabási, 2006) abban különbözik az előzőtől, hogy itt létrejönnek kisebb klaszterek. Ezek azonban nem válnak el a hálózat többi részétől, a hálózat integráns részének számítanak, ám az egyes klasztereket sűrűbb egymás közötti kapcsolat jellemzi. Egy kisvilág típusú szerkezetben a radikális jobboldali médiumok önálló klaszterbe tömörülhetnek, vagy elszórva lehetnek részei különböző klasztereknek, ám kapcsolatban vannak a hálózat további tagjaival is: médiakaranténról így nem lehet beszélni.
- *A polarizált hálózat* (Angelusz–Tardos, 2011; Conover et al., 2011) egymástól világosan elkülönülő blokkokra bomlik, amelyek között kevés kapcsolat van, a blokkokon belül azonban a kötések sűrű koncentrációja figyelhető meg. A magyar média pártosságát figyelembe véve számíthatunk rá, hogy az interakciók alapján politikailag polarizált médiahálózatokra bukkanunk. Nagyon is elképzelhető, hogy van egy baloldali, egy jobboldali és egy radikális jobboldali médiabuborék, amelyek között zéró vagy minimális hivatkozási kapcsolatok vannak, alternatív nyilvánosságokat képeznek.
- *Centrum-periféria* hálózatban¹⁸ (Borgatti–Everett, 1999) van egy központi mag, azaz a csomópontok olyan csoportja, amelynek tagjai egymással erősen összekapcsolódnak. A perifériába tartozó csomópontok kapcsolódnak a centrumhoz, egymáshoz azonban nem. A médianyilvánosságra vetítve ez azt jelenti, hogy a radikális jobboldali csomópontokkal találkozhatunk a centrumban vagy a periférián. Ha a mag elemei között helyezkednek el, akkor a radikális jobboldali platformok a magyar média fősodrában vannak.
- *Diffúz elrendezésű hálózat esetében* a tagok között nagy távolságokat találunk, miközben nem alakulnak ki kisebb klaszterek sem. Ez a hálózat széttöredezett, tehát egy diffúz szerkezet a magyar médiavilág szereplőinek szétszórt interakciójáról tanúskodna. Itt a radikális jobboldali médiumok pozíciói nem különböznenek a többi csatorna helyzetétől.

Az ideáltípusokat és azok mérését a 1. ábra foglalja össze. Az átlagos leg-rövidebb távolság és a klaszteresedési együttható esetén a várható értéktől¹⁹ való eltérés mértéke alapján megkülönböztettünk gyenge és erős feltételeket. A radikális jobboldali csomópontok mindegyik szerkezetben megjelenhetnek. Helyüket az interakciós kapcsolataik jelölik ki, vagyis az, hogy a nem radikális jobboldali médiumok hivatkoznak-e azokra, illetve, hogy a radikálisok a médiahálózat mely tagjaira hivatkoznak.

1. ábra A médianyilvánosság-hálózatok ideáltípusai, illetve mérési módjai.

	Klasztermentes kohézív hálózatindikátor Modularitás Klaszteresedési együttható Átlagos legrövidebb távolság Fitness	Feltétel (határértékek) alacsony (< 0.3) Nem magas ($< EV+2SD$) Alacsony ($< EV+2SD^*$; $< EV+1SD^{**}$) nem magas (< 0.5)
	Kisvilág hálózatindikátor Modularitás Klaszteresedési együttható Átlagos legrövidebb távolság Fitness	Feltétel (határértékek) alacsony (< 0.3) magas ($> EV+2SD^*$; $> EV+1SD^{**}$) alacsony ($< EV+2SD^*$; $< EV+1SD^{**}$) nem magas (< 0.5)
	Centrum-periféria hálózatindikátor Modularitás Klaszteresedési együttható Átlagos legrövidebb távolság Fitness + centrum és periféria közti blokkok sűrűsége + az elkülönítés ellenőrzése	Feltétel (határértékek) alacsony (< 0.3) – – Magas (~ 0.5) + A kötés irányok figyelembevétele után létrehozott felosztás QAP-teszt során szignifikáns hasonlóságot mutat az ideáltípussal.
	Polarizált hálózatindikátor Modularitás Klaszteresedési együttható Átlagos legrövidebb távolság Fitness	Feltétel (határértékek) Magas (> 0.3 és $> EV+2SD^*$; $> EV+1SD^{**}$) valószínűleg magas (de nem feltétel) – nem magas (< 0.5)
	Diffúz hálózatindikátor Modularitás Klaszteresedési együttható Átlagos legrövidebb távolság Fitness	Feltétel (határértékek) alacsony (< 0.3) alacsony vagy átlagos ($< EV+ 1 SD$) magas ($> EV+2SD^*$; $> EV+1SD^*$) nem magas (> 0.5)

EV = várható érték (expected value), 1000 random hálózat átlaga;

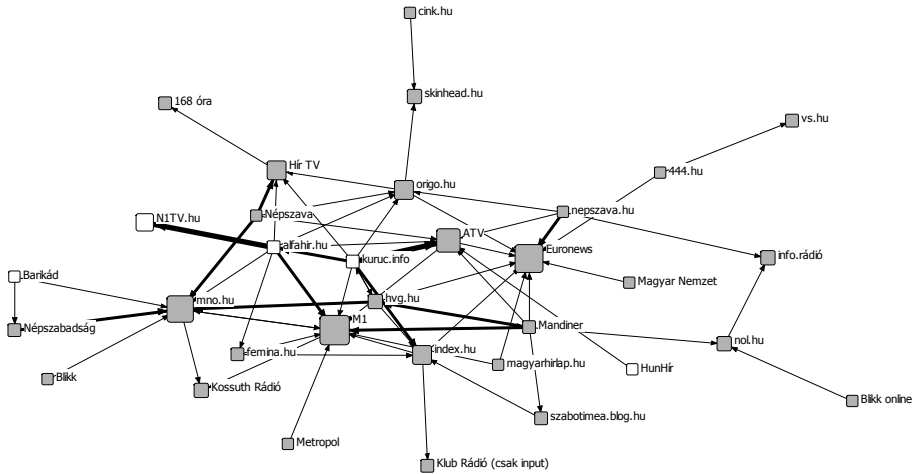
SD = szórás (standard deviation), 1000 random hálózat átlagának szórása.

*=erős feltétel; **=gyenge feltétel.

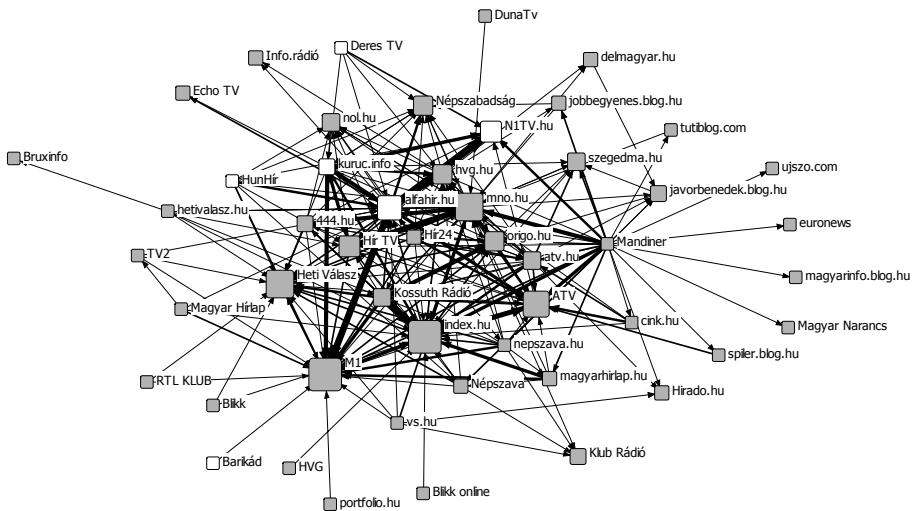
A radikális jobboldali csomópontokat a fehér szín jelöli.

Elemzésünk során a vizsgált négy ügyben kapott eredményeket olvassuk össze az 1. ábrával, s ez alapján válaszoljuk meg a kutatási kérdéseinket.

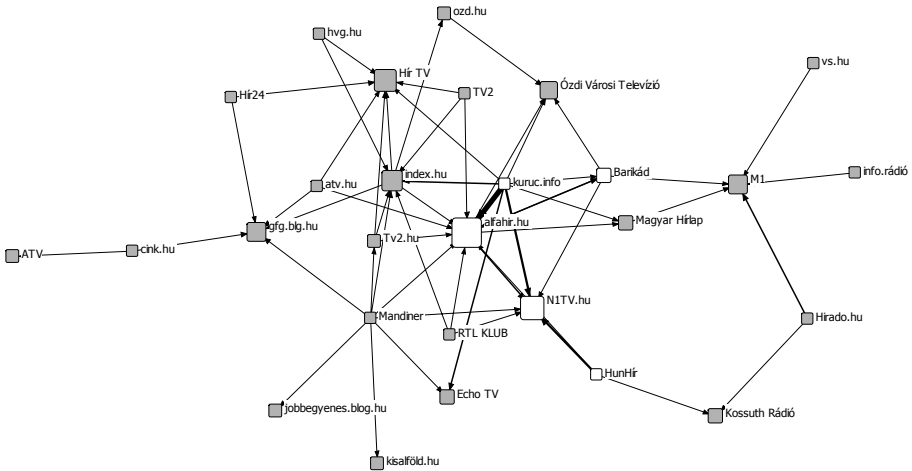
3. ábra. A Sneider-eset médiahálózata. Radikális jobboldali médiumokat fehér színnel jelöltük.

4. ábra. A Kovács-eset médiahálózata. A radikális jobboldali médiumokat fehér színnel jelöltük.

5. ábra. A Janiczak-eset médiahálózata. A radikális jobboldali médiumokat fehér színnel jelöltük.

Az ábrákon jól látszik a különbség a sűrűbb és a ritkásabb hivatkozási hálózatok között, s e benyomásokat a számok is megerősítik. A legnagyobb hálózatot a Paks-eset, illetve a Kovács-eset eredményezte. Ebben a két ügyben találtak a legtöbb újságot, portált, műsort, amely a megadott időkeretben nemcsak foglalkozott a témával, de hivatkozott is más médiumra, illetve rá is hivatkoztak. Az interakciós kapcsolatok számának tekintetében is kiemelkedik e két eset, de legfőképpen a Kovács-eset: itt van a legtöbb hivatkozás.

A vizsgált esetekben az in-degree centralitás átlaga nagyobb, mint a medián, azaz kevés médium rendelkezik a hivatkozások jelentős részével, a csomópontok többségére pedig alig hivatkoznak. Jól látható, hogy a Kovács-, illetve a Paks-esetekben jóval nagyobb az in-degree medián és az átlag érték közötti különbség, mint a Sneider- és Janiczak-esetekben, tehát előbbiek mindenképpen centralizáltabb médiahálózatok (lásd 2. táblázat).

A modularitás, a klaszteresedési együttható, az átlagos legrövidebb távolság, és a fitness-mutató alapján pontosabb képet kapunk hálózatunk alapszerkezetéről a kötések eloszlásának mintázataira vonatkozóan: két centrum-periféria és két kisvilág hálózatszerkezethez hasonlatos nyilvánosságstruktúrát láthatunk. A Paks- és a Kovács-esetben a médiumok egy csoportja egyértelműen a hálózat centrumában helyezkedik el. Ezek a csomópontok sokat hivatkoznak egymásra és sok hivatkozás érkezik rájuk a központi magon kívülről is. A periférián található médiumok egymáshoz kevésbé kapcsolódnak. A centrum-periféria szerkezet megállapításában kulcsfontosságú fitness-érték a Kovács-hálózatban a legmagasabb.²⁰ Felosztásunk alapján a médianyilvános-

ság centrumába az alábbi médiumok kerültek: ATV, mno.hu, Kossuth Rádió, atv.hu, index.hu, Magyar Televízió M1-es csatornája, alfahir.hu, Heti Válasz, origo.hu, nol.hu, hvg.hu.²¹ Egyik esetünkben tehát a radikális jobboldalt – az alfahir.hu miatt – a médianyilvánosság centrumában találjuk.

2. táblázat. A médiahálózatok alapjellemzőinek mutatói. A csomópontok számából az izoláltakat elkülönítettük. Az in-degree centralitásnál az alpha-értékeket tüntetjük fel.

		Paks-eset hálózata	Sneider-eset hálózata	Janiczak-eset hálózata	Kovács-eset hálózata
Csomópontok száma		48	33	28	50
Kötések száma		140	64	55	233
In-degree centralitás	átlag	3,455	2,132	2,200	5,936
	medián	1,207	1,000	1,000	2,225
	szórás	5,339	2,812	3,058	8,333
Modularitás	megfigyelt érték	0,07508162	0,1043721	0,00	0,0008680034
	várható érték (szórás)	0,03758791 (0,02137029)	0,09567168 (0,03056954)	0,04765347 (0,03337506)	0,01164599 (0,01040788)
	eltérés ^a	1,754478	0,2846116	-1,427817	-1,03556
Klaszteresedési együtttható	megfigyelt érték	0,3635606	0,2795244	0,4237354	0,480589
	várható érték (szórás)	0,3363052 (0,02904479)	0,23515; (0,04241483)	0,2813182 (0,05461843)	0,4472606 (0,01730391)
	eltérés ^a	0,9383932	1,046202	2,607494	1,926063
Átlagos legrövidebb távolság	megfigyelt érték	4,079266	1,421875	0,9545455	2,658852
	várható érték (szórás)	3,703475 (0,48031)	2,456609; (0,7609575)	1,407156 (0,3550111)	2,384479 (0,1738206)
	eltérés ^a	0,7823923	-1,359779	-1,274919	1,578488
Fitness		0,458	0,416	0,482	0,541

Jelmagyarázat: ^a = eltérés a várható értéktől szórásban kifejezve.

Noha a Kovács-eset egyértelműen centralizáltabb médiahálózatot mutat, a viszonylag magas fitness-érték miatt a Paks-esetben is centrum-periféria hálószerkezetet sejtethetünk. Az általunk elkülönített felosztás szignifikánsan centrum-periféria struktúrát is mutat, bár jóval gyengébbet mint a Kovács-ügy esetében.²² A központi magot a következő médiumok alkotják: Hír TV, Magyar

Nemzet, index.hu, nol.hu, Magyar Televízió M1-es csatornája, Kossuth Rádió, Népszabadság, cink.hu. A Paks-eset a radikális jobboldali médiumokat perifériapozíciókba helyezte.

A további két, vagyis a Janiczak- és a Sneider-esetek leginkább a kisvilág hálózatszerkezet jellemzőit mutatják. Mindkét hálózat erősen klaszteresedett – különösen a Janiczak-esetben – és az átlagos legrövidebb távolság értéke is alacsony. Arra azonban felhívjuk a figyelmet, hogy e két esetben a médianyilvánosság szereplői sokkal visszafogottabban reagáltak, mint a Kovács- vagy a Paks-esetekben. Magyarul: a média számára érdekesebb témákban a centrum-periféria szerkezet tűnik relevánsabbnak.

A négy eset médianyilvánosságának szerkezetét jelölő mutatókat a 2. számú melléklet foglalja össze. Ezek után lássuk a radikális jobboldali médiumok kapcsolatait!

A radikális jobboldali médiumok kapcsolatai a centrum-periféria hálóokban

A vizsgált esetek médiahálózatainak globális jellemzése után figyelmünket a radikális jobboldali csomópontok pozíciót meghatározó kapcsolatok felé fordítjuk. Három szempont alapján vizsgálódunk: milyen mértékben hivatkoznak egymásra a radikális médiumok (1), milyen mértékben hivatkozzák őket a nem radikális jobboldali médiumok (2), s milyen mértékben hivatkoznak ők a nem radikális jobboldali médiumokra (3).

A Paks-ügyben korábban kimutattuk, hogy kapcsolatháló struktúrájára leginkább a centrum-periféria elhelyezkedéshez hasonlatos. Azt is láttuk, hogy radikális jobboldali csomópontok a háló perifériáján helyezkednek el. Mindössze a kuruc.info, az alfahir.hu és a hunhir.info hivatkozott más médiumra, s ők is a hálózat centrális elemeihez (Magyar Televízió, origo.hu, cink.hu, nol.hu) kötik magukat. Hozzájuk azonban senki sem kapcsolódik. A média fősodra számára érdekes, sűrű és ágas-bogas interakciós kapcsolatokat eredményező politikai ügyben a radikális jobboldali médiumok a médianyilvánosság peremén bukkannak fel. A többi médium nem reagál rájuk, de nincs jele elkülönült radikális jobboldali médiauniverzumnak sem. A Paks-esetben a radikális jobboldali platformok jőszerivel láthatatlanok.

Noha hasonló centrum-periféria hálózatszerkezettel van dolgunk, a Kovács-eset teljesen mást mutat. Az ügy egyaránt felkeltette a jobboldali radikális és a többi médium figyelmét – sokan és sokat hivatkoznak –, ráadásul az N1 TV, a kuruc.info és az alfahir.hu bekerül a hivatkozási kapcsolatok koncentráltabb körébe is. Hogyan történt ez? A kulcsszereplő az alfahir.hu, amely a legaktívabb és legvonzóbb radikális jobboldali platform a Kovács-hálózatban: sokat hivatkozik (39) és sokan is hivatkozzák (25). Ezek a számok a hálózat többi központi elemét nézve is figyelemreméltók: az ATV hétszer hivatkozik

és harmincnégyszer hivatkozzák, ugyanezek az értékek az mno.hu-nál 28-29, a Kossuth Rádiónál 27-28, az index.hu esetében 19-49 és a Magyar Televízió M1-es csatornájánál 9-46.

Az alfahir.hu erősen köti magát a centrumban elhelyezkedőkhöz (ATV, Magyar Televízió M1, index.hu). A legtöbb kapcsolatot a radikális médiavilágon túli csomópontok (különösen az M1 és az ATV) felé szintén az alfahir.hu kezdeményezi, s ő kapja a legtöbb reakciót is: a Kovács Bélával rögzített exkluzív interjúra²³ összesen 25 hivatkozás érkezik, ebből 16 nem radikális, 9 pedig radikális jobboldali médiumok irányából. Bár az N1 TV egyik médiumra sem hivatkozik, az alfahir.hu mint a centrum része, illetve a Hír TV, 444.hu és a Mandiner az N1 TV-re irányuló kötéssel behozza azt a központi elemek közé. A mintázat hasonló a kuruc.info esetében: jelentős számú kötés a hálózat centrumtagjai felé (beleértve az alfahir.hu-t és az N1 TV-t is), ám az alfahir.hu-nál kevesebb a rá irányuló hivatkozás a centrumtagok felől (nol.hu, Hír Tv, Népszabadság).

3. táblázat. A Paks- és a Kovács-esetek médiahálózataiban a radikális jobboldali médiumok kapcsolatai, zárójelben a hivatkozott csomópontok száma.

		radikális jobboldali csomópontok hivatkozásai		radikális jobboldali médiumokra történő hivatkozások	
		nem radikális jobboldali csomópontok felé	radikális jobboldali csomópontok felé	nem radikális jobboldali csomópontok felől	radikális jobboldali csomópontok felől
Paks-eset	kuruc.info	2 (2)	0	0	0
	alfahir.hu	2 (2)	0	0	0
	Hunhir.info	3 (3)	0	0	0
Kovács-eset	kuruc.info	23 (12)	9 (2)	3 (3)	4 (2)
	alfahir.hu	26 (11)	13 (3)	16 (12)	9 (3)
	Barikád	1 (1)	0	0	0
	N1 TV	0	0	6 (4)	16 (4)
	Hunhir.info	8 (7)	4 (2)	0	1 (1)
	Deres TV	2 (2)	4 (3)	0	0

A Kovács-esetben jól megfigyelhető, hogy a radikális jobboldali médiumok miként kapcsolódnak egymáshoz. A kuruc.info, az alfahir.hu és az N1 TV saját klasztert hoz létre, amely mini perifériával is rendelkezik a radikális jobboldalon belül (Hunhir.info, Deres TV, Barikád). A radikális jobboldali médiavilág kulcsszereplői tehát egyértelműen az alfahir.hu, az N1 TV és a kuruc.info. A Szentkorona Rádió és a Hazai Pálya itt sem kapcsolódnak a hálózathoz (lásd 3. táblázat és 3. melléklet).

A radikális jobboldali médiumok kapcsolatai a kisvilág hálókban

A radikális jobboldali médiaklasztert a Kovács-esetnél jóval zártabb interakciók jellemzik a Janiczak-eset kisvilág típusú hálózatában. Itt a radikális jobboldali csomópontok egymással sűrűbb hivatkozási hálót szőnek, ami érthető, hiszen a nem radikális médiumok számára Janiczak Dávid ózdi kampánya mérsékeltebben volt érdekes, mint a jobbikos EP-képviselő Kovács Béla esetleges orosz titkosszolgálati kapcsolatai (azaz nem is tudtak volna kire hivatkozni). A Janiczak-esetben a radikális jobboldali médiumokra kívülről csak a legkevésbé hivatkozott szereplők reagáltak (az N1 TV-re az RTL Klub és a Mandiner, az alfahir.hu-ra pedig az index.hu, RTL Klub, TV2, Mandiner.hu, atv.hu és a tv2.hu hivatkoztak), a radikális jobboldali médiumok tartalmi a jelentősebb sajtótermékek ingerküszöbét már nem tudták átlépni. A Barikád című hetilappal előző eseteinkben viszonylag visszafogottan foglalkozó radikális jobboldali platformok a Jobbiknak igen fontos Janiczak-esetben sokszor idézik az újságot. A kuruc.info viszont hátrébb sorolódni látszódik, hisz senki sem hivatkozik rá. A Hunhir.info hivatkozási kedve megnő, ám tartalmi még a radikális jobboldali csomópontok számára sem vonzóak annyira, hogy idézzék vagy hiperlinkkel támogassák megjelenését. A Janiczak-esetben a radikális jobboldali klaszter legfontosabb elemei: alfahir.hu, N1 TV, Barikád.

4. táblázat. A Sneider- és a Janiczak-esetek médiahálózataiban a radikális jobboldali médiumok (RJ) kapcsolatai, zárójelben a hivatkozott csomópontok száma.

		RJ csomópontok hivatkozásai		RJ médiumokra történő hivatkozások	
		nem RJ csomópontok felé	RJ csomópontok felé	nem RJ csomópontok felől	RJ csomópontok felől
Sneider-eset	kuruc.info	9 (6)	3 (2)	1	0
	alfahir.hu	7 (6)	3 (1)	0	2 (1)
	Barikád	2 (2)	0	0	0
	N1 TV	0	0	0	4 (2)
	Hunhir.info	1	0	0	0
Janiczak-eset	kuruc.info	7 (5)	11 (3)	0	0
	alfahir.hu	2 (2)	4 (2)	6 (6)	9 (3)
	Barikád	2 (2)	2 (2)	0	3 (2)
	N1 TV	0	0	2 (2)	9 (4)
	Hunhir.info	1	4 (2)	0	0
	Deres TV	0	0	0	0

A Sneider-esetben a radikális jobboldal a hálózat leghivatkozottabb csomópontjaihoz kötődve szintén egy önálló klaszterként kapcsolódik a nyilvánossághoz. Őket, rájuk irányuló hivatkozással, senki sem integrálja a hálózat-

ba (egyedül a hvg.hu hivatkozik kuruc.infóra). A radikális jobboldal klasztere jóval gyengébb és kevésbé kiterjedt, ahogyan azt a Janiczak-esetben láthattuk, az interakciós kezdeményezések a többi nem radikális jobboldali médium felé számosabbak, mint a világnézetileg hasonlóak irányába mutatott hivatkozások. A Sneider-esetben a radikális jobboldali platformok elsősorban a legfontosabb médiumok anyagaira támaszkodnak, az egy politikai családhoz tartozók közötti kapcsolatok most másodrendűnek tűnnek. Mindezzel együtt az alfahir.hu, az N1 TV és a kuruc.info közötti erősebb kapcsolat figyelemre-méltó. A kötések azonban aszimmetrikusak: az alfahir.hu és a kuruc.info hivatkozik az N1 TV-re, amely egyiket sem viszonzza. A kuruc.info tartalmi és hivatkozásai teljesen reflektálatlanul maradnak (lásd 4. táblázat és 3. melléklet).

ÖSSZEGZÉS

A radikális jobboldali médiumok interakciós kapcsolatairól négy esetünk tükrében az alábbi megállapításokat fogalmazhatjuk meg:

Elsőször is, a radikális jobboldali médiumok hivatkozásaikkal igyekeznek bekapcsolódni a média fősodra, illetve a többi nem radikális jobboldali médium által folytatott interakciókba. Ők azonban csak a Kovács Béla-esetben mutattak hajlandóságot a kezdeményezés viszonzására. Elsősorban az alfahir.hu jól időzített, exkluzív tartalmának köszönhetően, a radikális jobboldali platformok láthatóvá váltak a mainstream médianyilvánosságban. A hálózatelemzés módszerének köszönhetően kimutattuk, hogy a Kovács Béla-esetben az alfahir.hu-n, az N1 TV-n és a kuruc.info-n keresztül minként lett része a radikális jobboldal a magyar médiavilág központi magjának. A radikális jobboldal médianyilvánosságbeli integrációja a legteljesebben a Kovács Béla-esetben mutatkozott. A Paks-esetben sem igazán a médiakarantén működését látjuk, hiszen a radikális jobboldali platformok jobbára érdektelennek mutatkoztak – így nem volt mit karanténba zárni. A Sneider- és a Janiczak-esetekben viszont valóban a médiumok elzárkózásának vagyunk tanúi, amely előbbiben szorosabb, utóbbiban lyukacsosabb, ám a médiahálózat alapvetően integrált szerkezete miatt nem lehet kirekesztésről beszélni. A médiakarantén bár egy esetben látványosan szertefoszlott, mindez a Jobbik számára kedvezőtlen kimenetű, a pártot és képviselőit védekező kommunikációra kényszerítő ügyben történt.

Másodszor, a radikális jobboldali médiaklasztert is hol erősebb, hol gyengébb kapcsolatok jellemezték. Egyik szélsőséges helyzet a Paks-esetben bukkan elő, itt zéró kapcsolat van a radikális médiumok között. A többi esetben azonban összeállt a radikális jobboldali blokk, ám változó mintázatokat mutatott. Kifejezetten gyenge kötésekkel találunk a Sneider-esetben, míg a Janiczak- és a Kovács Béla-esetekben szorosabb volt a belső kohézió.

Harmadszor, a médianyilvánosság hálózatainak szerkezete (centrum-periféria vagy kisvilág) nem volt perdöntő a radikális jobboldali csomópontok hálózatbeli elhelyezkedésére. Inkább az ügy típusa, és nem a médianyilvánosság hivatkozási struktúrája magyarázza az eltérő mintázatot.

Tanulmányunk a magyar médianyilvánosság hálózatainak vizsgálatával kívánt képet adni a radikális jobboldal helyzetéről. Amellett érveltünk, hogy a radikális jobboldal előretörésének megértésében a média viselkedését érdemes szemügyre venni, mégpedig a Jobbikot támogató kommunikációs csatornák, illetve a nem radikális platformok közötti kapcsolatok elemezésével. Kutatásunk során a médiakarantén, illetve a radikális jobboldal alternatív média-univerzumának meglétére kerestük a bizonyítékot. Eredményeink mindkét szempontból felemásak, feltételezéseinket csak részben tudjuk megerősíteni. Három esetben a radikális jobboldali médiaklaszter létrejött ugyan, de hivatkozási kapcsolataik nem voltak kizárólagosak: alternatív radikális jobboldali médiauniverzumból tehát nem beszélhetünk. A médiakarantén meglétére vonatkozó elképzelést sem lehetett maradéktalanul igazolni (5 táblázat).

5. táblázat. A médiakaranténra és a radikális jobboldali médiumok pozíciójára vonatkozó eredményeink összefoglalása.

Eset	Hálózat-szerkezet	Média karantén (RJ médiumok kimaradnak az többi médium interakcióiból)	RJ médiaklaszter	RJ csomópont, melyre RJ csomópont hivatkozik	RJ csomópont, melyekre nem RJ csomópont felől is érkezik hivatkozás	RJ csomópont, mely nem RJ csomópontra hivatkozik
Paks	centrum-periféria	nehezen értelmezhető	nincs	nincs	nincs	kuruc.info Alfahir.hu Hunhir.info
Sneider	kisvilág	van	van: gyenge	N1 TV Alfahir.hu	kuruc.info	kuruc.info Alfahir.hu Barikád Hunhir.info
Kovács	centrum-periféria	nincs	van: erős	N1 TV Alfahir.hu kuruc.info Hunhir.info	Alfahir.hu kuruc.info N1 TV	kuruc.info Alfahir.hu Hunhir.info Deres TV Barikád
Janiczak	kisvilág	van	van: erős	N1 TV Alfahir.hu kuruc.info Barikád Hunhir.info	Alfahir.hu N1 TV	Barikád kuruc.info Alfahir.hu

Adatainkból arra következtetünk, hogy a radikális jobboldali médiumok integráltságát nem lehet egyértelmű igennel vagy nemmel meghatározni: a korábbi kutatásokban megállapított izoláció mindenképpen oldódni látszik – legalábbis a Jobbikot kiemelten érintő ügyekben. Vizsgálatunk korlátai azonban nagyban behatárolják eredményeink érvényességét. A radikális jobboldal médianyilvánosságon keresztüli politikai integrációja nemcsak a hivatkozásokkal történhet meg. Számos egyéb formája lehetséges: a radikális politikusok megszólaltatása, számukra kedvező értelmezési keretek terjesztése, témáik kiemelt kezelése, beszédmódjaik alkalmazása. Ezekre jelen kutatásunkban nem reflektáltunk.

Kérdés persze, hogy a médiakarantén esetleges lazulása a radikalizmus további erősödéséhez vezethet-e. Az Európai parlamenti és az országos választások eredményei alapján úgy tűnik az ellenkező hatás erősebb, a radikális jobboldali pártok a kizárást és az elszigetelést képesek számukra kedvező narratívaként tálalni a szavazók felé, akik szép számmal a politikai élet megújítóit látják bennük. Az is elképzelhető, hogy a média munkásai letettek arról az amúgy is hiábavaló törekvésről, hogy a nyilvánosság egészét kontroll alatt tartva őrkdjenek a kapuk előtt, ezért inkább felvállalva véleményüket, változatos interakciókba bonyolódnak a radikális jobboldal képviselőivel, amelyekben az elhatárolódás vagy éppen az egyetértés kinyilvánítása az elhallgatásnál nagyobb befolyással lesz a radikális jobboldal politikai jövőjének alakulására. Ha tényleg a Jobbik médiakörnyezetében történő változás szemtanúi vagyunk, a jövőben különösen érdekes lesz kvalitatív és kvantitatív kutatásokat folytatni mindennek megértésére.

MELLÉKLETEK

1. számú melléklet. Kezdőpontok listája

Magyar Televízió, ATV, Hír TV, RTL Klub, TV2

Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Népszabadság, Népszava, Blikk, Bors

Magyar Narancs, Figyelő, Demokrata, 168 óra, Heti Válasz, Metropol

Kossuth Rádió

Mno.hu, Origo.hu, Index.hu, Nol.hu, Hvg.hu, 444.hu, Cink.hu, Borsonline,

Blikk.hu, Mandiner.hu, nepszava.hu, magyarhirlap.hu

A radikális jobboldalinak tekintett kezdőpontok listája:

kuruc.info, alfahir.hu, N1 TV, Barikád, Deres TV, Szentkorona Rádió, Hunhir.info, Hazai Pálya.

2. számú melléklet. A médiahálózatok szerkezetének mutatói.

		Modularitás	Klasztere- sedési együttható	Átlagos legrövidebb távolság	Fitness
Paks-eset	Paks-eset hálózata	0.07508162	0.3635606	4.079266	0.458
	Random hálózat (mean, Standard Deviation)	M= 0.03758791 SD= 0.02137029	M= 0.3363052 SD= 0.02904479	M= 3.703475 SD= 0.48031	-
	Eltérés a random hálózatok átlagától (szórásban kifejezett érték)	1.754478	0.9383932	0.7823923	-
Sneider -eset	Sneider-eset hálózata	0.1043721	0.2795244	1.421875	0.416
	Random hálózat (mean, Standard Deviation)	M= 0.09567168 SD=0.03056954	M=0.23515; SD=0.04241483	M=2.456609; SD=0.7609575	-
	Eltérés a random hálózatok átlagától (szórásban kifejezett érték)	0.2846116	1.046202	-1.359779	-
Kovács-eset	Kovács-eset hálózata	0.0008680034	0.480589	2.658852	0.541
	Random hálózat (mean, Standard Deviation)	M= 0.01164599 SD= 0.01040788	M= 0.4472606 SD= 0.01730391	M= 2.384479 SD= 0.1738206	-
	Eltérés a random hálózatok átlagától (szórásban kifejezett érték)	-1.03556	1.926063	1.578488	-
Janiczak-eset	Janiczak-eset hálózat	0.00	0.4237354	0.9545455	0.482 ²⁴
	Random hálózat (mean, Standard Deviation)	M= 0.04765347 SD= 0.03337506	M= 0.2813182 SD= 0.05461843	M= 1.407156 SD= 0.3550111	-
	Eltérés a random hálózatok átlagától (szórásban kifejezett érték)	-1.427817	2.607494	-1.274919	-

3. számú melléklet. A radikális jobboldali csomópontok kapcsolatai,²⁵ zárójelben a hivatkozott csomópontok száma.

		RJ csomópontok hivatkozásai			RJ médiumokra történő hivatkozások		
		kis in-degree centralitás értékkel rendelkező csomópontok felé	közepes in-degree centralitás értékkel rendelkező csomópontok felé	magas in-degree centralitás értékkel rendelkező csomópontok felé	kis in-degree centralitás értékkel rendelkező csomópontok felől	közepes in-degree centralitás értékkel rendelkező csomópontok felől	magas in-degree centralitás értékkel rendelkező csomópontok felől
Paks	kuruc.info	0	1	1	0	0	0
	alfahir.hu	0	0	2 (2)	0	0	0
	Barikád	-	-	-	-	-	-
	N1 TV	-	-	-	-	-	-
	Hunhir.info	0	1	2 (2)	0	0	0
Kovács	kuruc.info	0	3 (3)	20 (9)	0	0	3 (3)
	alfahir.hu	1	4 (3)	21 (7)	5 (5)	5 (3)	6 (4)
	Barikád	0	0	1	0	0	0
	N1 TV	0	0	0	3 (1)	1	2 (2)
	Hunhir.info	0	1	7 (6)	0	0	0
	Deres TV	0	0	2(2)	0	0	0
Sneider	kuruc.info	0	1	8 (5)	0	1	0
	alfahir.hu	1	0	6 (5)	0	0	0
	Barikád	1	0	1	0	0	0
	N1 TV	0	0	0	0	0	0
	Hunhir.info	0	0	1	0	0	0
Janiczak	kuruc.info	0	4 (3)	3 (2)	0	0	0
	alfahir	0	2 (2)	0	5(5)	0	1
	Barikád	0	1	1	0	0	0
	N1 TV	0	0	0	2 (2)	0	0
	HunHír	0	1	0	0	0	0

JEGYZETEK

- ¹ Jelen tanulmány nem csatlakozik a szakirodalomban dúló terminológiai vitához. Róna Dániel (2014) megállapításaira hagyatkozva a radikális jobboldal kifejezést használjuk.
- ² TÁRKI: Pártpreferenciák átrendeződése közben, www.tarki.hu, 2015. április 29.
- ³ A radikális jobboldal médiacsatornáinak sajátos narratíváiról lásd Glózer, 2013.
- ⁴ Több Jobbikot a tévébe!, mertek.hvg.hu, 2014. május 4.

- ⁵ Néppártosodás a végsőkig: a Jobbik radikálisan sajtószabadságpárti lett, 444.hu, 2014. árpilis 30.
- ⁶ A magyar médianyilvánosság hálózatairól folytatott korábbi kutatásaink módszertani tanulságait beleépítettük munkánkba (Szabó-Bene, 2015a; 2015b).
- ⁷ 2014. január 14-én Orbán Viktor és Vladimir Putyin együttműködési megállapodást írt alá Magyarország és Oroszország között a paksi atomerőmű két új blokkjának megépítéséről. Ennek értelmében az orosz Roszatom végezheti a beruházást, melyhez az orosz állam 30 éves futamidejű államközi kölcsönt nyújt Magyarországnak számára.
- ⁸ Az országnak szüksége van Paks bővítésére, jobbik.hu, 2014. január 20.
- ⁹ 2014. árpilis 24-én a Jobbik Sneider Tamást jelölte az országgyűlés alelnöki tisztére. A képviselő múltjáról élénk politikai vita zajlott.
- ¹⁰ 2014. május 15-én a Magyar Nemzet Kovács Bélát a Jobbik EP-képviselőjét orosz titkosszolgálati kapcsolatokkal vádolta meg.
- ¹¹ 2014. október 12-én tartott ózdi önkormányzati választáson a Jobbik polgármester-jelöltje 66 szavazattal előzte meg a Fidesz által támogatott jelöltet. Az ózdi helyi választás akkor vált országos üggyé, amikor a Fidesz megtámadta az eredményeket és meg kellett ismételni a választásokat. A megismételt választások előtt a Jobbik hevesen kampányolt, a többi megszólaló pedig Magyarországnak további radikalizálódására hívta fel a figyelmet.
- ¹² A vizsgálati időszakot a Google Trends program alkalmazása segítette megállapítani.
- ¹³ Az adatokat négy kódoló rögzítette. A kódolók közti megbízhatóságot mérő Krippendorff-alpha értéke 0.76.
- ¹⁴ Bináris hálózat esetében két csomópont között a legrövidebb távolság megegyezik azoknak a kötéseknek a számával, amelyeken keresztül a leggyorsabban eljuthatnak egymáshoz. A hálózat összes lehetséges párja közötti legrövidebb távolságok átlagos értéke fontos információval szolgál a hálózat kohéziójáról. Minél kisebb ez a szám, annál jobban össze vannak kapcsolva egymással a hálózat tagjai, a kötések tehát úgy oszlanak el, hogy a bármelyik csomópont könnyen elérheti a másikat. Mi egy, a súlyozott hálózatra generalizált változatot használjuk, amely a kötések számát és azok súlyát is figyelembe veszi (Opsahl et al. 2010).
- ¹⁵ A csomópontok klaszteresedésének a mértékét mutatja a hálózatban fellelhető tripletek vizsgálata alapján. Egy triplet három csomópontból áll, akik között két (nyitott triplet) vagy három (zárt triplet) kötés van. A zárt tripletben mindhárom szereplő között van kapcsolat, míg a nyitott tripletben csak az egyik csomópont kapcsolódik a másik kettőhöz, utóbbiak között nincsen kapcsolat. Az együtttható a zárt tripletek aránya az összes tripleten belül. Ha magas értéket kapunk, akkor a csomópontok saját közvetlen környezetükkel jellemzően összekapcsolódnak, azaz klaszteresednek. A klaszteresedési együttthatónak itt is egy, a súlyozott hálózatra generalizált változatát használjuk fel (Opsahl – Panzarasa 2009).
- ¹⁶ A modularitás egy adott közösség-felosztás „jóságát” méri (lásd: Clauset et al. 2004): az adott közösségen belül mennyivel van több kötés, mint amennyi hasonló karakterisztikákkal rendelkező hálózat esetében (csomópontok, kötések száma) véletlenül is várható lenne. A mérőszám maximum értéke 1, ez a közösségek tökéletes elkülönülését jelzi, 0 érték esetében a felosztott közösségeken belül nem összpontosul több kötés, mint ami véletlenszerűen várható lenne, a minimum érték pedig -0.5. A negatív érték azt jelenti, hogy kevesebb kötés összpontosul a közösségeken belül, mint az véletlenszerűen várhatnánk.

Ez a mérőszám esetünkben a kötés–közöttségén alapuló közösség–felosztás algoritmusához tartozik (Newman – Girvan, 2004). Úgy próbál a hálózatunkban értelmes közösségeket elkülöníteni, hogy eltávolítja a legmagasabb közöttség értékekkel rendelkező kötéseket, azokat, amelyek a legtöbb legrövidebb út halad át. Ezt azért teszi, mert feltételezi, hogy az ilyen kötések azért vannak középponti szerepben, azért tudja két csomópont a legkönnyebben ezen a kötésen megközelíteni egymást, mert elkülönülő közösségeket kapcsol össze. Ezek eltávolításával egymástól teljesen elkülönülő közösségekhez jutunk. Az iteratív folyamatban minden egyes lépésben más kötés eltávolításával újabb és újabb közösségfelosztásokhoz jutunk. Az algoritmus azt a felosztást tárja elénk, amelyik a legnagyobb modularitás értékkel rendelkezik.

¹⁷ A fitness-mutató is egy adott felosztás „jóságát” méri. Két blokkra osztjuk fel a hálózatot és a fitness azt nézi, hogy ez a felosztás mennyiben felel meg a centrum – periféria struktúra ideáljának (Borgatti – Everett 1999). A centrum–periféria algoritmus lényege, hogy a hálózaton belül a mátrix permutációjával két csoportot különít el az aktorokból, egy centrumot és egy perifériát. A centrumot ideálisan egymással teljesen összekapcsolódó aktorok alkotják, míg a periféria blokk „üres”, azaz nincsenek kapcsolatok a periféria aktorok között. A fitness azt méri, hogy az algoritmus által elkülönített centrum és periféria mennyire felel meg az idealizált struktúrának. A centrum és periféria elkülönítését végző algoritmus iteratív jellegű, tehát egymás után sok felosztást tesz el, és azt mutatja meg, amelyikben a fitness-érték a legmagasabb.

¹⁸ A centrum–periféria algoritmus alapjának számító ideáltípus egy olyan hálózat, ahol a centrum összes csomópontja között van kapcsolat, a periféria csomópontok között pedig egyáltalán nincsen kapcsolat. Éppen ezért akkor ér el magas fitness-értéket, ha úgy különíti el a centrumot, hogy ott minél több kapcsolat koncentrálódjon. A problémánk a hálózat irányítottságából adódik: mivel maximalizálni akarja a centrum csomópontok közötti kapcsolatokat, ezért olyan csomópontok is a centrumban kötnek ki, amelyek sokat hivatkoznak a többi centrumcsomópontra, miközben rájuk senki sem hivatkozik. Ez azonban ellentmond az intuitív definíciónknak: hogyan tekinthetnénk egy senki által nem hivatkozott médiumot a magyar médianyilvánosság mag-szereplőjének, csak azért mert agyba-főbe hivatkozta a mindenki más által is hivatkozott szereplőket? Az ilyen magatartást sokkal inkább periféria-elhelyezkedésnek fognánk fel. Az algoritmus azonban vak: csak azt látja, hogy ha ezt a csomópontot berakja a centrumban, akkor a centrumon belül jóval több hivatkozás fog koncentrálni.

Önmagában a fitness érték nem képes megfelelően meghatározni a centrum–periféria struktúrát. A módszerünk a következő: a fitness érték jelzi, hogy egyáltalán érdemes-e core-periphery struktúrában gondolkodnunk. Alacsony fitness értéknél elvetjük azt a feltételezést. Magasabb (0.5 körüli) fitness értéknél azonban elkezdjük vizsgálni a hálózati struktúrát. Nem fogadjuk el automatikusan, hogy létezik a struktúra, hanem megnézzük az algoritmus által javasolt felosztást. Ennek vizsgálata után javaslatot teszünk egy „intelligens” centrum–periféria felosztásra: eltávolítjuk a centrumból azokat a csomópontokat, amelyekre alig hivatkoznak és berakjuk azokat a csomópontokat, amelyekre a többi centrumszereplő, valamint a perifériaszereplők lelkesen hivatkoznak, mindössze azért szorultak a perifériára, mert ők maguk nem hivatkoznak senkire. Ezt követően teszteljük, hogy a létrehozott felosztás valóban core-periphery struktúra-e. . Létrehozunk a hálózatunk core-periphery ideáltípusát – azaz egy ugyanilyen hálózat, ahol a centrumban minden szereplő között kapcsolat van, a periféria csomópontjai között pedig nin-

csenek kapcsolatok. Majd a két hálózat között QAP korrelációt nézünk, amely megmutatja, hogy a két hálózat között létezik-e szignifikáns kapcsolat és ezek mennyire korrelálnak egymással. Ha a kapcsolat szignifikáns, akkor elfogadjuk, hogy az általunk létrehozott centrum-periféria felosztás valódi centrum-periféria struktúrát mutat.

- ¹⁹ A várható értéket véletlen hálózatok segítségével kalkuláltuk. A véletlen hálózatok alapjellemzőikben megegyeznek a megfigyelt hálózatainkkal, azonban a kötések véletlen módon oszlanak el a csomópontok között. Olyan véletlen hálózatokat hozunk létre, amelyek ugyanannyi csomópontból és kötésből áll, mint a megfigyelt hálózataink, és a kötések súlya is változatlan. Az egyes, súlyokkal rendelkező kötések azonban véletlenszerűen oszthatók ki az egyes csomópontok között, miközben a fokszámoszlást is változatlanul hagyjuk, vagyis ugyanannyi sok kötéssel rendelkező szereplő van a random hálózatunkban, mint a megfigyeltben (Opsahl et al. 2008). Mindegyik hálózatunk esetében 1000 darab véletlen hálózatot generáltunk és ez alapján kalkuláltuk a mérőszámok adott hálózatra vonatkozó várható értékét. Az adott mérőszámnak a várható értéke 1000 darab véletlen hálózaton felvett értékeinek az átlaga. Ha a megfigyelt értékünk ettől jelentősen (gyenge feltétel esetén egy szórással, erős feltétel esetén két szórással) eltér, akkor magas illetve alacsony értékről beszélhetünk.
- ²⁰ A fitness-értéket QAP korrelációval ellenőriztük.
- ²¹ QAP-teszt eredménye: $p < 0.001$, pearson korreláció = 0.326
- ²² QAP-teszt eredménye: $p < 0.001$, pearson korreláció = 0.144
- ²³ Aljas és felháborító az ellenem indított hadjárat, alfahir.hu, 2014. május 22.
- ²⁴ A Janiczak-hálózatban a létrehozott felosztásban a magot mindössze két csomópont és egyetlen erős kapcsolat alkotja – a kuruc.info 7 hivatkozása az alfahírre. Ez viszont magas fitness értéket hoz létre, hiszen a magban így sok kötés koncentrálódik, míg az alapból ritka kapcsolatok miatt a periférián kevés kötés található. Amennyiben ezt a kapcsolatot eltávolítjuk a core-periphery struktúra összeomlik és mindössze 0.362-es fitness értéket kapunk. Éppen ezért ennél az esetben a látszólag magas fitness érték ellenére a centrum-periféria struktúra értelmezhető.
- ²⁵ A 0-nál nagyobb in-degree centralitás értékkel rendelkező csomópontok tercilisekre bontása alapján különböztetünk meg magas, közepes és alacsony in-degree centralitás értékekkel rendelkező csomópontokat.

IRODALOM

- Angelusz Róbert–Tardos Róbert (2011): Régi és új törésvonalak, polarizáció, divergenciaspirál. In: Tardos Róbert, Enyedi Zsolt és Szabó Andrea (szerk.): *Részvétel, képviselet, politikai változás*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 347–382.
- Art, David (2007): Reacting to the Radical Right: Lessons From Germany and Austria. *Party Politics*, Vol. 13, No. 3., 331–349.
- Barabási Albert László (2006): A hálózatok tudománya: a társadalomtól a webig. *Magyar Tudomány*, 2006/11. Letöltés helye: <http://www.matud.iif.hu/06nov/03.html> Letöltés ideje: 2015. június 10.
- Barta Judit (2008): A szélsőjobboldali tematika kezelése a magyar médiában. *Médiakutató*, IX. évfolyam, 4. szám, 51–60.

- Bernáth Gábor (2014): Harc a jelenlétért és a jelentésért. A magyarországi szélsőségesek és a média fősodrának rutinjai. *Médiakutató*, XV. évfolyam, 3. szám, 101–113.
- Birenbaum, Guy–Villa, Marina (2003): The Media and Neo-populism in France. In: Mazzoleni, Gianpietro–Stewart, Julianne–Horsfield, Bruce (szerk.): *Media and Neo-populism: a Contemporary Analysis*. Westport, Praeger Publishers, 45–67.
- Boomgaarden, Hajo G.–Vliedenthart, Rens (2007): Explaining the Rise of Anti-Immigrant Parties: The Role of News Media Content in the Netherlands. *Electoral Studies*, Vol. 26., No. 2., 404–417.
- Borgatti, Stephen P. (2002): *NetDraw: Graph visualization software*. Harvard, Analytic Technologies.
- Borgatti, S.–Everett, M. G. (1999): Models of core/periphery structures. *Social Networks*, Vol 21., Issue 4., 275–295.
- Borgatti, Steve P.–Everett, Martin G.–Freeman, Lin C. (2000): *Ucinet for Windows: Software for Social Network Analysis*. Harvard, Analytic Technologies.
- Cammaerts, Bart (2009): Radical pluralism and free speech in online public spaces: the case of North Belgian extreme right discourses. *International journal of cultural studies*, Vol 12., No. 6., 555–575.
- Clauset A.–Newman M. E. J.–Moore C. (2004): Finding community structure in very large networks. *Phys Rev E*, 70 (6): 066111.
- Conover, M. D.–Ratkiewicz, J.–Francisco, M.–Goncalves, B.–Flammini, A.–Menczer, F. (2011): *Political polarization on Twitter*. Fifth International AAAI Conference on Weblogs and Social Media. Letöltés helye: http://truthy.indiana.edu/site_media/pdfs/conover_icwsm2011_polarization.pdf Letöltés időpontja: 2014. február 20.
- Csardi, Gabor–Nepusz, Tamas (2006): The igraph software package for complex network research. *InterJournal*, Complex Systems 1695. 2006. <http://igraph.org>
- Eatwell, Roger–Mudde, Cas (szerk.) (2004): *Western Democracies and the New Extreme Right challenge*. Routledge.
- Ellinas, Antonis (2010): *The Media and the Far Right in Western Europe. Playing the Nationalist Card*. Cambridge University Press.
- Erk, Jan (2005): From Vlaams Blok to Vlaams Belang: The Belgian Far-Right Renames Itself. *West European Politics*, Vol. 28., No. 3., 493–502.
- Gerring, John (2007): *Case Study Research. Principles and Practises*. Cambridge University Press.
- Glózer Rita (2013): A "cigányok" mint ellenség diszkurzív konstrukciói a hazai online szélsőjobboldali médiában. In: Bogdán Mária–Feischmidt Margit–Guld Ágnes (szerk.): *„Csak másban”. Roma reprezentáció a magyar médiában*. Budapest–Pécs, Gondolat Kiadó–PTE Kommunikáció és Médiatudományi Tanszék. 123–140.
- Heller, Mária (2010): *Euroscpticism in the European Parliament. Elections of June 2009. Country report: Hungary*. Letöltés helye: http://www.reconproject.eu/main.php/RECON_WP5reportEuroscpticism_Hun.pdf?fileitem=19070977 Letöltés ideje: 2013. március 5.
- Jeskó József–Bakó Judit–Tóth Zoltán (2012): A radikális jobboldal webes hálózatai. *Politikatudományi Szemle*, XXI. évfolyam, 1. szám, 81–101.
- Karácsony Gergely–Róna Dániel (2010): A Jobbik titka. A szélsőjobb magyarországi megerősödésének lehetséges okairól. *Politikatudományi Szemle*, XIX. évfolyam, 1. szám, 31–63.

- Kestel, Laurent–Godmer, Laurent (2004): Institutional inclusion and exclusion of extreme right parties. In: Eatwell, Roger–Mudde, Cas (szerk.) (2004): *Western Democracies and the New Extreme Right challenge*. Routledge, 133–149.
- Koopmans, Ruud–Olzak, Susan (2004): Discursive Opportunities and the Evolution of Right-Wing Violence in Germany. *American Journal of Sociology*, Vol. 110., Issue 1., 198–230.
- Mikenberg, Micheal (2001): The radical right in public office: Agenda-setting and policy effects. *West European Politics*, Vol 24., Issue 4., 1–24.
- Munk Veronika (2013): A romák reprezentációja a többségi media híreiben az 1960-as évektől napjainkig. *Médiakutató*, XIV. évfolyam, 2. szám., 89–100.
- Newman, M.–Girvan, M. (2004): Finding and evaluating community structure in networks. *Physical Review*, E 69, 026113.
- Opsahl, Tore (2009): *Structure and Evolution of Weighted Networks*. University of London (Queen Mary College), London, 104–122. <http://toreopsahl.com/publications/thesis/http://toreopsahl.com/tnet/>
- Opsahl, Tore–Agneessens, Filip–Skvoretz, John (2010): Node centrality in weighted networks: Generalizing degree and shortest paths. *Social Networks*, 32: 245–251.
- Opsahl, Tore–Panzarasa, Pietro (2009): Clustering in weighted networks. *Social Networks*, 31 (2): 155–163.
- Róna Dániel (2014): *Jobbik-jelenség. A Jobbik Magyarországért Mozgalom népszerűségének okai*. Doktori Értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Doktori Iskola. DOI: 10.14267/phd.2015002
- Rydgren, Jens (2007): The Sociology of the Radical Right. *Annual Review of Sociology*, Vol 33., 241–262.
- Szabó Gabriella–Bene Márton (2015a): *Hivatkozlak, tehát vagy(ok)!: Kommunikációs kapcsolatok a magyar médianyilvánosságban*. In: Szabó Gabriella (szerk.): *Politika az intézményeken túl: Kapcsolatok, interakciók, élmények*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet, Studies in Political Science. Politikatudományi Tanulmányok; 2015/1.
- Szabó Gabriella–Bene Márton (2015b): Mainstream or an alternate universe?: Locating and analysing the radical right media products in the Hungarian media network. *Intersections. East European Journal of Society and Politics*, Vol. 1., No. 1., 122–146.
- Vidra, Zsuzsanna–Fox, John (2012): The Radicalization of Media Discourse. The Rise of the Extreme Right in Hungary and the Roma Question. *CPS Working Papers*. Budapest: CEU Center for Policy Studies.
- Watts, Duncan. J.–Strogatz, Steven. H. (1998): Collective dynamics of “small-world” networks. *Nature*, 393, 440–442.
- Widfeldt, Anders (2004): The diversified approach. Swedish responses to the extreme right. In: Eatwell, Roger–Mudde, Cas (szerk.) (2004): *Western Democracies and the New Extreme Right challenge*. Routledge, 150–171.
- Yilmaz, Ferruh (2012): Right-wing hegemony and immigration: How the populist far-right achieved hegemony through the immigration debate in Europe. *Current Sociology*, Vol. 60., No. 3., 368–381.

KITEKINTŐ

Csizmadia Ervin

Politikai fejlődés és pártfejlődés: egy történeti alapú
irodalmi áttekintés

POLITIKAI FEJLŐDÉS ÉS PÁRTFEJLŐDÉS: EGY TÖRTÉNETI ALAPÚ ÁTTEKINTÉS

Csizmadia Ervin
(MTA TK Politikatudományi Intézet)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány a politikatudományban az 1960-as években megjelenő két kulcsfogalmát: a politikai fejlődést és a pártfejlődést kíséri nyomon az elmúlt évtizedekben. Megállapítja, hogy a politikai fejlődés irányzata sokáig a mainstream szerepét töltötte be a politikatudományban, később azonban ezt a szerepet más irányzatok vették át tőle. A politikai fejlődés kutatási tematikája a 60-as évek után módosult: megjelent az amerikai valamint a kelet-közép-európai országok politikai fejlődésének vizsgálatára. A szerző azt is megállapítja, hogy a pártok kutatásában is kiindulópont a 60-as évek, de a későbbiekben e területen is nagyban módosul a kutatói érdeklődés, például a pártszervezetek vagy a pártok képviselői funkciója vizsgálatára. A szerző konklúziójában megállapítja, a régi szövegek újraolvasása termékenyítően hathat a mai politikai és pártfejlődési kutatásokra is.

Kulcsszavak: politikai fejlődés ■ pártfejlődés ■ paradigmák ■ állandóság és változás ■ átmenet

Ez a dolgozat egy olyan fogalmat, illetve politikatudományi irányzatot állít vizsgálatra fókuszába, amely a maga idejében, az 1960-as, 1970-es években, nagyon kurrens volt, aztán az 1980-as években háttérbe szorította egy másik irányzat: a tranzitológia, hogy aztán a 2000-es évek közepétől ismét gyakrabban emlegetett fogalomná váljék. Ugyanakkor – mint majd látni fogjuk – ez nem azt jelenti, hogy a 80-as éveket követően el is tűnt, sőt, akkoriban inkább búvópatakként, manapság viszont egyre erőteljesebben újra hallat magáról.

Vannak politikatudósok, akik a politikai fejlődés versus tranzitológia (vagy más szóval: demokrácia-elméleti) vitát *prekondicionista-univerzalistaként* értelmezik, s rámutatnak, hogy a politikatudomány különböző iskolái között szakadatlanul zajlik, hol az egyik, hol a másik győzelmével.¹ Bár ennek rekonstruálása is nagyon vonzó kihívás, ebben a tanulmányban azonban mégsem magát a vitát igyekszem rekonstruálni, hanem annak a folyamatnak néhány kitüntetett pontját, amelyben a politikai fejlődés fogalma és az annak vizsgálatára szakosodott politikatudomány *változik*.

A dolgozatban külön tárgyalom a *politikai* és a *pártfejlődés* irányzatainak „fejlődését”. Az lesz a fő állításom, hogy mindkettő közös korszakban, az 1960-

as években indul, majd különböző fejlődési fázisokon megy keresztül. A politikai fejlődés irányzatán belül – az indulás periódusán kívül – két nagyobb változási hullámot különböztethetünk meg. Az első az 1980-as évek közepétől, az *amerikai* politikai fejlődés (APD) irányzatának megjelenésével mutatkozik, s erről a tanulmányban bővebben is szólok. A második (annak is első-sorban Kelet-Közép-Európára szakosodó ága) a 2000-es évek közepétől jelenik meg, amely bizonyos mértékben az említett univerzalista koncepcióval is vitázik, s azokra a kérdésekre keresi a választ, amelyekre a tranzitológiai elméletek, illetve a demokrácia-elmélet mainstream ága nem tudott megnyugtatóan megválaszolni.² De ennek az utóbbi hullámnak a szisztematikus bemutatása szintén nem tárgya ennek a dolgozatnak, amely tehát döntően a politikai fejlődésre vonatkozó korai koncepciókról, s azok későbbi változásairól és koncepciójáról szól.

Ugyanakkor a dolgozat címében nem véletlenül szerepel a pártfejlődés fogalma is: a dolgozat egy pontján – a politikai fejlődés vizsgálatán túl – bekapcsolom a *pártfejlődés* fogalmát és annak vizsgálatát is. Nem utolsósorban azért, mert az 1960-as évektől kezdődően ez is kurrens kutatási irányzat (amely ugyan a későbbiekben alaposan változik), de történeti érdeklődése mind a mai napig megmarad. Ahogy a cím is ígéri: kifejezetten *történeti* megközelítések kerülnek szemlémbé, s nem azért, mert más típusú munkákat nem ismerek, hanem azért, mert e történelmi alapon álló politikai fejlődési irodalomáról szeretnék összefoglaló nyújtani.

A dolgozat a következő menetet követi. Először a politikai fejlődés fogalmát és keletkezésének történeti kontextusát mutatom be. A második részben kitékintek a már említett változás két fontos hullámára. Az egyik az *amerikai* politikai fejlődés, a másik a kicsit később, a 2000-es években kibontakozó, új szemléletű, kelet-közép-európai kutatások. A harmadik részben pedig azt vizsgálom, hogy részint a 60-as évek politikai fejlődési irányzatához, részint a későbbi, történeti alapú kutatásokhoz kapcsolódóan milyen kutatások szerveződtek és milyen belátások adódnak a *pártok* fejlődésére és funkcióváltozására vonatkozóan. Itt részletezem az 1980-as évektől szerveződő pártkutatásoknak a folytonosságra és a változásra vonatkozó néhány nézetét is. A dolgozat végén egyetlen táblázatban igyekszem feltüntetni a politikai és a pártfejlődés kutatásának korszakait, irányzatait és szerzőit.

A POLITIKAI FEJLŐDÉS KONCEPCIÓJA

Az első kérdés mindjárt az, hogy megnézzük: hogyan és miért vált a maga idején általános magyarázó erővel bíróvá a politikai fejlődésre fókuszáló irányzat? Az elmélet az 1950-es évek végétől nagyjából az 1970-es évek elejéig –

amikor Európa túlesett a második hullámos demokratizálódáson³ – azért emelkedik domináns pozícióba, mert a gyarmati rendszerek megszűnésével, illetve a latin-amerikai és az európai kisebb államok nemzetépítése kapcsán a legrelevánsabb mondanivalóval bír. Ennek a mondanivalónak központi eleme egy általános rendszer-, hatalom- és demokrácia-felfogás, amelynek jegyében megítélik az újonnan létrejövő, illetve átalakuló nemzeteket. A politikatudományak a politikai fejlődésre koncentrált mainstream irányzata egy a korszakban általánosnak mondható belátást kanonizál. Ennek lényege, hogy nincsenek a fejlett és a kevésbé fejlett országokra egyaránt alkalmazható *univerzális* elvek; ezek erőltetése helyett inkább a *demokratikus* követelmények kialakítására kell koncentrálni. Ahogy Raymond F. Hopkins pontosan megfogalmazza: a 60-as évek összehasonlító elemzéseiben nagymértékben tagadják a fejlődés hagyományos indikátorait, például az alkotmány és az alkotmányosság követelményét, s olyanokat állítanak a helyükre, mint a „részvétel a döntéshozatalban” vagy a „jólét megteremtése” (Hopkins, 1969: 71.).

Ha Hopkins említést is tesz az alkotmányról (mint a fejlődés hagyományos indikátoráról), nyilvánvaló például, hogy a 60-as években létrejövő új államok kezdeti állapotban az alkotmányos-liberális jogelvek intézményesítésének elvárása korántsem olyan magától értetődő, mint 1990 után, amikor bár demokratikus átmenetéről beszélünk, a liberális demokrácia globális győzelme keretében mégis elsősorban *liberális* jogintézményeket intézményesítettek.

Az ugyancsak a politikai fejlődés teoretikusának tekinthető (de erről az oldaláról nálunk alig ismert) Samuel P. Huntington egyébként nagyon érdekeset mond, amikor felveti a korszakban modernizálódó országok „intézményes hanyatlásának” kérdését. Ez a hanyatlás, sőt politikai degeneráció lehet az ára a gyors *társadalmi* modernizáció „megvásárlásának” (Huntington, 1965: 407.). Az intézmények és a modernizációs követelmények ilyen fajta szembeállítására a későbbi paradigma szempontjából megint csak erősen kérdésesnek nevezhető, de hangsúlyozom: én most az 1960-as évek domináns gondolait rekonstruálom, s ha ezt nézzük, nagyon úgy tűnik, Huntington ezzel a véleményével a korabeli intellektuális gondolkodásban nem egyedülálló álláspontot képvisel. Más szerzők írásaiból is kiderül, hogy – éppen, mert fejlődő, nem pedig stabil politikai rendszerekről rendelkező országokról írnak – az erős intézményeket ezekben nem tartják reálisnak és sokkal fontosabb számukra a társadalom, a társadalmi kultúra és a történelmi feltételek folytonossága.⁴ Ezek azok a faktorok tehát, amelyeknek vizsgálata a korabeli politikatudomány elsődleges feladata. Természetesen azzal a megkötéssel, hogy itt csupa újdonsággal szembesülnek a kutatók, hiszen nem olyan régen, az 50-es évek közepétől kerül be a komparatív kutatási horizontba az újonnan létrejött országok vizsgálata, amelyekről így, a 60-as évek elején elég csekély az ismeret (Almond et al., 1955: 1046.). De van egy nagyfokú megismerési igény – a gyarmati sorból

felszabaduló országokon túl – Latin-Amerikára és az európai kis nemzetekre is (Rustow, 1957: 531).⁵

Rustow egyébként arra is felhívja a figyelmünket, hogy maguknak a kutatóknak is tanulniuk kell, hiszen ezt megelőzően az összehasonlító politikatudomány nagyjából *hasonló fejlettségű* nyugat-európai országokat hasonlított össze, míg ettől kezdve megállapodott rendszereket kell összehasonlítani *gyorsan változó* és nem stabil alapokon álló rendszerekkel (uo. 534.). A szerző – mint a korszakban oly sokan – levezeti, hogy az újonnan westernizálódó országokat roppant nehéz összehasonlítani a régiekkel, hiszen az újak szinte semmiben sem hasonlítanak rájuk: a régiek önszabályozó módon fejlődtek, a westernizáció folyamatában viszont semmi önszabályozó elem nincs. Innét aztán logikus a „megértő” következtetés: az új államok politikai fejlődésében akár törvényszerűszerűnek is tekinthető a nacionalizmus, mint a westernizáció következménye (uo. 538.).

A „Nyugat és nem Nyugat – két külön modell” koncepció egyik legaktívabb szerzője ebben a korszakban Lucien Pye, aki 1958-as „megalapozó” cikkével (Pye, 1958: 468–486.) kísérletet tesz a nyugati és nem nyugati politikai folyamatok közötti különbség számbavételére, pontosabban a *nem nyugati* politikai modell 17 elemének leírására. Ezek az elemek egytől egyig azt vannak hivatva bemutatni, hogyan és miért tér el a nem nyugati országok politikai szerkezete a nyugatitól, s ha elolvassuk a szöveget, akkor csakis az lehet a következtetésünk, hogy ilyen alapszerkezetre nyugati típusú liberális demokrácia természetes módon nem építhető rá. Egyetlen elemet kiragadva a 17 vizsgált közül: társadalmi integrációhiány. Pye ennek kapcsán az egész politikai folyamat természetét vizsgálva azt állapítja meg, hogy – ellentétben a nyugat-európaival – ezen országokban nincs *egy* reprezentatív politikai folyamat, hanem sokkal inkább alig összekapcsolódó politikai folyamatok vannak, amely lehetetlenné teszi egy olyan állampolgári közösség kialakulását, mint Nyugat-Európában (Pye, 1958: 474.).⁶

Pár évvel később viszont Pye (lásd: Pye, 1965) már nem annyira önálló modellalkotással, hanem intellektuális önreflexióval és az addigi irodalomra való reflexióval próbálkozik. Intellektuális önreflexióképpen bemutatja, hogy a politikai fejlődés fogalma azért emelkedhetett fel, mert 1945 után a nyugati tudósközösség képtelenné vált fenntartani a Holokauszt előtt uralkodó haladás fogalmat, s bemutatja azt is, hogy a fejlődés fogalma a korábbi bizonyosság után előálló kulturális relativizmusból is levezethető (uo. 2–3.). Ezen túlmenően pedig azt is bemutatja, megjelenése után néhány évvel a politikai fejlődés fogalmának hányféle értelmezése található a szakirodalomban.⁷

Első ránézésre a fejlődő és kis-országok sajátosságaira és sajátos fejlődési útjára érzékeny megközelítésmód akár elfogadhatónak is tűnhet, de a kortársak között további éles kritikák forrása is lett. Például kritika tárgya lett az a Pye-nak tulajdonított szándék, hogy ő határozott megkülönböztetései

szegregálni akarja egymástól a nyugati és a nem nyugati társadalmakat, s minimalizálni akarja a nyugati országokról szóló kutatások relevanciáját a nem nyugati országok kutatásokban (Diamant, 1959: 123.). Van is ebben a kritikában valami, hiszen Pye munkáit olvasva támadhat olyan benyomásunk: két, egymástól hermetikusan elzárt, nagyon különböző jellegzetességekkel bíró világról szólnak ezek az írások. Ugyanakkor újólaj felhozom, hogy ez a kutatási irányzat sokáig ki is fejezi a két vilárendszer békés egymás mellett éléséről szóló statikus politikai álláspontot, amelynek lényege egy nagyon mérsekelt és lassú (a helyi jellegzetességeket tiszteletben tartó) demokratizálás, de semmiképp sem liberalizálás. Később azután – mint már szó volt róla – fokozatosan oldódik ez az uralkodó szemlélet, s létrejönnek a liberális követelményeket preferáló átmenet-elméletek, hogy aztán a 90-es évek szerzői (egy újabb részleges szellemi ciklusváltás jegyében) visszajussanak oda, hogy az 1990-ben létrejött demokráciák nagy része nem liberális, mégha valamennyire demokratikusak is.⁸

AZ AMERIKAI POLITIKAI FEJLŐDÉS IRÁNYZATA

Áttérve a politikai fejlődés, mint irányzat továbbfejlődésére, egy, az eredetihez csak lazán kötődő újabb iskoláról kell szólnunk, s ez az Amerikai Politikai Fejlődés iskolája. Ha a 60-as években kifermálódó politikai fejlődés-konceptióban vannak is *ideologikus* elemek,⁹ ez kevésbé mondható el erről az irányzatról, amely épp ott erős és konceptuális, ahol a korai gyenge volt: az *intézmények* kutatásában. Az APD az egyik zászlóshajója a szakirodalomban történeti institucionalizmusnak nevezett irányzatnak; kutatóit elsősorban az intézmények, a kormányok, az állam működése érdekli.

Az APD indulása a maga idején nagy innovációnak volt tekinthető, hiszen megtörte az amerikai politikatudományok a marxizmus, a weberianizmus és a behavioralizmus uralta világát. John Gerring mondja el az ADP irányában egyébként módszertani értelemben erősen kritikus cikkében,¹⁰ hogy az 1980-as évek vezető kutatási témái az osztályharc és a gazdasági modernizáció (Gerring, 2003: 86.). Ezzel szemben az APD irányzat első és legtekintélyesebb könyve, Stephen Skowronek *Building a New American State: The Expansion of Nation Administrative Capacities. 1877–1920* című műve, egy addig szinte teljesen elhanyagolt kérdést, a 19. századi amerikai államszerveződést emelte be a politikatudomány eszközeivel kutatandók sorába. Skowronek ezt is újszerű, „neoinstitucionalista” módon teszi; olyan kérdésekkel foglalkozik, mint hogy kik az államépítők, kik az ellenfelek és melyek a két csoport motivációi, azaz az intézményeket sem hagyományos értelemben vizsgálja.

A könyv tekintélyességét mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy mind Gerring, mind más szerzők a könyv 20 éves megjelenésére hosszú méltatáso-

kat közöltek róla. Az egyik ilyen – igazolván azt, hogy az Egyesült Államokban milyen magas szintre jutott a politika- és történettudomány képviselőinek együttműködése – történészi oldalról éppen az a Julian Zelizer írta, aki (mes-terével, Morton Kellelrel együtt) maga is élharcosa volt a történelmi múltra vonatkozó közös kutatások megindításának.¹¹

Bár az irányzatnak számos jelentős munkája jelenik meg az 1990-es vagy a 2000-es években,¹² a mindimáig legátfogóbb, koncepcionális kifejtést Karen Orren és Stephen Skowronek teszi közzé *The Search for American Political Development* című könyvében. A szerzők mindjárt a könyv legelején azt kérdezik: „Mivel jár az amerikai politika történelmi elemzése, és egészen pontosan mi a politikai fejlődés?” (Előszó: X.). Majd így folytatják: „Amellett érvelünk, hogy az APD-t nem lehet sem az Egyesült Államok politikai történelmeként tekinteni, sem adatforrásként a nem történelmi feltevéseken alapuló politikai elméletek kipróbálására. Állításunk szerint az APD mint kutatási téma azért is figyelemreméltó, mert önálló elképzelése van a politikai elemzés mi-benlétről, megbirkózik azzal, amit mi a politika történelmi megközelítésének hívunk. [...] Láthatjuk majd, hogy az elemzői álláspont különbözik az amerikai politika vizsgálatának egyéb kutatói programjaitól, akkor is, amikor történelmi témáról van szó, és azoktól is, amelyeket a politikai fejlődés korábbi vizsgálatai kínáltak.” (Uo.)

Orren és Skowronek felteszi azt a nagyon egyszerű, ám Magyarországon el nem hangozható (mert hisz a történelem csak nagyon csekély mértékben létezik a politikatudomány számára) kérdést: „Miért ez az új vonzalom Clióhoz?” Az egyik válaszuk az, hogy a politológusok – úgy tűnik – betöltenek egy űrt, ami azzal keletkezett, hogy az Egyesült Államok kutatására specializálódó fiatalabb történészek elfordultak a kormány és tágabban a politikai vezetés vizsgálatától. De van ennél fontosabb ok is: a politológusokat az intézményrendszerben zajló folyamatok új szemléletű vizsgálata vonzotta az amerikai történelemhez, s ehhez az indítást (megint a politikatudomány politikai háttere) a 20. század utolsó harmadának „mozgalmi kultúrája” adja, megkérdőjelezvén a fennálló társadalmi és intézményi viszonyokat. De az állami, kormányzati intézmények történelmi vizsgálatán túl a szerzők mást is vizsgálnak. Például azt, hogy mi történt az amerikai történelem különböző időszakában? „Mi történt ugyanebben az időszakban az amerikai kormányzás más részeiben? Mi történhetett volna, ha a dolgok a politika egy normatív sztenderdje által előírt utat követték volna? Mi történt más országokban, a történelem hasonló időszakában?” (Uo. 6.)

Az is külön érdekesség, hogy miközben a domináns amerikai politikatudományi kutatások „mániákusan” a *rendszer-szerűség* feltáráásával vannak elfoglalva, az APD ellenkezőleg: a „rendetlenség” okait keresi. „Ez a kutatás felfedi a zűrzavar, a fragmentáció és inkongruitás okait, és az intézményrendszer

egészét dinamikusan közelíti meg.” (Uo. 14.) Természetesen az APD nem fordít teljes egészében hátat a rend(szer) kérdésének sem, ám a különbség az APD és a hagyományos elemzés megközelítése között a változás fogalmában rejlik. „A hagyományos politikai elemzésben, még ha a téma történelmi is, a változást általában egy intermezzónak tekintik a viszonylag folytonos egyezségek között, egy átmenetnek az egyik stabil állapotból, vagy stabil úttól, a másikba. Időben a rend »normális« politikája között elhelyezkedve a változást epizodikusnak és behatároltnak látják. Fordítva, az APD-nél a változás valami, ami inherens része a politikának, mint olyan; szervesen hozzátartozó része a minták egymás mellé rendeződésének, ami történelmileg megalkotja a politikát”. (Uo.) Az APD igyekszik lebontani a változás és rend közötti határokat.¹³

A politikai rend és a politikai változás fogalmainak újraértékeléséhez fontos megérteni azokat a feszültségeket, amelyek rendre kialakulnak abból eredően, hogy egyidejűleg különböző politikai „rendek” létezhetnek. Például az 1830-as években a déli rabszolgaság létezése és a demokrácia kiterjesztése a fehér férfiak számára egy időben nem a rend tagadása, hanem bizonyíték arra, hogy a politika bármilyen reális bemutatása többféle rendet fog tartalmazni, csakúgy, mint konfliktusokat, ami kölcsönös interakciójukból ered (uo. 17).

Természetesen az APD alapkönyvéből csak néhány elemet villantottam fel, de talán ebből is látszik, hogy ezt az irányzatot mennyire másfajta tájékozódás jellemzi, mint 60-as évekbeli elődjét. Hozzátehetjük, hogy a politikatudomány rengeteget fejlődött az elmúlt fél évszázadban, és az összehasonlító fejlődéstudomány ma újra fontos szerepet játszik a politikatudomány univerzumán belül. Ennek élenjárója az Acemoglu–Robinson szerzőpáros¹⁴ valamint a legkülönfélébb fejlődéstudományi folyóiratok, mint például a *Development*, amely ugyancsak nagy súlyt helyez az intézmények vizsgálatára mind a jelent, mind a jövőt illetően.¹⁵

A PÁRTFEJLŐDÉS ÉS A PÁRTVÁLTOZÁS TÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉSEI

A pártfejlődési diszciplína kutatásának kiindulópontja egyértelműen az 1960-as évtized: ekkor ível fel Stein Rokkan karrierje, születik meg a Lipset–Rokkan-féle törésvonal-elmélet, s ugyancsak az évtized nagy tudományos innovációja a Joseph LaPalombara és Myron Weiner nevével fémjelzett *Political Parties and Political Development* című kötet.¹⁶

Egy pillanatra kitekintve a témakör későbbi magyarországi recepciójára: a két irányvonal közül Magyarországon jóval ismertebb és feldolgozottabb Rokkan, illetve a Lipset–Rokkan páros munkássága, azon belül is különösen a törésvonal-elmélet. Az 1990-es évtizedben a hazai politikatudomány számos képviselője próbálja is tesztelni a törésvonal-elméletet, és Magyarország vo-

natkozásában általában korlátozott érvényességűnek tekintik azt. Van kutató, aki szerint Rokkan történelemfelfogása determinista, ami értelmezésében azt jelenti: „a strukturális törésvonalak mentén kialakult pártok kötődéseikkel, társadalmi koalícióikkal, mind önmaguk, mind szavazótáboruk tekintetében stabilizálódnak” (G. Márkus, 1997: 44.). Ambivalensebb a véleménye Róna Dánielnek, aki szerint az I. világháborútól a 60-as évekig a történelem formálta a politikát, ám az utóbbi évtizedekben ehhez már hiányoznak az egységes társadalmi osztályok (Róna, 2008: 125.). Ugyanakkor hozzáteszi: „A hagyományos törésvonal-szavazás helyét az értékalapú közpolitikai preferenciákkal összefüggő szavazás veszi át, ami azonban szintén elég erős összefüggést mutat szocio-demográfiai változókkal”. (Uo. 131.) A magyar társadalom törésvonal-szerkezetét szisztematikusan elemző Körösenyi András pedig úgy foglal állást, hogy „a klasszikus gazdasági osztálytagozódás »helyett« kialakult politikai osztálytagoltság a nyugat-európaítól eltérő 1945 utáni politika- és társadalomtörténet következménye” (Körösenyi, 1996: 88.).

Ezekből a megállapításokból (és ezen túl a hazai Lipset–Rokkan-recepcióból) számomra úgy tűnik: a hazai politikatudomány (a törésvonal-elmélet rekonstrukciója mellett) mintha *elhanyagolta* volna az elmélet fundamentumát jelentő makrotörténeti megközelítés szisztematikusabb feltárását. Természetesen meg sem kíséreltem ennek a hiánynak – akár csak vázlatos – pótlását. Itt csupán az elmélet egy, szempontomból fontosnak ítélt aspektusát, a „geopolitikai szituáció” fogalmát emelem ki (Rokkan, 1968: 185.).¹⁷

Az életmű felől kezdve: Rokkan hosszabb fázisokon keresztül jut el a korszakban rendkívül eredetinek tekinthető makropolitikai és történeti látásmódjához. Pályáját saját országa, Norvégia kutatásával kezdi, s innét jut el a későbbi összehasonlító kutatásokig (Daalder, 1979: 340.). Az „egy országra” irányuló korai empirikus kutatást a 60-as évek elejétől máris kiegészíti egy összehasonlító kutatás a Seymour Martin Lipset vezette Committee on Political Sociology keretein belül (Lipset és Rokkan itt ismerkednek meg egymással). Rokkan a 60-as évtizedben a szervezet titkára, itt formálódik ki említett makrotörténeti elmélete, s ez a szervezet adja ki 1967-ben a híres Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives című könyvet is (uo. 343.). Közben 1961-től fut a The Smaller European Democracies projekt is, amelynek keretében 12 ország vezető kutatói fognak össze és publikálnak kis európai országok pártjairól, párt- és választási rendszereiről szóló összehasonlító tanulmányokat.¹⁸

A kis országok kutatása a korszakban éppen csak megindult, s azok történelmi, összehasonlító tanulmányozásához Rokkan a michigani egyetem kutatási programját hívta segítségül, amely azért is fogta meg Rokkant, mert az tudatosan szembe fordult a korszakban addig általánosnak tekinthető „ahistorikus” történelem-felfogással (Rokkan, 1968: 178.). Rokkan bevezeti a „geopolitikai szituáció” fogalmát, ami a külső erőtér és a belső nemzeti keret valamiféle

egymásra hatását, interakcióját jelenti. A szerző szerint azok a törésvonalak, amelyek a pártosodás révén formálódnak törésvonalakká, hosszú történelmi folyamatoknak, s azon belül nem kis részben a nemzetközi és a belső közeg egymásra hatásának a következményei. Mint kimutatja: a vizsgált 11 országból csak Hollandia, Dánia és Svédország vívott ki magának komolyabb strukturális pozíciót az európai térben, míg a többi 8 inkább függő viszonyban volt a külső mintáktól. A „kisállami függőségi viszonyokból” vezethetők le ezen országok későbbi társadalmi, majd pártpolitikai törésvonalai (uo. 202.).

Rokkan arról is beszél, hogy a kisállamok előtt két út állt: a „lépésről lépésre” fejlődés angol és a „hirtelen fejlődés” francia útja (uo. 185.). A kis országok történelmi fejlődését vizsgáló tipológiájában fontos szerep jut a *polity* (az intézményrendszer) állapotának, s ennek kapcsán azt állapítja meg, hogy azok az országok voltak fejlődőképeseek, ahol a képviseleti kormányzásnak nagyon erős hagyománya alakult ki már a 19. század előtt is. Ezért az ilyen hagyományokkal rendelkező országok (Svédország, Hollandia, Belgium, Luxemburg) kerültek legközelebb a „lépésről lépésre” angol mintájához, míg például a svájci kantonok inkább a francia mintához álltak közel. De a két fejlődési út közös jellemzője, hogy nem voltak visszafordulások, ami a demokratizálódási folyamat előrehaladása szempontjából alapvető (uo. 185.). Miközben egy másik csoportosításában arról beszél, hogy 11-ből 3 országban (Finnország, Írország, Ausztria) „nagyon boldogtalan” belső harc folyt a számukra fenyegető külső közeg ellen s ennek kihatása volt ezen országok demokratikus fejlődésére is (uo. 184.).

Természetesen a későbbiekben a törésvonal-elméletnek hatalmas kritikai értelmező irodalma alakult ki. Magam egy olyan szerzőt emelek ki az értelmezők közül, aki bár nem tartozik a legbefolyásosabb törésvonal-kutatók közé, mégis nagyon érdekes tanulmányt írt a törésvonal-elmélet kelet-közép-európai hasznosíthatóságáról, illetve azon belül a makrotörténeti nézőpont aktualitásáról. James Toole tanulmányával kapcsolódik is ahhoz a 2000-es évek második felében meginduló újhullámhoz, amely – mint ahogy korábban megállapítottam – a politikai és pártfejlődés kutatásának harmadik nagyobb szakasza. A szerzőt történeti szemléletmódja rokonítja azokkal a kutatókkal, akik ebben az időben „fedezik fel” újra Kelet-Közép-Európát és ajánlanak új tudományos megközelítést ezen országok értelmezésében. Toole a történelemnek a politikatudomány általi újbóli birtokba vételét hirdeti meg, s ehhez hívja segítségül (és kívánja tesztelni) a Lipset–Rokkan-féle törésvonal-elméletet, mégpedig három kelet-közép-európai ország (Lengyelország, Magyarország, Csehország) *pre-* és *poszt*kommunista korszakának vizsgálatában. Toole leszögezi, hogy nem akar típushibát véteni: sem a 1990 utáni korszakban nem akarja „megtalálni” a Lipset–Rokkan-tézisnek megfelelő pártosodást; sem azt nem akarja „bizonyítani”, hogy a Lipset–Rokkan-tézisnek megfelelő pártok már korábban, 1945 előtt léteztek volna (Toole, 2007: 544.).

Ehelyett nagyon szép ívű tanulmányában a Lipset–Rokkan ihlette, „ha – akkor” hipotéziseket állít fel arról, hogy az eredeti elmélet jegyében milyen törésvonalaknak (és erre épülő pártoknak) kellett volna érvényesülniük, s arra jut, ezek kevésbé igazolódnak. Mindössze csak a Magyarországra vonatkozó hipotézist véve példaként: sem a két háború közötti korszakra vonatkozóan, sem pedig a rendszerváltás utáni időszakra nem igazolódik az a hipotézis, hogy katolikus többségű országokban a katolikus pártoknak erőseknek kell lenniük. Magyarországon 1919 után a kormánypártok végig keresztény-nemzetinek nevezik magukat, ám az egyházzal való kapcsolatuk gyenge (uo. 549.). Nem változik a helyzet a KDNP létrejöttével sem, 1990 után (uo. 555.).

Végigellenőrizve az összes hipotézist, Toole más esetekben is felemás eredményeket kap.¹⁹ Végső tanulságként viszont – s ezzel maradéktalanul egyetértek – azt állapítja meg, hogy egyáltalán nem haszontalan az 1990 utáni pártpolitikát nem csak a *közelmúlt*, hanem a *régmúlt* kontextusában is vizsgálni, hiszen csak egy hosszú időtávú vizsgálat ébreszthet rá minket a máig nyúló történelmi folytonosságok létezésére (Toole, 2007: 562.).

A *Political Parties and Political Development* (1966) című kötet utóélete jóval szerényebb, mint Rokkan, vagy a Lipset–Rokkan szerzőpáros munkáinak többsége. Ha a könyvvel kapcsolatos citációs index nem is közelíti meg a norvég–amerikai szerzőpárosét, utólag megállapíthatjuk: itt is alpműről van szó, amit mi sem bizonyít jobban, mint az, hogy 40 évvel az eredeti megjelenés után, 2007-ben a *Party Politics* című folyóirat tematikus emlékező számot szentelt neki. Nem véletlen, hogy a tisztelgő számban Russel Dalton és Ian McAllister éppen azt hangsúlyozza, hogy a pártok intézményesítése és expanziója lett a demokratikus politika, vagy másképpen: a pártfejlődés lett a politikai fejlődés fundamentuma (Dalton–MacAllister, 2007: 139.). A szerzők arra is rámutatnak továbbá, hogy van hasonlóság az 1960-as és a 2000-es évek között: ahogy akkor is nagy különbségek voltak a politikai fejlődés intézményes (vagy éppen intézményen kívüli) mintái között, Latin-Amerika és Kelet-Közép-Európa újonnan demokratizálódó pártjai manapság sem a nyugati tömegpárti intézményesítési mintát követik (uo. 139.). Amiből logikusan következik a nyugati politikatudomány egyik legaktuálisabb összehasonlító kérdése a pártokkal kapcsolatban: az új demokráciákban vajon miért csökken a pártok institucionalizálásának igénye és mindebből milyen fejlődési pálya mutatkozik a pártok számára?

A választ a *Party Politics* 2007-es számában az 1966-os, eredeti kötet egyik szerkesztője és szerzője, Joseph LaPalombara is megpróbálja megadni. Az új demokráciák kapcsán a szerző elemzése már tükrözi azt a fajta visszafogottságot, illetve kritikát, amelyről az I. fejezetben már beszámoltam. LaPalombara az új demokráciákban nem is pártokat, hanem „szektariánus pártcsoportokat” lát, amelyek egyáltalán nem osztoznak a hagyományos pártok ama tulajdonosságában, hogy tisztelik a játékszabályokat. Épp ellenkezőleg: a szektariánus

pártcsoportok hatalomra kerülve megkísérik a játékszabályok felülvizsgálatát (2007: 145.). Ez viszont felveti azt a kérdést, hogy mi adja a mai pártok identitását, amelynek erodálása egyébként már a 60-as években elkezdődött (uo. 147.). A társadalom-integráló szerep semmiképp, hiszen LaPalombara épp arra a következtetésre jut, hogy egyre inkább gyengül a pártok hagyományos „instrumentum” (a társadalmat integráló vagy a politikai rendszert önmagában megváltoztatni képes) szerepe (uo.).

Röviden szólnom kell az 1966-os kötetéről, hiszen – ahogy mondtam – mégis csak ez tekinthető a pártfejlődési diszciplína fundamentumának. A kötet bevezető tanulmányában LaPalombara és Weiner – egybehangzóan Rokkan-nal és a 60-as évek szinte minden teoretikusával – hitet tesz a korabeli pártfolyamatok történelmi dimenzióban való vizsgálata mellett (La Palombara–Weiner, 1966: 7.). A történelmi folyamat vizsgálata – nagyban emlékeztetve Rokkan modelljére – ahhoz a tanulsághoz vezet a szerzőket, hogy megkülönböztessenek szervesen, hosszú folyamatban, illetve későn fejlődő országokat, s ez utóbbiak jellemzője, hogy a politikai problémák *együtt*, nem pedig hosszú időre elosztva jelentkeznek (uo. 14.). A hosszú és fokozatos fejlődés azért hasznos, mert e hosszú időintervallum alatt fejlődik ki maga a kompetitív pártrendszer is (uo. 25.), s ennek különféle stációi vannak. Az első a korai pártok parlamenteken belüli, klubszerű intézményesülése és harca a politikai döntések (policy) feletti kontrollért.

A szerzők szépen leírják, hogy „ahol a kívülről jövő pártok be tudtak illeszkedni az uralkodó politikai rendszerbe és így szocializálódtak a parlamentáris kormányzás követelményeihez, ott figyelemreméltó stabilitást láthatunk, illetve azt, hogy erős esély van a versengő pártok létrejöttére” (uo. 28.). Másfelől: „Ahol viszont ez a beilleszkedés nem volt zökkenőmentes, s ahol a meghatározó értékeken (parlamentari kormányzás) nem osztozott valamennyi szereplő, gyakran instabil rendszereket, nem pedig versengő pártokat találunk.” (Uo.)

A korszak megszokott toposzát ismételve a szerzők is éles különbséget tesznek a nyugati és a nem nyugati fejlődés között, s megállapítják, hogy például Afrikában nincsenek meg a parlamentáris fejlődéshez szükséges reprezentatív intézmények (uo. 30.). Bevezetik az „accelerated history” (felgyorsított fejlődés) fogalmát, arra utalván, hogy a fejlődő országok igyekeznek átugrani bizonyos fejlődési szakaszokat, amelyeket a nyugat sok évszázad alatt tett meg, mert úgy érzi, nem engedhetik meg maguknak a plurális demokrácia luxusát (uo. 32.).

A kötetben Hans Daalder (1966) szerint az országok egyik típusába a felgyorsított fejlődésű országok tartoznak, ahol a történelem egy állandósuló autoriter hatalmi szerkezetet és azon belül nagyon kicsiny underground demokratikus értelmiségi csoportokat produkál. Vannak az olykor előrelendülő, más-kor visszaeső országok (Franciaország, Olaszország, Ausztria, Németország); s az országok harmadik csoportja, amely a korai oligarchikus állapotból lassan fejlődtek át stabil demokráciákká (Anglia, Belgium, Hollandia, Svájc). A szer-

zõ a politikai fejlődés 19. század előtti időszakában fontos vízválásztónak tekintti a centralizáció mértékét és lefolyását. Megállapítja, hogy az angol és a svéd példában a centralizáció időben korán jött, és viszonylag kis feszültséggel járt. Az időbeli koraiság Franciaországban is megvolt, de nagy társadalmi ellenállást váltott ki. Hollandiában és Svájcban későn jött a centralizáció, de fokozatosan valósult meg, Németországban és Olaszországban pedig későn is jött és sok erőszakkal járt. Nyilvánvaló, hogy a négy közül az első és a harmadik a legsikeresebb: a centrális hatalom *fokozatosan* éri el eredményeit a társadalomban, s a folyamat másik oldalán a regionális és társadalmi csoportok is növekvő módon *hatnak vissza* a hatalomra. Így a társadalmi integráció és a pluralizmus esélyei javulnak (uo. 45.). Daalder voltaképp a fokozatos fejlődés értékeit állítja szembe a „nyers átmenetekkel” (uo. 48.). Míg az országok 1. és 3. csoportjában természetes módon alakult ki a pluralizmus, a 2. és a 4. csoportban prolongálódtak az egyenlőtlenségek és megmaradtak a privilégiumok (uo. 49.).

Természetszerűleg az ipari forradalom is komoly befolyást gyakorolt a nyugat-európai politikai és pártfejlődésre, s Daalder szerint kis túlzással a modern politikai pártot az ipari forradalom szülöttjének tekinthetjük (uo. 52.). Az ipari forradalom hozza létre azokat a feltételeket, amelyek révén a pártok kialakíthatják hosszú időn keresztül elsődleges szerepüket az egyes társadalmi csoportok integrálásában. Arról is ír, hogy Európában a pártrendszerek – részint a régi és az új elitök közötti egyensúly, részint a bürokrácia direkt politikai irányítás alól való kivonása, részint pedig a társadalmi érdekek pártok általi képviselete révén – fokozatosan és egyre kohézívebbé váltak (uo. 61.).

A holland kutató kiemelten foglalkozik a holland történelmi és a késő 19. századi fejlődéssel, amelynek során katolikusok és kálvinisták szegmentált politikai szervezeteket hoztak létre, viszont ennek ellensúlyozására a kormányzásban közösen vállaltak felelősséget, biztosítva ezzel, hogy híveik integrálódjanak a rendszerbe, demokratikussá és integráltabbá téve azt (uo. 63.).²⁰ Megállapítja azt is, hogy a norvég keresztények egynémely csoportjait korántsem sem sikerült integrálni a rendszerbe és a társadalmi integráció nem volt sikeres a Habsburg–Magyar Monarchiában sem. Mindezek kapcsán újabb érdekes elméleti kérdést vet fel: vajon mitől függ, hogy míg az egyik típusú fragmentációból eredményes hatalmi szerkezet és társadalmi együttműködés származik, addig a másiktól nem? (Uo.)

De amíg a politikai fejlődés és a pártfejlődés regionális mintáiról szóló tanulmányok nagy részére ma már szinte senki nem emlékszik, annál inkább vált klasszikussá Otto Kircheimernek szintén a kötetben található tanulmánya. Pedig, ha megnézzük: Kircheimer is „történelmi” pártkutató, ám – Rokkanhoz hasonlóan – neki is van olyan elméleti ajánlata, amely „kiszorítja” a történelmi mondanivalót. S ez – a nyugat-európai pártrendszer 1945 utáni átalakulása

kapcsán – a *catch-all party* kategóriája. Mivel azonban itt is áll az, ami Rokkan törésvonal-elmélete kapcsán (az utókor a *catch-all* interpretációját széleskörűen elvégezte²¹), most sem ezt a dimenziót, hanem Kircheimer tágabb történeti megállapításait idézem fel röviden.

E tágabb történeti elemzés keretében a szerző – Anglia példáján – rámutat, hogy a brit demokratikus fejlődés megalapozásában érintett két legfontosabb társadalmi osztály, az arisztokrácia és a burzsoázia közötti ozmózis már jóval az ipari forradalom előtt megtörtént (Kircheimer, 1966: 177.). Csatlakozva a kötet más szerzőihez, ő is a folyamat *hosszú* kibontakozását tartja lényegesnek, amit egyébként a konstitucionalizmus kategóriájával jellemez. A hosszú alkotmányos fejlődés során nem csupán a középosztályt, de a később létrejövő munkásosztályt is sikerül integrálni, s ez biztosítja a pártok sikerességét és nélkülözhetetlen szerepét. Máshol (például Franciaországban) kevésbé sikeres a társadalmi integráció. A konfliktus egészen a 20. századig akut: hagyományos elitpártok és baloldali tömegpártok két külön blokként állnak szemben egymással anélkül, hogy közöttük valamiféle „érett politikai partnerség” kifejlődhetett volna (uo. 183.). Kircheimer levezeti: volt ahol könnyebben, s volt ahol nehezebben sikerült a tömegek politikai integrációja. Ahol a folyamat sikerebb volt, ott a második világháború után könnyebben jöttek létre immár a *catch-all* pártok, másutt viszont a két elkülönült politikai tömb konfliktusai később is megmaradtak.

Láthatjuk tehát: a 60-as évek pártkutatási mainstreamje történeti és makrotársadalmi alapokon nyugodott. A későbbiekben a történeti kontextusú pártfejlődés-kutatás egy érdekes kettősségre, a „continuity and change” (állandóság és változás) együttes jelenlétére kezdett koncentrálni. Ugyancsak számottevő része lett a kutatásoknak a *nemzeti* pártrendszerek kifomálódása.²²

A 90-es évektől, az összehasonlító pártkutatások eme új hullámába illeszkedően megjelenik például Daniele Caramani tanulmánya, amelyben a szerző 18 nyugat-európai ország 150 éves fejlődési folyamatát hasonlítja össze a nemzeti pártrendszerek kifomálódása szempontjából. Csak érdekesség: kelet-közép-európai országokkal azért nem foglalkozik, mert (mint fogalmaz) igen problematikus azok 1945 utáni fejlődéstörténete (Caramani, 2005: 297.). Ugyanakkor a 150 év 535 vizsgált választásai teljes körű adatokat a 18 országból csak 4-re, Belgiumra, Dániára, Svájcra és Nagy-Britanniára tartalmaznak.

Ugyancsak évszázados trendeket fog át Peter Mair és Stefano Bartolini Rokkan-díjas könyve, amelyben az 1885 és 1985 közötti száz évben 13 nyugat-európai ország 303 választását vizsgálják, döntően a szavazói illékonyosság és a választói rendszerek stabilizálódása szempontjából. A szerzők egyik fő célja – megint csak illeszkedve más kutatók koncepciójához is –, hogy bemutassák a hagyományos törésvonalak, egészen pontosan az osztály-törésvonal hanyatlását. Az osztály-törésvonal szerepe – mint könyvükből kiderül – meg-

változott: versenyméretéből identifikálódási területté vált (Bartolini–Mair, 1990: 290.). Peter Mair egy nagyjából ugyanekkor írott tanulmányában idézi az ugyancsak politikatudós Carl Friedrichet, aki arról beszél, hogy a pártfejlődés *sokkal nagyobb* dinamikájú, mint a politikai élet egyéb területein zajló fejlődések. A pártok világában nincs végső eredmény, nincs egy végleges minta, sokkal inkább beszélhetünk folyamatos változásról (Friedrich, 1968: 452.; idézi Mair, 1989: 255.). De ekkor, a 90-es évek elején már nem pusztán ennek a megállapítása a döntő, hanem az, hogy a pártok változásának milyen szintjei és típusai vannak. Mair pontosan arról beszél, ami ennek a könyvnek is alapkérdése: ha nincs kritériumrendszerünk a változás fogalmának definiálására, akkor végső soron azt sem tudjuk majd eldönteni, mit tekinthetünk változásnak és mi az, ami inkább folyamatosság (Mair, 1989: 256.).²³

Természetesen ilyen kritériumrendszer a mai napig nem áll egyértelműen rendelkezésünkre. Nem tudjuk tehát azt mondani, hogy a nemzetközi politikatudomány tálcán kínálna nekünk egy olyan algoritmust, amelyet csak „alkalmazni” kell a magyar pártfejlődés értelmezésére. Azt viszont határozottan mondhatjuk, hogy – nem kis részben Mair, Bartolini és mások hatására – a 90-es években kurrens témává válik a pártváltozások elméleti és empirikus értelmezése. Egyfelől a kutatások centrumába kerül a „pártszervezeti projekt”, ami ismét csak egy történeti kutatási irány lesz. Ennek során ismét csak Peter Mairt kell említenünk, aki Richard S. Katz társaságában megírja a 90-es évek talán legismertebb politikatudományi cikkét, a pártok szervezeti típusainak történeti fejlődéséről (Katz–Mair, 1995, magyarul: 2001). Egy 14 évvel később írott dolgozatukban – visszatekintve az 1995 cikk előtti időkre – megállapítják (és joggal), hogy a politikatudomány az 1990-es évek előtt nem nagyon vizsgálta a pártszervezetek változásának (a demokrácia típusának változásával összefüggő) kérdését. Holott a pártszervezeti fejlődés sokkal változatosabb képet mutat, mintsem, hogy abban egyedül (mint azt a politikatudomány mainstream iránya teszi) a tömegpárti szervezeti mintát lehetne csak azonosítani (Katz–Mair, 2009: 754.).

Az 1995-ös alapcikkekben a szerzők épp a pártszervezeti típusok történeti sokféleségét hangsúlyozzák, amelynek végpontján – természetesen átmeneti jelleggel – a *kartellpártok* állnak. Azonban a pártfejlődésben „abszolút” végpont: „minden új párttípus további fejlődést ösztönző reakciót vált ki, ami aztán elvezet egy újabb párttípushoz” (Katz–Mair, 2001: 132.).²⁴ A szerzők innovációját illetően azonban kinek-kinek megvannak a preferenciái. A legtöbben – ahogy ez a magyarországi recepcióban is megmutatkozik – a „kartell-tézist” tartják az elmélet legizgalmasabb kihívásának.²⁵ Szerintem legalább ilyen izgalmas kérdés a pártváltozási folyamatok és a demokrácia változási folyamatok összekapcsolása, vagy éppen annak felvetése, hogy miközben továbbra is alapvetőnek tekintjük a pártok összehasonlító kutatását, hogyan fordíthatunk mégis nagyobb figyelmet a helyi sajátosságokra, hiszen ezek kutatására

az utóbbi időben talán kisebb figyelmet fordítottak a kutatók (Katz–Mair, 2009: 762).²⁶ Ami – az összehasonlító pártkutatások évtizedei után – kétségkívül egy újszerű és elgondolkodtató perspektíva, s talán van kötődése a 2000-es évektől elinduló – a nemzeti sajátosságokra és a történeti fejlődésre ismét jobban koncentráló – kutatási paradigmához.

Természetesen még hosszasan lehetne sorolni a pártelméletben a 2000-es években megjelenő új eredményeket. Az világos – LaPalombara 2007-es vizsgálatainak, Mair önálló, vagy társszerzőkkel írott publikációi, de másokéi is mutatják –, hogy az utóbbi évtized szerzői alapvető revíziót szorgalmaznak a pártok szerepével kapcsolatban. Bartolini és Mair (bizonyos értelemben ellentmondva a néhány évvel későbbi, s imént bemutatott Katz–Mair-cikknek) egy 2003-ban magyarul is megjelent publikációban egyértelműen fogalmaz: nagyon komoly különbség van a demokráciák első és második hullámában, valamint harmadik és negyedik hullámában részt vevő pártok között (Bartolini–Mair, 2003: 159.). Ezért is a kutatók feladata megérteni, miben különbözik a pártok *történelmi* szerepe a maiétól (uo. 168.). További kihívás az intézményes funkció újragondolása. A korai pártok társadalom-integráló szerepet töltek be, ami a politikai rendszerbe belépő új tömegek integrációját jelentette. (uo. 162.). Nyilvánvaló, hogy az ilyen jellegű szerep erősen hanyatlik, ami persze nem azonos a *pártok* hanyatlásával. A szerzők adaptálódási kihívásként írják le a pártok mai funkcióváltozásának kérdését, s azt állítják, hogy a képviselői funkció lényegében minimalizálódott az *eljárás*i funkciók rovására (uo. 166.). Talán meglepőnek tűnik, de következtetésük az, hogy – éppen az eljárás funkció megerősödése és a képviselői hanyatlása miatt – a pártok ma centralizáltabbnak tűnnek, mint akár fél évszázaddal korábban (uo. 166.).

Végezetül kiemelem még, hogy – ugyanezt a nyomvonalat követve – Luciano Bardi, Stefano Bartolini és Alexander Trechsel (Bardi–Bartolini–Trechsel, 2014/a és 2014/b) foglalkozik behatóan a pártok 21. századi szerepével, a pártváltozás és a demokrácia válságának összefüggéseivel. A szerzők befejezettnek tekintik a „párthegemóniát”, mégpedig azért, amiről már az említett 2003-as cikk is szól: a társadalmi reprezentáció gyökerei megszűnnek. Ugyanakkor viszont a pártok intézményes (értsd: állami) jelenléte nagyon is növekszik, hiszen mintegy az állam részeivé transzformálják magukat (Bardi–Bartolini, 2014/b: 241.).

Összegezve szeretném táblázatos formában is elrendezni az elmondottakat. A táblázat négy egységbe rendeződik. Az első rovatban a tanulmányomban szereplő két domináns irányzat neve szerepel. A másodikban megadom azokat a korszakokat, amelyekben a két domináns irányzat az 1960-as éveket követően fejlődött. A harmadik egység tartalmazza az egyes korszakokhoz kötődő tartalmi jellemzőket, a negyedik pedig a szerzők nevét és zárójelben azokat a műveiket, amelyeket relevánsnak tekintek.

A politikai fejlődésre és a pártfejlődésre vonatkozó kutatások korszakolása: jellemzők és művek²⁷

Domináns Irányzatok	Korszakok és változások	Jellemzők	Szerzők és művek
1. Politikai fejlődés	A/ 1960-as, 70-es évek: „ideológiai” alapú politikai fejlődés-kutatások;	Geopolitikai szemlélet, a nyugati és a nem nyugati hagyományok megkülönböztetése.	Pye, 1958, Diamant, 1959, Cutright, 1963, Huntington, 1968, Pye, 1965, Weiner, 1965, Lijphart, 1971, Mann, 1970
	B/ 1980-as évek: Amerikai Politikai Fejlődés (APD);	Az amerikai állam kialakulása, intézmények, informális szabályok Neoinstitucionalizmus, rendszerszerűség helyett „rendszer-telenség”-kutatás.	Skowronek, 1982; Zelizer, 2003; Orren–Skowronek, 2003.
	C/. 2000-es évek: Kelet-Közép-Európa történelmi fejlődése kutatások	A törésvonalak aktualizálása Kelet-Közép-Európára, történelmi szemléletű újraértékelés.	Toole, 2007; Capoccia–Ziblatt, 2010.
2. Pártfejlődés	A/ 1960-as évek: összehasonlító pártkutatások kezdete	Pártok kialakulása Európában, parlamenti és parlamenten kívüli pártok, pártok és választók, makrotörténelmi szemlélet	Rokkan, 1968. Lipset–Rokkan, 1967. LaPalombara–Weiner, 1966.
	1980-as, 1990-as évek – napjaink	Párváltozások: continuity and change, választások összehasonlító elemzése, pártstratégiák, ideológiák változása.	Wolinetz, 1991.; Katz–Mair, 1995/2001; Daalder–Mair eds, 1983; Wolinetz ed, 1988; Bartolini–Mair, 1990; Holt, 1992; Broughton–Donovan eds., 1999; Campbell, 2006; Gunther et al, 2002; Bardi–Bartolini–Treichsel, 2014/a és 2014/b; Caramani, 2005.

KONKLÚZIÓ

A fenti tanulmányban az 1960-as években mainstreamnek tekinthető kutatási irányzat, a politikai fejlődés (és speciális ágazataként a pártfejlődés) diszciplína kialakulását és későbbi fejlődésének néhány releváns vonását tekintettem át. Abból indultam ki, hogy ez az irányzat a saját korában azért válhatott mainstreammé, mert nagyon jól ötvözte magába a korszak erős történeti érdeklődését. Azt is megállapítottam, hogy ha – egy más aspektusból – a liberális demokrácia felől közelítjük ezen irányzatot, akkor abban a demokratikus elem a hangsúlyosabb a liberális rovására.

A dolgozat jelzi azt is, hogy ezzel a felfogással szemben kezdettől létezik egy másik is, amely azután az 1980-as évek közepén válik győztes paradigmává, s ez a tranzitológia. E paradigma egyfelől már (a demokráciával bizonyos értelemben szemben) a liberalizmus értékvilágát érvényesíti, továbbá csekélyebb a történeti érdeklődése és sokkal erőteljesebben jelen-függő, mint elődje. A dolgozat azonban csak utal erre a vitára, részleteiben azt nem elemzi. Mindez nem jelenti azt, hogy a vita elemzése nem lenne szükséges és tanulságos.

Amit viszont igyekeztem elemezni és bemutatni, az a politikai fejlődés és a pártfejlődés korai irodalma, illetve mindkét irányzat későbbi bővülése és változása.

Arra jutottam, hogy a politikai fejlődés irányzatán belül három nagyobb korszak – s azon belül három különböző megközelítés – különíthető el, míg a pártfejlődésre vonatkozóan két különböző szakaszt különítettem el (ahogyan az a táblázatból is látható). Személy szerint örülök annak, hogy az elmúlt években mind a politikai, mind pedig a pártfejlődés kutatásában újra megerősödni látszanak azok a megközelítések, amelyek fontosnak tekintik témájuk történelmi kontextusát.

A dolgozat nem titkolt célja volt az is, hogy ráirányítsam a figyelmet a politikatudományon belüli folyamatos viták jelentőségére, illetve arra: nem biztos, hogy egy korábbi vezető paradigma véglegesen eltűnik a színről, amikor tudományos riválisa a helyébe lép. 1990 után sokáig úgy tűnt, hogy az akkor győztes – és erősen a jelen folyamatira koncentráló – tranzitológiai paradigma *végleg* kiszorítja elődjét, a politikai fejlődés különböző elméleteit. Mégsem ez történt. Részben búvópatakként, részben nagyon is markánsan a visszaszorulás idején is megmaradtak a korábbi elméletek. A fenti tanulmány ezeket próbálta összerendezni, egyúttal rámutatva: a politikai fejlődés és a pártfejlődés kutatása mostanában új impulzusokkal bővült, de már pusztán az is sok új szempontot adhat, ha a régi szövegeket újraolvassuk.

JEGYZETEK

- ¹ A két kategória Sheri Bermantól származik. Ő fogalmazza meg, hogy a prekondicionisták azok, akik szerint a társadalmak demokratikus átmenetéhez bizonyos társadalmi, gazdasági, kulturális (elő)feltételekre van szükség, míg az univerzalisták úgy vélik: a demokrácia létrejötte nem előfeltétel-függő, s univerzális módon létrehozható a világ különböző pontjain. Lásd: Berman, 2007: 28–29. Lásd még ehhez: Kitschelt, 1992; Husz, 1997.
- ² A rengeteg anyag közül ezúttal csak Capoccia és Ziblatt alapvető dolgozatát említem meg: Capoccia–Ziblatt, 2010.
- ³ A demokratizálási hullámok vizsgálata nem tartozik szorosan a tanulmány körébe. Röviden annyit, hogy – követve Hintonon periodizálását – a 2. hullám a II. világháború utáni demokratizálást jelenti, döntően Németországot és a kisebb nyugat-európai országokat. Vö.: Huntington, 1991.
- ⁴ Másképpen úgy is mondhatnánk: csak az előfeltételekre építkezve lehet a demokratizálást megindítani. Lipset (1959) például ennek a megközelítésnek az egyik legbefolyásosabb képviselője.
- ⁵ Ez utóbbi szellemében indulnak meg Rokkan kisállam-kutatásai is, amelyekből később nagy nemzetközi projektek és folyóiratok és politikatudományi szervezetek születnek. Egyébként a „developmental” kutatási irányzat szinte minden fontos kutatási területet áthatja. A neves külpolitikai stratégia, Kenneth Waltz a komoly fejlődési különbségeket mutató országok egymás mellettségének stabilitását hangsúlyozza (Waltz, 1964), de a fejlődés-elmélet áthatja az oktatás- és neveléspolitikát is. Lásd például a Comparative Education Review című folyóirat 60-as évek első felében megjelenő számait. Különösen: Adams, 1965; Sanders, 1969. Ugyancsak gyakori kutatási téma az értelmiségiek és a politikai fejlődés viszonyának vizsgálata. Lásd például: Shils, 1960. Különösen 273–277.
- ⁶ A politikai fejlődés és a politikai integráció témája a 60-as évek egyik slágertémája. Lásd erről: Weiner, 1965. Weiner írása az *Annals of the Academy of Political and Social Science* témáról szóló tematikus számában jelent meg. Lásd még Michael Mann alapművét: Mann, 1970.
- ⁷ Tíz megközelítésmódot különít el: 1. A politikai fejlődés, mint a gazdasági fejlődés előfeltétele; 2. Mint az ipari társadalmak jellegzetessége; 3. Mint politikai modernizáció; 4. Mint nemzetállami működés; 5. Mint közigazgatási-adminisztratív fejlődés; 6. Mint tömegmobilizáció és participáció; 7. Mint demokrácia-építés; 8. Mint stabilitás és fegyelmezett változás; 9. Mint mobilizáció és hatalom; 10. Mint egy aspektusa a multidimenzióális társadalmi változásfolyamatnak. Lásd, Pye, 1965: 1–12.
- ⁸ Lásd erről a hibrid (deficites stb.) rendszerek hatalmas irodalmát.
- ⁹ S e miatt nagyon sok kritika is illette az irányzatot.
- ¹⁰ „Azoknak, akiket az APD lenyűgöz, mégsem tud segíteni, igaz legalább felkelti az érdeklődést”. Lásd Gerring, 2003: 82.
- ¹¹ Julian Zelizer: Stephen Skowronek’s Building a New American State and the Origins of American Political Development. *Social Science History*, 2003, Fall, 425–441.
- ¹² Például Bensel, 1990; Smith, 1997; Shefter, 1994; Pierson–Skocpol, 2007.
- ¹³ Az ADP változáselmélete itt igen közel kerül Norbert Elias felfogásához: lásd: Elias, 2004: 21.
- ¹⁴ Lásd például: Acemoglu–Robinson, 2001 és úók, 2013.

- ¹⁵ A jelenre vonatkozóan és Afrika vonatkozásában a makrointézmények erősségéről és a mikrointézmények gyengeségéről Mangcu, 2012. A jövőt illetően lásd a folyóirat: *New Institutions for Development* c. tematikus számát, 2010. March.
- ¹⁶ Lipset–Rokkan, 1967; Rokkan, 1968; LaPalombara–Weiner (eds), 1966, LaPalombara, 2007.
- ¹⁷ Az életmű legfontosabb teoretikus felfedezéseiről lásd Flora (1999). A történeti szociológiai módszerről: Kommissrud, 2009. Az életpálya legfontosabb állomásairól lásd: Daalder, 1979.
- ¹⁸ Az intézményben olyan korszakos nevek szerepelnek, mint Richard Rose, Robert Dahl, Val Lorwin és mások.
- ¹⁹ A két háború közötti időszakra vonatkozó hipotézisek „igen” – „nem” (melyik hipotézis teljesült, melyik nem) adatait lásd az 554., illetve az 556–557. oldalon. Mindezekből azt a következtetést vonja le, hogy „A pártfejlődés történeti modellje gyakrabban vall kudarcot, mint amennyiszer teljesül.” Toole, 2007: 557.
- ²⁰ A kis országok – köztük Hollandia – politikai és pártrendszerének kutatása ebben az időszakban már (éppen Daalder, de még inkább Lijphart révén) megindult, s már tisztában voltak a konszociációs demokrácia vagy a pillarizáció fogalmával.
- ²¹ Lásd például: Wolinetz, 1991; Katz–Mair, 1995/2001.
- ²² Csak néhány monografikus példa: Daalder–Mair eds, 1983; Wolinetz ed, 1988; Bartolini–Mair, 1990; Holt, 1992; Broughton–Donovan eds, 1999; Mair, 1997; Campbell, 2006; Gunther et al, 2002.
- ²³ Ebben a pártrendszer problémáiról szóló tanulmányban Mair mindezt a brit Munkáspárt példáján veti fel. Hiszen azt állapítja meg, hogy a Labour nyilvánvalóan más a 80-as évek végén, mint 1945 után volt. De pontosan azért, hogy a két időpont közötti változás mibenlétét megértse, veti fel azt, hogy kritériumrendszert kellene kidolgozni.
- ²⁴ Az egyik szerző, Katz az 1995-ös cikk után 5 évvel már a poszt-kartellpártokról értekezik, ketten együtt pedig a 2009-es „újrértékelő” cikkben felvetik azt is, hogy a jövőben lehet-e még pártrendszeréről beszélni. Dilemmatikus felvetésük, hogy a jövőben jóval komolyabban kell koncentrálni a „pártok, mint networkok szerveződési elv” vizsgálatára. Katz–Mair, 2009: 762.
- ²⁵ Lásd a – Körösenyi András által kezdeményezett – vitát a Századvég című folyóirat 2001-es évfolyamában.
- ²⁶ Itt külön is köszönöm anonim referensem pontosító észrevételét. Lásd még a témához Peter Mair híres tanulmányát: *The Limited Impact of Europe on National Party Systems*. Mair, 2000: 27–51.
- ²⁷ A táblázatban nem szerepel minden, a dolgozatban megemlített szerző és mű, néhány olyan viszont igen, amely a szövegben nem került tárgyalásra. Az irodalom természetesen lényegesen szélesebb, mint amennyi az adott keretek között elfért.

IRODALOM

Acemoglu, Daron–Robinson, James A. (2001): *The Colonial Origins of Comparative Development: An Empirical Investigation*. *American Economic Review*, December, 1369–1401.

- Acemoglu, Daron–Robinson, Michael (2013): *Miért buknak el nemzetek? A hatalom, a jólét és a szegénység eredete*. HVG Könyvek.
- Adams, Don (1965): The Study of Education and Social Development. *Comparative Education Review*, October, 258–269.
- Almond, Gabriel et. al. (1955): A Suggested Research Strategy in Western European Government and Politics. *American Political Science Review*, December, 1042–1049.
- Bardi, Luciano–Bartolini, Stefano–Trechsel, Alexander: (2014/a): Party Adaptation and Change and the Crisis of Democracy. *Party Politics*, 2. 151–159.
- Bardi, Luciano–Bartolini, Stefano–Trechsel, Alexander (2014/b): Responsive and Responsible? The Role of Parties in Twenty-First Century Politics. *West European Politics*, 2. 235–252.
- Bartolini, Stefano–Mair, Peter (1990): *Identity, Competition, and Electoral Availability: The Stabilization of European Electorates: 1885–1985*. Cambridge–New York, Cambridge University Press.
- Bartolini, Stefano–Mair, Peter (2003): Kihívás a pártokkal szemben a régi és az új demokráciákban. *Politikatudományi Szemle*, 2., 157–174.
- Bensel, Richard (1990): *Yankee Leviathan: The Origins of Central State Authority in America, 1859–1877*. Cambridge University Press.
- Berman, Sheri (2007): How Democracies Emerge? Lessons from Europe. *Journal of Democracy*, January, 28–41.
- Boix, Carles–Miller, Michael–Rosato, Sebastian (2013): A Complete Data Set of Political Regimes, 1800–2007. *Comparative Political Studies*, December, 1523–1554.
- Broughton, David–Donovan, Mark (eds.) (1999): *Changing Party Systems in Western Europe*. London–New York, Pinter.
- Campbell, James, E. (2006): *Party Systems and Realignments in the United States, 1868–2004*. *Social Science History*, Fall, 359–386.
- Capoccia, Giovanni–Ziblatt, Daniel (2010): The Historical Turn in Democratization Studies: A New Research Agenda for Europe and Beyond. *Comparative Political Studies*, September, 931–968.
- Caramani, Daniele–Hug, Simon (1998): The literature on European parties and party systems since 1945: a quantitative analysis. *European Journal of Political Research*. June, 497–524.
- Caramani, Daniele (2005): The Formation of National Party Systems in Europe: A Comparative-Historical Analysis. *Scandinavian Political Studies*. 4., 295–322.
- Cutright, Phillips (1963): National Political Development: Measurement and Analysis. *American Sociological Review*, April, 253–264.
- Daalder, Hans–Mair, Peter eds, (1983): *Western European Party Systems: Continuity and Change*. Sage Books.
- Daalder, Hans (1966): Parties, Elites and Political Developments in Western Europe. In: LaPalombara–Wiener (eds): *Political Parties and Political Development*. Princeton University Press.
- Daalder, Hans (1979): Daalder, Hans (1979): Stein Rokkan 1921–1979: A Memoir. *European Journal of Political Research*, July, 337–355.
- Dalton, Russell J.–McAllister, Ian (2007): Political Parties and Political development. A New Perspective. *Party Politics*, 2., 139–140.
- Dennon (1969): Political Science and Political development. *Science and Society*, 3., 285–298.

- Diamant, Alfred (1959): Is There a Non-Western Political Process? Comments on Lucian W. Pye's „The Non-Western Political Process”. *Journal of Politics*, February, 123–127.
- Elias, Norbert (2004): *A civilizáció folyamata*. Gondolat Kiadó.
- Flora, Peter (1999): *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe: The Theory of Stein Rokkan*. Oxford University Press.
- Friedrich, Carl (1968): *Constitutional Government and Democracy: Theory and Practice in Europe and America*. (4th edn.) Waltham, Blaisdell.
- G. Márkus György (1997): A törésvonalak három családja a kelet-közép-európai pártrendszerekben: Magyarország példája. *Politikatudományi szemle*, 1., 42–54.
- Gerring, John (2003): *APD from a Methodological Point of View Studies in American Political Development*. Spring, 82–102.
- Gunther, Richard et al. (2002): *Political Parties. Old Concepts and New Challenges*. Oxford University Press.
- Holt, Michael, F (1992): *Political Parties and American Political Development: From the Age of Jackson to the Age of Lincoln*. Baton Rouge, Louisiana State University Press.
- Hopkins, Raymond F. (1969): Aggregate Data and the Study of Political Development. *The Journal of Politics*, February, 71–94.
- Huntington, Samuel P. (1965): Political Development and Political Decay. *World Politics*, April, 386–430.
- Husz Dóra (1997): Elit-játszmák: A posztkommunista elit kialakulása. *Politikatudományi Szemle*, 3., 71–104.
- Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century*. University of Oklahoma Press.
- Johancsik János–Fricz Tamás (1997): Pártok és választópolgárok kapcsolattartása. *Politikatudományi Szemle*, 4., 59–88.
- Katz, Richard S.–Mair, Peter (2009): A Cartel Party Thesis: A Revisited. *Perspectives on Politics*. December, 753–766.
- Katz, S. Richard–Mair, Peter: A pártszervezet változó modelljei és a pártdemokrácia. *Politikatudományi szemle*, 3., 131–156.
- Kesselman, Mark (1973): Order or Movement? The Literature of Political Development as Ideology. *World Politics*, October, 139–164.
- Kircheimer, Otto (1966): The Transformation of the European Party Systems. In: LaPalombara–Wiener (eds.): *Political Parties and Political development*. Princeton University Press.
- Kitschelt, Herbert (1992): Political Regime Change: Structure and Process-Driven Explanations? *American Political Science Review*, December, 1028–1034.
- Kommisrud, Arne (2009): *Historical sociology: a Rokkanian approach to Eastern European development*. Lexington Books.
- Körösényi András (1996): Nomenklatura és vallás. Törésvonalak és pártrendszer Magyarországon. *Századvég*, 1., 67–93.
- LaPalombara, Joseph–Weiner, Myron (1966): *Political Parties and Political Development*. Princeton, Princeton University Press.

- LaPalombara, Joseph (2007): Reflections on Political Parties and Political Development, Four Decades Later. *Party Politics*, March, 141–154.
- Lijphart, Arent (1971): Cultural Diversity and Theories of Political Integration. *Canadian Journal of Political Science*, March, 1–14.
- Lipset, Seymour Martin (1959): Some Social Requisites of Democracy: Economic Development and Political Legitimacy. *American Political Science Review*, March, 69–105.
- Lipset, Seymour Martin–Rokkan, Stein (1967): *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. Toronto, The Free Press.
- Mair, Peter–Katz, Richard S. (1995): Changing Models of Party Organization and Party Democracy. The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics*, 1., 5–28.
- Mair, Peter (1989): The Problem of Party System Change. *Journal of Theoretical Politics*, 3., 251–276.
- Mair, Peter (1997): *Party System Change: Approaches and Interpretations*. Oxford University Press.
- Mair, Peter (2000): The Limited Impact of Europe on National Party Systems. *West European Politics*, 4., 27–51.
- Mann, Michael (1970): The Social Cohesion of Liberal Democracy. *American Sociological Review*, June, 423–439.
- Orren, Karen–Skowronek, Stephen (2004): *The Search for American Political Development*. New York, Cambridge University Press.
- Piersol, Paul–Skocpol, Theda (2007): *The Transformation of American Politics: Activist Government and the Rise of Conservatism*. Princeton University Press.
- Pye, Lucien (1958): The Non-Western Political Process. *Journal of Politics*, Augustus, 468–486.
- Pye, Lucien (1965): The Concept of Political Development. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*. March, 1–13.
- Rokkan, Stein (1968): Politics in the Smaller European Democracies: A Developmental Typology. *Comparative Studies in Society and History*, January, 173–210.
- Róna Dániel (2008): A törésvonal fogalma a politikatudományban. *Politikatudományi szemle*, 4., 121–144.
- Rustow, Dankwart, A. (1957): New Horizons for Comparative Politics. *World Politics*, July, 530–549.
- Sanders, Donald P. (1969): Toward a Theory of Educational Development. *Comparative Education Review*, October, 276–293.
- Shefter, Martin (1994): *Political Parties and the State: The American Historical Experience*. Princeton, Princeton University Press.
- Shils, Edward (1960): Political Development in the New States. *Comparative Studies in Society and History*, Apr., 265–292.
- Skowronek, Stephen (1982): *Building a New American State: The Expansion of National Administrative Capacities, 1877–1920*. Cambridge University Press.
- Smith, Rogers, M. (1997): *Civil Ideals: Conflicting Visions of Citizenship in US History*. New Haven, Yale University Press.
- Toole, James (2007): The Historical Foundations of Party Politics in Post-Communist East Central Europe. *Europe-Asia Studies*, June, 541–566.
- Waltz, Kenneth (1964): The Stability of a Bipolar World. *Daedalus*, Summer, 881–909.

- Wiener, Myron (1965): Political Integration and Political Development. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 1., 52–64.
- Wolinetz, Steven, B. (1991): Party System Change: The Catch-All Tehisis Revisited. *West European Politics*, 1., 113–128.
- Wolinetz, Steven, B. (ed.) (1988): *Parties and Party Systems in Liberal Democracies*. London, Routledge.
- Xolela Mangcu (2012): Rethinking Africa's Political Economy: An institutionalist perspective on South Africa. *Development*, 4., 477–483.
- Zelizer, Julien (2003): Stephen Skowronek's *Building a New American State* and the Origins of American Political Development. *Social Science History*, 3., 425–441.

RECENZÍÓK

Pető Zoltán

A józanság politikája

Egedy Gergely az amerikai konzervatív gondolkodásról

Tóth I. János

A kollektív cselekvéstől a társadalmi részvételig

A JÓZANSÁG POLITIKÁJA

Egedy Gergely az amerikai konzervatív gondolkodásról

Pető Zoltán

(PPKE Társadalomtudományi kar – politikaelméleti doktori iskola,

ELTE BTK morál- és politikafilozófiai doktori iskola)

„A szabadságot akkor lehet megőrizni, ha olyanoknak vesszük az embereket amilyenek, és nem olyanoknak, amilyeneknek lenniük kellene.”

(John Adams)

(Egedy Gergely: Konzervatív gondolkodás és politika az Egyesült Államokban. Századvég, 2014, 560 oldal, 4500 Ft)

Egedy Gergely, az angolszász gondolkodás, a politikaelmélet és politikatörténet kiváló kutatója, a brit konzervatív hagyomány alapos feltérképezése után (*Brit konzervatív gondolkodás és politika [XIX–XX. század]*. Századvég, Budapest, 2005) legújabb könyvében az amerikai konzervatív hagyománnyal foglalkozik. Az amerikai konzervatív gondolkodás történetéről már született magyar nyelven egy monográfia (Békés Márton: *Amerikai neokonzervativizmus. Egy kisiklott ellenforradalom*. Századvég, Budapest, 2008.), Egedy azonban Békéssel ellentétben a jelenlegi helyzet mintegy kétszáz éves előzményeire fókuszál: a konzervatív eszmeáramlatot a függetlenségi háborútól kezdve az 1970-es évekig követi végig. A kötet összesen huszonnégy fejezetre tagolódik, az Egyesült Államok politikai történetéhez lazán kapcsolódva, időrendben haladva mutatja be az egymástól olykor bizony igen élesen elütő amerikai konzervatívok nézeteit. Az elemzés a jelentősebb gondolkodók életpályájával és egyéniségével is megismertet minket, a szerkezet tehát hasonló a szerzőnek a brit konzervatívokat bemutató tíz évvel ezelőtt megjelent munkájához, most azonban a mintegy hétéves kutatómunka során még hatalmasabb anyagot dolgozott fel Egedy. Széles körképet kapunk a kötetbe felvett gondolkodók politikafilozófiai, szociológiai, gazdasági, történetfilozófiai vagy éppen teológiai és metafizikai nézeteiről is.

A vaskos és meglehetősen impozáns kivitelű kiadványnak már a borítója is sokat sejtet: egy XIX. századi brit városképet idéző, patinás épületsort láthatunk, a háttérben pedig modern felhőkarcolók sziluettje sejlik fel. Egyértelmű utalás ez a „finomkodó hagyomány” (*genteel tradition*) nagy spanyol-amerikai kritikusra, „a demokrácia nyelvén a demokrácia ellen érvelő” Santayanára. A filozófus szerint „Amerika nem hely, hanem szellemi állapot” (241. o.), amelyben két gondolkodási forma egyszerre van jelen. A hagyományörző polgári, kisvárosi kultúra, és az ipari, technikai kapitalizmus elidegenedett mamut civilizációja, amellyel Amerikát felszínesen talán inkább azonosítani is szokás.

Kétségtelen, hogy a közgondolkodásban Amerikát sokkal inkább a korlátlan fejlődésbe vetett hittel, mintsem a hagyományörzéssel szokás összekötni. De valóban minden amerikai osztja-e a fenti előítéleteket? – teszi fel a kérdést könyve legelején a szerző.¹ Russell Kirk szerint, – akinek az amerikai konzervatív hagyomány szintézisére törekvő meglátásait Egedy a kötet során többször használja kiindulópontként –, a konzervativizmus nem ideológia, hanem annak az ellentéte. Amennyiben a modernitás lényegét Kirkkal együtt úgy értelmezzük, mint a hagyományos, alapvetően vallásos jellegű világnézet felváltó szekuláris ideológiák, utópiák uralmát,² akkor azzal is egyet kell értünk, hogy konzervatívok feladata nem elsősorban a *status quo* megőrzése, hanem a modernitással szemben megfogalmazott kritika. Ha ez az állítás igaz, akkor talán ez lehet a „kályha” amelytől az egymástól olykor igen élesen különböző konzervatív gondolkodók elindulhattak, és talán ennek a rövid, de fontos mondatnak a szerteágazó értelmezése az, amely a kötet egész struktúráját meghatározza, összefogja.

Egedy „beleérző távolságtartással” megfogalmazott értékelései éppen annyira józanok és árnyaltak, hogy mielőtt még az olvasó túlzottan is azonosulna egy-egy szellemesebb szófordulattal (mert az amerikai konzervatívok megfogalmazásai bizony a sokszor meglehetősen találóak), a következő oldalakon már egy olyan értékeléssel találkozunk, amely esetleg egy teljesen új szemszögből és más megfogalmazással láttatja az elődök problémáit. Amellett, hogy olvasás közben az amerikai gondolkodásról vallott sztereotípiáink is nagyrészt felülíródnak, a könyv határozottan gondolkoztat: eszünkbe jutnak a párhuzamok a hazai konzervatív tradícióból, egyáltalán arról, hogy létezik-e (még) ilyesmi, és hogy vajon nem szorultak-e ki a világosan megfogalmazott értékek és eszmei alapelvek a politikai pragmatizmus és az értékrelativizmus tengereiben. S miközben megtudjuk, hogyan gondolkoznak az amerikai konzervatívok az államról, a filozófiáról és a vallásról, a technikáról és a tudományról, (de úgy is fogalmazhatnánk, az emberi szellem megnyilvánulási területeiről külön-külön s együttvéve), talán azon is elgondolkozunk, hogy a sekélyes és közhelyszerű politizálás mögött, vagy inkább „fölött” az emberi szellem és kultúra milyen megnyilvánulásai, világai rejtőzhetnek még.

Külön szeretnénk szólni a stílusról: erről az akkurátus, impozáns háttérműveltséget felvonultató, ugyanakkor irodalmi nívón megfogalmazott beszédmódról, amely precízen és árnyaltan elemez szellemtörténeti folyamatokat, véleményeket, érveket ütköztet, és a háttérből egy nyugodt, távlatos pozíciót felvéve értékeli. Akár még Szerb Antal klasszikussá vált irodalomtörténete is az olvasó eszébe juthat. Egedy, Leo Strauss „szoros olvasat” módszerét szem előtt tartva, nem törekszik arra, hogy túlságosan elszakadjon a tárgyalt művek narratív megközelítésétől, azonban olykor finom ironiával, olykor tömörebb, értékelő megjegyzésekkel mégis „kiszól” a szövegből, már az elején tisztázva, hogy nincsenek a rankei „abszolút objektivitással” kapcsolatos illúziói („*esztörténetet írni már önmagában politikai jellegű tevékenység. Még akkor is, ha a szerzőnek ez nem éppen kifejezett ambíciója...*”) (15. o.).

De milyen is a szerző szerint tulajdonképpen témánk, a konzervativizmus Amerikában? Russel Kirknek az ideológiákat illető kultúrkritikai meglátása talán a konzervatív gondolkodásmód ismerői, tanulmányozói, kutatói számára ismerősen cseng. Amerikában azonban mindez egy „sajátos amerikai életmód” megőrzése érdekében lett kifejtve. Nem csak Kirk, hanem más konzervatívok is egyetértettek abban, hogy az amerikai alkotmány kidolgozóinak célja (dacára a függetlenségi nyilatkozat írója, Thomas Jefferson által használt emberi jogi retorikának), nem az volt, hogy a francia forradalomhoz hasonló *tabula rasá*ból kiindulva egy új világot, egy „tisztá demokráciát” teremtsenek. Ezzel éppen ellenkezőleg, a konzervatívok úgy látták, hogy az amerikai gyarmatoknak, a kontinensről jövő „felvilágosító” eszmék agressziójával szemben kellene megőrizniük organikusán kialakult életformájukat.

Különösen John Adams, illetve James Madison és Alexander Hamilton, az amerikai politikai gondolkodás egyik legismertebb dokumentuma, a *Föderalista* szerzői javasolták a tiszta demokrácia helyett egy, a brit „old whig”-tradíció értelmezési keretében elhelyezkedő, és a „*common law mind*” szerint már régóta bevett értelmezésnek számító „vegyes kormányzat”, *regimen mixtum* megteremtését. A rájuk sűrűn hivatkozó konzervatív szerzők rendszerint azt a tézist szerették volna igazolni, hogy az amerikai intézmények, az amerikai életviszonyok és az amerikai gondolkodás nem képviseltek radikális újítást: ahogyan Egedy Clinton Rossitert idézve fogalmaz: „Az amerikai alkotmány működőképességét annak köszönhetette, hogy nagyon kevés igazi újdonság volt benne.” (35. o.)

A demokrácia kritikájával kapcsolatban a lényeg Egedy értelmezésében talán abban ragadható meg, hogy a konzervatívok egyfajta homogenizáló-nivelláló tendenciaként értelmezték az egyenlőséget-egyenlősítést: a társadalom átalakítására vonatkozó elképzeléseket pedig a felvilágosodás antropológiai optimizmusának irreális túlzásaival, egyfajta modern *hübrisz*szel azonosították. A „kiegyensúlyozott kormányzat” eszméjének híveiként szerették volna elejét

venni a hatalom túlzott koncentrációjának, éppúgy, mint a tömegek mértéket nem ismerő politikai szerepvállalásának: a „fékek és ellensúlyok” elvét is azért hangsúlyozták olyan kiemelt helyen, hogy védelemül szolgáljanak a hirtelen és átgondolatlan politikai változtatásokkal szemben. John Adams, aki Kirk szerint az „igazi konzervativizmus megalapítója” (47. o.), elsősorban azért tartotta nagyra a „törvény uralmát”, mert az emberekben egyáltalán nem bízott, a tömegeket pedig a „szabadság legrosszabb őreinek” nevezte (50. o.).

A szerző a demokrácia kritikája mellett olyan politikai eszmék mellett is csoportosítja a kötetbe felvett gondolkodókat, mint például a kapitalizmussal kapcsolatos állásfoglalás (meglepő lehet, de éppúgy olvashatunk antikapitalista, mint kifejezetten „laissez faire” konzervatívokról), a hagyományos Dél-Észak ellentét, a materializmus, a tömegtársadalom, a technika-technokrácia, vagy az állami központosítás gyakorlatának kritikája. Mindez Egedy meggyőző levezetése szerint összefüggésben van gondolkodásuk forrásaival, amelyek egyrészt „lojalista tradíció” (toryzmus), másrészt pedig puritán hagyomány voltak: az egyik a fensőbbség, az autoritás és a rend tiszteletét, a másik pedig az emberi természet pesszimista felfogását, az eredendő bűn hatásait, az ember és a politikai intézmények javíthatóságával kapcsolatos szkepticizmust ültette el a brit gyarmatok lakóiban. „A hatalomnak való vak engedelmesség azonban éppúgy távol állt tőlük, mint a hatalom felmondhatóságának locke-i doktrínája.” (21. o.) Ezt például a „legjelentősebb protokonzervatív gondolkodó”, a szószékről általában töltött revolverrel prédikáló Jonathan Boucher teljes egészében elfogadhatatlannak is tartotta. A puritán szemlélet individualista volt ugyan, de semmi esetre sem egalitárius, az autonómiát hangsúlyozta és nem fogadta el a feudális előjogok rendszerét, de a kötelességek nagyobb hangsúlyt kaptak benne a jogoknál (uo.).

Habár kétségtelen, hogy Amerika nem rendelkezett az Óvilághoz hasonló arisztokratikus tradícióval, a kötetből az is egyértelműen kiviláglik, hogy a konzervatív gondolkodók többsége számára egy „természetes arisztokrácia” szükségessége megkérdőjelezhetetlen volt. Ahogyan a nálunk inkább csak indiánregényeiről ismert, az „úriemberek általi kormányzáshoz” ragaszkodó James Fenimore Cooper is látta: a művelt és kifinomult emberek ne vessék alá magukat azoknak, akik ilyen erényekkel nem rendelkeznek (67. o.), hiszen az állapotbeli egyenlőség nem a civilizációra, hanem a barbárságra jellemző. Ahogyan Babitt-tal egyetértve mások is hangsúlyozták: a tömegnek a legjobban akkor szolgálunk, ha jó vezetőket biztosítunk neki. Általában abban is egyetértettek, hogy a természetes arisztokrácia kiválasztásának feladata a felsőoktatás célja volna: az önálló gondolkodásra képes, klasszikus műveltséggel rendelkező embereket kinevelő oktatásnak pedig klasszikus alapokon kellene nyugodnia: görög–latin stúdiumok, lényeglátás, fegyelmezett gondolkodás, áttekintő képesség. Ami azonban ezt a kiválasztási folyamatot fenyegeti, az

éppen az egalitarizmus: a „diploma kötelezővé tétele” és a pragmatikus, racionalista szellemű tömegoktatás éppenséggel nem „szellemi arisztokratákat”, hanem „félművelt tömegembereket”, „szakbarbárokat” hoz létre (211–213. o.).

Az arisztokratikus törekvések egyfajta megerősítést nyertek a „Dél eszméből”, amely sajátos szint vizs az amerikai konzervativizmusba. Az északi és déli államokat elválasztó nevezetes Mason–Dixon-vonal ugyanis, Egedy szerint, nemcsak az életmód, a morális és materiális kultúra, hanem a politikai gondolkodás tekintetében is kettéválasztotta az Egyesült Államokat. Itt maradt fenn az iparosodott Északkal szemben a nagybirtokosságra alapuló agrárius életforma, mintegy meghosszabbítva egy szellemiség élettartamát, amely ezer szállal kötődött Európa letűnőben lévő *ancien régime*-jéhez. Az amerikai polgárháború, amelybe a déli gondolkodók szerint végső soron a létezés e kétféle, nehezen összebékíthető szemlélete, és nem pedig a rabszolgaság problémája vezetett (és, amelyhez, ahogyan Mark Twain írta: Sir Walter Scott regényei is hozzájárultak), az északi ipari szemléletű modernitás győzelmével a központosítást is elhozta a Dél számára. A Dél nézőpontjából ezzel Észak megsértette az unió alkotmányának eredeti szellemét, amely a tagállamok alapvető szuverenitásának megőrzése mellett elvileg az elszakadás jogát is biztosította (központosítás kontra decentralizáció az amerikai konzervativizmus egy máig fontos témája). A fehér déli férfi, „*akinek univerzumának közepén saját udvarháza áll*” (92. o.), már eleve gyanakvással tekintett Washingtonra, mint a központosítást erőltető uniformizáló erőre, amely a helyi autonómiák eltörlésével saját ipari és kereskedelmi érdekeltségeit szerette volna ráerőltetni az Unió egészére.

A huszadik század második felére, az 50-es évekre tehető a tradicionalista (vagy Egedy szerint érték-) konzervativizmus reneszánsza: Richard M. Weaver, Peter Viereck, Eric Voegelin, Leo Strauss, Russell Kirk; mind a „szekuláris fundamentalizmussá” váló modernitással való radikális szembefordulást választották, emellett többségükre jellemző volt a keresztény ortodoxiához való visszafordulás is (Weavernél és Staussnál a platonizmus), és a pozitívizmusba hanyatló modern tudományeszmény kritikája. A tradicionalista konzervatívok az „örök dolgokat” (Russell Kirk) vagy a „nagy hagyományt” (Leo Strauss) keresték. Ide köthető az olyan közép-európai társutasok megjelenése, mint az osztrák monarchista, „szélsőségesen konzervatív ős-liberális”, Erik von Kuehnelt-Leddihn, vagy a magyar Molnár Tamás. Ahogyan Weaver fogalmazott: a filozófusnak a „valóság struktúráját” kell megértenie, és feltárnia a „dolgok esszenciális természetét”, mert a nyugati civilizáció saját metafizikai alapjának aláásásával, azzal hogy az univerzális létezését tételező platonista hagyománnyal szembehelyezkedve elfogadta a nominalizmust, a valóság teljes félreértését valósította meg: ennek eredménye az empirizmus, pozitívizmus, materializmus diadala, vagyis Weaver olvasatában: a szellem halála.

Molnár Tamás úgy fogalmazott, hogy a konzervatív erő legfontosabb terepe a kultúra és nem a politika (503. o.). Úgy tűnik számunkra, hogy Egedy könyvének is valami ezzel egybehangzó értékelés lehetne a végkicsengése. Az amerikai konzervatívok jelentősége általánosságban nem a konkrét kormányzati döntések kivitelezésének vagy befolyásolásának tekintetében, hanem inkább a tradicionális kultúrártékek „metapolitikai” szintű konzervációjában, és az „örökkévaló dolgok” valóságának felmutatása terén volt nyilvánvaló. Ez az értékelés azonban korántsem jelent lebecsülést: ha megegyezünk abban, hogy a történelmet mindenekelőtt az eszmék és nem a gazdaság viszonyai vagy a termelőerők tulajdonformái határozzák meg, akkor azt is el kell fogadnunk, hogy a kulturális hanyatlással, és a relativizmussal szemben egyedül az értékek felmutatása, a „jó és a rossz”, az „igaz és a hamis” közötti határozott választóvonal bátor meghúzása segíthet.

A szerzővel egyetértve mi is elmondhatjuk: *„A konzervatív szerzők be tudták bizonyítani: Amerika nem olyan ország, amelytől szükségképpen idegen a konzervatív szellemiség.”* (517. o.) A műből levonható lehetséges következtetések azonban bizonyára túl is mutatnak Amerikán – és hozzájárulnak a hazai konzervativizmus-kutatás gazdagításához is. Az itt bemutatott politikai gondolkodók nálunk alig-alig ismertek: nem csupán a konzervativizmus, az eszmetörténet, vagy a politikatudomány iránt érdeklődő szélesebb olvasóközönség számára, hanem még a témával hivatásszerűen foglalkozók számára is azok. A könyv egyik nagy erénye, hogy egyszerre szól mindkét réteghez: a téma kutatói, oktatói, egy nagyszabású elméletörténeti áttekintésként használhatják: a kronologikus sorrendben tárgyalt gondolkodók főbb eszméinek összefoglalását egymástól jól elkülöníthető, világos tematikus blokkok keretében rendszerezte Egedy, amely mind a kutatás, mind a tanítás dolgát megkönnyíti. A téma iránt érdeklődő laikus olvasóközönség számára pedig a mű, egy eddig talán ismeretlen világba is bevezetést nyújthat.

Az amerikai konzervatív gondolkodás egyik legfontosabb, és az egész könyvön végigvonuló témája, az, hogy a korlátokat nem ismerő egyenlőség elnyomhatja a szabadságot, a mai korban is érvényes üzenet lehet. A világi siker, a pragmatizmus és a különböző haladáselméletek együtt járhatnak és a legtöbbször együtt is járnak a nem materiális értékek iránti közömbösséggel, a szépség és az igazság platonikus kettősége iránti érdektelenséggel. Ahogyan a szerző is írja a 378. oldalon: *„Annak a konzervativizmusnak van esélye a sikerre, amely felismeri: a nyugati ember a kultúra és a művelődés terén szerzheti vissza elvesztett örökségét.”*

JEGYZETEK

- ¹ „Hogyan magyarázhatjuk [...] a konzervativizmus jelenségét a múlttal való szakítást hangsúlyozó, jövőorientált Újvilágban?” (11. o.)
- ² Az ideológia Kirk szerint a „vallás és a metafizika pótléka [...] politikai fanatizmus [...], meggyőződés, miszerint a világunk megfelelő tervezéssel földi paradicsommá változtatható. Hasonlóan gondolkodott a kérdésről Eric Voegelin is, aki szerint az ideológia először immanenzitálja, majd kifordítja a vallási eszméket (482. o.). Voegelin provokatív tézise szerint a liberalizmusnak a marxizmusnak és a fasizmusnak közösek a gyökerei, mindez pedig összefügg a modernitás „Istengyilkosságával”. Szerinte, „a progresszív civilizáció legvégső formája a totalitarizmus” (445. o.).

A KOLLEKTÍV CSELEKVÉSTŐL A TÁRSADALMI RÉSZVÉTELIG

Tóth I. János

(SZTE BTK Filozófia Tanszék)

(Boda Zsolt: Legitimitás, bizalom és együttműködés. Kollektív cselekvés a politikában. Argumentum–MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Politikatudományi Intézet. Budapest 2013. 204 oldal, 2500 Ft)

A pártok szembenállása, küzdelme és konfliktusa a politika lényegi sajátossága. A választási győzelem, vagyis a hatalom megszerzése, majd megtartása a politika működésének központi eleme. Ugyanakkor a politika – mint sajátos társadalmi (al)rendszer – feladata a társadalom integrációja. A politikának ez a kettős természete megköveteli, hogy a modern politikatudomány is foglalkozzon a politikai együttműködés, a bizalom és a legitim kormányzás kérdéseivel. Erre a kérdésre a nemzetközi szakirodalomban is kisebb figyelem irányul, mint a politika konfliktusos aspektusára. A magyar politikában és annak elemzésében különösen hangsúlyos a konfliktus és szembenállás. Egy ilyen közhangulatban, rendkívül fontosnak tartom a politikai együttműködés kérdésének az elemzését.

Boda Zsolt könyve három fő részre tagolódik. Az első a *Politikai cselekvés és motiváció* címet viseli, és három fejezetből áll. Az első fejezet bemutatja a könyv elméleti háttérét és alapját adó „*kollektív cselekvés problémáját*” (19. o.) A kollektív cselekvés problémája jól modellezhető a fogolydilemmával vagy annak valamelyik sokszemélyes változatával, úgy, mint a potyázás és közlegelő tragédiája. Itt Boda amellet érvel, hogy ennek a problémának a megoldása jelenti a politika lényegét. Én a magam részéről egyetértek „*A politika mint a fogolydilemma meghaladása*” (28. o.) jellegű megközelítéssel. Ugyanakkor jobban megvilágítottam volna a fogolydilemma típusú helyzetekre jellemző speciális érdekviszonyokat.

A kollektív cselekvés problémájára a legegyszerűbb válasz az, ha a közösség egyik tagját szuverén hatalommal ruházzák fel a többiek. A korlátlan (törvényhozói, végrehajtói, bírói, cenzori stb.) hatalommal rendelkező szuverén a megfelelő törvények és büntetési tételekkel ki tudja kényszeríteni az alattvalók együttműködését, ahogy azt elsőként Hobbes körvonalazta. Nyilvánvaló, hogy ilyen feltételek esetében az alattvalókat az egyéni haszonkalkuláció is a tör-

vények betartására ösztönzi. Azonban elméleti és empirikus érvek is azt támasztják alá – hangsúlyozza Boda –, hogy a „hierarchikus koordinációnak korlátai” vannak (24. o.). A jól ismert problémák mellett Boda új elemként említi meg az ellenőrzés tökéletlenségeit. Boda szerint a hierarchikus modell hallgatólagosan fölteszi, hogy a szuverén, mint központi ellenőrző, tökéletes információval rendelkezik az emberek érdekeiről, magatartásáról, és képes azokat hatékonyan szankcionálni. Ezek az ideáltipikus feltételek azonban a valóságos politikai helyzetekben szinte soha nem teljesülnek. A *tökéletes ellenőrző* éppen olyan ideális feltétel, mint a tökéletes piac – módszertani posztulátumnak alkalmas, ám empirikus realitása kétséges (28. o.).

Új megoldásokat keresve a szerző elutasítja az önérdekkövető ember („A Homo economicus és társai” – 33. o.) kizárólagos fogalmát. Szerinte szükséges, hogy a politikai is kidolgozza a maga emberképét. Javaslat a „*Homo politicus?*” (38. o.), de ahogy a kérdőjel is mutatja annak pontos tartalmában még bizonytalan. A szakirodalmi áttekintés azt mutatja, hogy a Homo politicus „az ember összetett személyiségében azt a részt jeleníti meg, amely a *közösség érdekében cselekszik*” (40. o.). Majd később maga is így definiálja ezt az idealizált embert: „a Homo politicus olyan cselekvő, aki a *közösség, a közjó érdekét igyekszik előmozdítani*” (42. o.). Ezután Boda figyelme elsősorban arra a gyakorlati problémára irányul, hogy komplex helyzetekben az egyes szereplők, sőt esetenként az elemzők sem tudják meghatározni a közjó fogalmát, illetve tárgyát.

A következő fejezetben a kényszerítésen alapuló irányítást, vagyis a hierarchikus koordinációt élesen megkülönbözteti a vezetéstől. A vezetés azt jelenti, hogy *a vezetettek önként teszik azt, amit a vezető mond*, vagyis a vezető és a vezetettek céljai átfedik egymást. A politikai vezetés, mint olyan, szorosan összefügg a társadalmi együttműködéssel. Sőt a vezetés nem csupán létrehozza az együttműködést, hanem anélkül nem is lehetséges (55. o.). Ellentétben a Homo economicusok társulásával a Homo politicusok „*világában ugyanis a vezetés látoányosan képes működni: emberek csoportjai, sőt, tömegei képesek követni a vezetőt, és iránymutatása szerint, akár a saját közvetlen érdeküknek is ellentmondva cselekedni. Ebben a világban tehát a vezetés a kollektív cselekvési, avagy együttműködési problémák megoldásának egy potenciálisan igen hatásos eszköze, és mint ilyen, érdemes a figyelmünkre*” (54. o.).

A vezetésnek – folytatja Boda Burnsre hivatkozva – két formája lehetséges (54. o.). A *tranzakciós vezetési* stílus egyfajta cserekapcsolatot jelent a tagok és a vezető között, ahol a vezető megpróbálja az egyéni költségek és a közös eredmények haszna közötti aspirációs rést csökkenteni azáltal, hogy elérhetővé teszi a sikert vagy hangsúlyozza az egyéni hozzájárulások kritikus voltát.

A *transzformatív vezető* ezzel szemben víziót nyújt, közös célt, ami értelmet ad az egyéni cselekvéseknek, és ezáltal inkább a belső motivációkat mozgósítja. A transzformatív vezetés, amelyet Burns morális vezetésnek nevez, a magasabb rendű értékek mozgósító erejére alapoz. A nemzet érdeke, a haza, az

igazságosság, a szabadság vagy az emberi méltóság nevében igen hatékonyan lehet ugyanis kollektív cselekvést kezdeményezni. A morális vezető tehát nem pragmatikus érveket kínál a vezetetteknek, mint a tranzakciós vezető, hanem az együttműködés erkölcsi alapjaira hivatkozik, morális nyomást helyez a vezetettekre.

A könyv második részének a címe: *Legitimáció, bizalom és kormányzási képesség* (67. o.). Az itt található fejezetekben a cselekvéseméleti megközelítésről a hangsúly átkerül a politika intézményi kontextusára. A legitimitás a vezetés és hatalomgyakorlás szempontjából is kulcsfogalom, és azt fejezi ki, hogy az állampolgárok bíznak az adott politikai rendszerben, annak intézményeiben és vezetésében.

A hatalom sohasem csak kényszerre épül. Még a diktatúrák is számítanak az alattvalók önkéntes együttműködésére. A legitimáció kérdése nemcsak teoretikus, hanem praktikus kérdés is. Empirikus bizonyítékok vannak arra, hogy ha az emberek a kormányzatot és annak döntéseit legitimnek tartják, akkor: – jobban betartják a törvényeket; – nő az adófizetési hajlandóságuk; – jobban támogatják a szociálpolitikai programokat; – inkább együttműködnek a rendőrséggel, vagy járvány esetén az egészségügyi hatóságokkal és – elkötelezettebben támogatják a háborús erőfeszítéseket (69. o.).

A kutatások az intézményi bizalom két nagy, egymásra nem redukálható dimenzióját azonosították: a *méltányossági* („normatív legitimáció”), illetve a *hatékonyossági* („output legitimáció”) dimenziót. Vagyis azokban az intézményekben nagyobb az emberek bizalma, amelyek működése megfelel bizonyos általános és specifikus etikai, méltányossági elvárásoknak, illetve amelyek működését eredményesnek érzélik. Mivel a hatékonyság, eredményességi dimenzió maga is összefügg a bizalom szintjével, így egyfajta körkörösségi probléma áll fenn.

Boda amellet érvel, hogy analitikus szempontból a bizalom legfontosabb, önálló mozzanata a normatív igazolhatóság. Ez maga is több mindent foglal magában: eljárási méltányosság, disztributív igazságosság stb., mindez együtt eredményezheti, hogy a közérdek valamilyen definíciójának megfelelően az intézmény működése. Nem teljesen világos, hogy a szerző álláspontja szerint a normatív szempontok mindig maguk után vonják a hatékonyságot, vagy a legitimáció biztosításában a normatív szempontoknak nagyobb a szerepe, mint a hatékonyságnak (82. o.). Nekem kétségeim vannak aziránt, hogy a normák betartása önmagában mindig elvezet a hatékonysághoz, illetve úgy gondolom, hogy hosszútávon csak a hatékony kormányzást tekinthetünk jó kormányzásnak. Izgalmas lett volna, ha a szerző megvizsgálja a normativitás és hatékonyság ütközésének a problematikáját. Vegyük például a devizahitelesek megsegítésének a kérdését, amikor a magyar állam nyilvánvalóan megsértett egy normát, nevezetesen felülbírálta a korábban megkötött magánszerződéseket.

Az együttműködés politikai logikája: a közszolgáltatások példája című hatodik fejezetben elutasítja az állam vagy piac dichotómiát. Egyrészt Boda bírálja a privatizálást és piaci regulációt szorgalmazó és az embert Homo oeconomicusként tételező neoliberális modellt. A legfőbb probléma, hogy a közszolgáltatások illetve a közjavak természetüknél fogva eleve nem privatizálhatók, „mesterséges” privatizálásuk pedig a szokásos piaci kudarcokon túl további súlyos problémákat okozhatnak. Ennek leghíresebb példája a Világbank által kiero- szakolt bolíviai vízprivatizáció, amely végül a lakosság halálos áldozatokkal is járó sikeres tiltakozásához vezetett (98. o.).

Persze a bürokratikus szabályozásnak is súlyos korlátai vannak, alacsony hatékonyság, korrupciós lehetőségek stb. Mindezek alapján Boda egyrészt az univerzális és tiszta piaci vagy bürokratikus koordinációval szemben, illetve annak valamilyen lokális kombinációja mellett érvel, amit kiegészít az Ostrom által is javasolt önszerveződő közösségek erejével. *„A piaci szolgáltatások, és az államilag biztosított közszolgáltatások mellé eszerint érdemes felvenni a közösségi koordinációval megszervezett közszolgáltatások fogalmát is. Amely nem (feltétlenül) tulajdonjogi vagy szervezeti formát jelez, hanem egyfajta működésmódot: a részvételen, az együttműködésen, a társadalmi normákon és bizalmon alapuló koordinációt.”* (110. o.) *„Ehhez azonban az kell, hogy a döntéshozók komolyan vegyék a társadalom azon értékelési és értelmezési sémáit, amelyek adott javak vonatkozásában működnek, és olyan intézményi elrendezéseket hozzanak létre, amelyek kompatibilisek ezekkel.”* (113. o.)

A harmadik rész három fejezete Magyarországgal foglalkozik. A *Legitimációs problémák Magyarországon* című hetedik fejezetben Boda amellet érvel, hogy az utóbbi évtizedben kormányokon átívelő, fokozódó legitimációs válság jellemzi a magyar politikai rendszer működését, amely hozzájárul az elmúlt tíz évben tapasztalható megtorpanáshoz, nemcsak Nyugat-Európa, hanem a régiós országokhoz képest is. Ez a folyamat gyakorlati szempontok miatt is rendkívül aggasztó, hiszen létrehozta és felerősítette a *delegitimálódás ördögi körét*. Ennek lényege, hogy az állampolgárok együttműködési hajlandóságának a zsugorodásával tovább romlik a kormányzati és állami munka eredményessége, ami tovább mélyíti a legitimációs krízist (134. o.).

Boda itt is hangsúlyozza, hogy ezt az ördögi kört nem lehet pusztán az eredményességi dimenzióban orvosolni. A delegitimáció logikája miatt szükség van a közbizalom visszaszerzésére is, s így a teljesítmény is könnyebben javulhat. Ehhez azonban olyan tényezőkre van szükség, amelyek a hazai politikában sajnálatosan háttérbe szorultak: a kormányzati munkának meg kell felelnie a procedurális méltányosság elveinek, hiteles politikusokra, valamint kompetens és morálisan integer államigazgatásra van szükség.

A következő fejezet az intézmények iránti bizalom mintázatait elemzi hazánkban és a régiós országokban; e fejezet társszerzője Medve-Bálint Gergő. A különbségek elsősorban országos szinten jelennek meg, hiszen Európa új

demokráciái a régiekhez képest többnyire jóval alacsonyabb intézményi és interperszonális bizalmi szintekkel rendelkeznek. Az újabb demokráciákban élők a hazai intézményeiket átpolitizáltnak, korruptnak tekintik és összességében kedvezőtlen véleménnyel vannak róluk.

A kilencedik fejezet a *társadalmi részvétellel* foglalkozik, amelyet egy kérdőíves lekérdezés alapján vizsgáltak 2010-ben; e fejezet társszerzője Jávor Benedek. Megállapítják, hogy a társadalmi részvétel alacsony szintje egyaránt összefügg az intézmények által támasztott, illetve eltűrt alacsony „kereslettel” és az állampolgárok hajlandósága által kialakult alacsony „kínálattal”. (169. o.) Az elmúlt évek több, rosszul előkészített és ezért (is) társadalmi ellenállással fogadott reformkísérlete mutatja, hogy a társadalmi részvételnek potenciálisan lehetne szerepe a reformok elfogadtatásában, legitimálásában. Ha az intézmények, a politika iránti bizalmi deficitet nem is elsődlegesen a részvételi lehetőségek alacsony szintje okozza, a logika fordítva azért működhet: a részvétel, az állampolgári bevonás fokozása segíthet növelni az intézmények és döntések legitimitását (176. o.).

Lehet, hogy nem vagyok olyan optimista a társadalmi részvétel jelentőségét illetően, mint a szerzők, de az biztos, hogy ezen fogalmakkal (Homo politicus, legitim vezetés, aktív állampolgárok) leírható politikai koordináció fontos kihívást jelent a Homo oeconomicus fogalmára épülő és a piac, illetve a bürokratikus koordináció kizárólagos dichotómiáját hangsúlyozó politikai szisztéma számára. Ezen speciális politikai koordinációnak az elterjedése, arányának a növekedése biztos, hogy jobb, emberibb és igazságosabb társadalmat hozna létre, mint a jelenlegi szisztéma.

Összességében a könyv legfőbb érdeme, hogy a bevált gondolkodási sémákat megtöri és új utakat keres a politika világának az értelmezésében. Mindezt rendkívüli logikai konzisztenciával teszi, hiszen képes elvezetni az olvasót a kollektív cselekvés dilemmáitól a politikai együttműködésig, amelyben meghatározó szerepe van a legitimitásnak. Ez a gondolati ív könnyen követhető a fejezetek végén található részletes összefoglalások segítségével. A szerző a szakirodalomban megtalálható álláspontokat rendkívül részletesen mutatja be és gondosan elemzi, esetenként ennek határai nem egyértelműek az olvasó számára. Szerencsére nemcsak informatív és koncentrált, hanem egy jó stílusban megírt szakkönyvet olvashatunk pontos hivatkozással és gazdag szakirodalommal. Mindezek alapján Boda Zsolt könyvét nemcsak a szakemberek, hanem a politikai iránt érdeklődő szélesebb közvélemény figyelmébe is ajánlom.

ÚJ KÖNYVEK VÁLOGATOTT BIBLIOGRÁFIÁJA

2015. 3. negyedév

Összeállította: Kusztor Éva
Lezárva: 2015. szeptember 4.

JOGTUDOMÁNY

MIRU György: Az alkotmányozás politikai nyelve 1848–49-ben.
L'Harmattan, 2015. 252 p. (Hogyan beszéltek?)

TAKÁCS Péter (szerk.): Az állam szuverenitása.
Eszmény és/vagy valóság. Interdiszciplináris megközelítések.
Gondolat, 2015. 562 p. (Juris Dictio)

KÖZGAZDASÁGTAN

CSERNE Péter: Közgazdaságtan és jogfilozófia. Rendszertelen áttekintés a
jog gazdasági elemzésének elméleti és módszertani alapjairól.
Gondolat, 2015. 384 p. (Rectaratio)

PATAI Mihály–Parragh László–Lentner Csaba: Magyarország a változó
világban. Éghajlat K., 2015. 330 p.

POLITIKA, POLITIKATUDOMÁNY

BOVÉ, José: Rablás Brüsszelben. Lobbisták az Európai Unióban.
L'Harmattan, 2015. 276 p.

FRIEDMAN, George: Gyulladáspontok. A kialakulóban lévő válság Európá-
ban. DryCom, 2015. 320 p.

FRIEDMAN, George: A következő évtized. Honnan jöttünk... és hová
tartunk. DryCom, 2015.

LAQUEUR, Walter: Putyinizmus. Oroszország és jövője Nyugaton.
Atlantic Press, 2015. 362 p.

PATAKI Ferenc: Nemzet és baloldal.
Noran Libro, 2015. 304 p.

SCHÖPFLIN György: Politika, illúziók, téveszmék.
Századvég, 2015. 352 p.

SOÓS Gábor (szerk.): Ígéret, felhatalmazás, teljesítés.
Választási programok és kormányzati megvalósításuk, 1998–2010.
Budapest: MTA TK PTI, 2015.

SZÁLKAI Kinga–Stepper Péter (szerk.): A biztonság szektorális értelmezése
Új kihívások a kutatás napirendjén.
IDResearch Kutatási és Képzési Kft.–Publikon Kiadó, 2015. 200 p.

VÁNYI Éva: Jelentés a kormányról. Kormányzati karrierút Magyarországon
a rendszerváltástól napjainkig.
Századvég, 2015. 250 p.

VARGA ZS. András: Eszményből bálvány? A joguralom dogmatikája.
Századvég, 2015. 228 p.

PUBLICISZTIKA

CSIFFÁRY Gabriella: Szétraajzás.
Híres magyar emigránsok kézikönyve.
Corvina, 2015. 484 p.

KENEDI János: Hálózati munkára nem alkalmas.
K. belügyi iratfelmérő újabb jelentései.
Magvető, 2015. 224 p.

KENYERES Attila: Meghamisított valóság. A médiamanipuláció titkai
Szerzői kiadás, 2015. 160 p.

KISS GY. Csaba: Hogy állunk a számvetéssel? Közéleti írások, 1994–2015.
Nap Kiadó, 2015. 200 p. (Magyar Esszék)

KOUNALAKIS, Eleni: Nagykövet asszony. Három év diplomácia, díszvacsorák és demokrácia Budapesten. Kossuth, 2015. 320 p.

ZÁRUG Péter Farkas: Leviatán ébredése. Avagy illiberális-e a magyar demokrácia?
L'Harmattan, 2015. 208 p.

POLITIKATÖRTÉNET

CLARK, Christopher: Alvajárók. Hogyan menetelt Európa 1914-ben a háború felé. Park K., 2015. 712 p.

DOBROVITS Mihály: Jurták és az Ebesz között. Iszlám és nemzetépítés a volt Szovjetunió szunnita iszlám többségű régióiban.
Balassi K., 2015. 174 p.

EÖRSI László; Feitl István; Ripp Zoltán; Standeisky Éva: Kérdések és válaszok 1956-ról. Napvilág, 2015. 200 p. (Kérdések és válaszok)

FIZIKER Róbert: Leleplezett történelem. 39 história a huszadik századból
L'Harmattan, 2015. 372 p.

FRANK Tibor: Kettős kivándorlás. Budapest–Berlin–New York – 1919–1945.
Gondolat, 2015. 392 p.

GANTNER Péter: Magyar diplomaták küzdelme a párizsi békekonferencián.
IDResearch Kutatási és Képzési Kf; Publikon Kiadó, 2015. 158 p.

IGNÁCZ Károly; Egry Gábor, Konok Péter, Sipos Balázs: Kérdések és válaszok a Horthy-korról.
Napvilág, 2015. 188 p. (Kérdések és válaszok)

KASZÁS Veronika: Erdélyi menekültek Magyarországon 1988–89.
Út a menekültkérdés tagadásától az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozásig. Gondolat, 2015. 512 p.

KRAHULCSÁN Zsolt; Müller Rolf: Dokumentumok a magyar politikai rendőrség történetéből 2.
Az Államvédelmi Osztály 1946–1948. L'Harmattan, 2015. 404 p.

SZÉCHENYI Kinga: Megbélyegzettek
Helikon, 2015. 592 p.

SZOCIOLOGIA, TÁRSADALOMELMÉLET

CORBIN, Juliet–Strauss, Anselm: A kvalitatív kutatás alapjai.
A Grounded Theory elemzési módszer technikája és eljárásai.
L'Harmattan, 2015. 432 p. (Pszichológia és Társadalom)

FÁBIÁNNÉ ANDRÓNYI Katalin: Romológia.
L'Harmattan, 2015. 142 p.

KESZEI András; Bögre Zsuzsanna (szerk.): Hely, identitás, emlékezet.
L'Harmattan, 2015. 480 p.

KRÉMER Balázs: Mi is a kétségbeejtő abban, hogy tovább élünk? avagy az
idősödési válságról.
Napvilág, 2015. 224 p.

KÖVES Slomo [et al.]: Megélni, megvallani. A párbeszéd fóruma konferencia
Századvég, 2015. 132 p.

SZALAI Zoltán (szerk.): Elit, képzés, trendek. Nemzetközi példák és minták
a hazai elitképzés megújításához.
Mathias Corvinus Collegium;Tihanyi Alapítvány, 2015.

Z. KARVALICS László (szerk.): Metszéspontok. Társadalomtudomány és
infokommunikáció az ezredfordulón.
Gondolat Kiadói Kör, 2015. 350 p.

ABSTRACTS

Béla Greskovits

THE FRAGILE EQUILIBRIUM OF CAPITALISM AND DEMOCRACY IN THE “GREAT TRANSITION” OF EAST CENTRAL EUROPE

The paper is an edited version of the lecture given at the Bibó-award ceremony. It differentiates among three types of East Central European capitalist democracies: the neoliberal system of Estonia, Latvia and Lithuania, the embedded neoliberalism of the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia, and the neocorporatist capitalism of Slovenia. By applying and further developing the theory of Karl Polanyi I consider the market economy, on one hand, and the institutions of the welfare state aiming at sustaining social cohesion, on the other, as the cornerstone institutions of the new capitalist models. These institutions are in inherent tensions with each other and these conflicts are supposed to be attenuated or coordinated by the political sphere, more precisely the governments – if they are capable to do so. The coordination might be in peril if the political sphere is not able to provide a responsible and responsive mode of governance. There is in fact a relationship that links the disequilibrium between responsibility and responsiveness to the two illnesses of democracy: the disinterest of citizens in politics and the conscious dismantling of democratic institutions. The new combinations of bad governance and ill democracies that emerged in the ECE region after the global economic crisis might undermine the prospects of the new capitalist systems.

Keywords: varieties of capitalism, Karl Polanyi, responsible and responsive governance, democratic backsliding

Adrienn Tóth – Gabriella Ilonszki

PARTIES OR VOTERS? THE OPPORTUNITY STRUCTURES OF FEMALE CANDIDATES IN SINGLE MEMBER DISTRICTS 1998–2010

The article aims to explore the reasons of female political under-representation in Hungary in a yet under-researched area that is in candidate nomination in

single member districts. The research question is whether it is party nomination strategies or the voters' attitudes that explain women's low presence.

By utilising the supply and demand model as well as the personal vote conceptual background the analysis covers the four parliamentary elections between 1998 and 2000 concerning the two largest parties, MSzP and Fidesz. The demand for female candidates is very low in both parties and a gendered candidate nomination context prevails although the range and dynamics of discrimination are different in the two parties. Overall, female candidates appear in smaller proportions, in less advantageous nomination structures and among worse opportunity conditions than their male counterparts. In face of the parties' gendered nomination strategies the presence of a modest personal gender vote remains an interesting phenomenon. Still, the electoral performance of the nominating party has the largest impact on the electoral results of individual candidates in SMDs. Further research is necessary to clarify the nature of supply constraints that prospective female candidates have to face.

Key words: Candidate nomination, gendered nomination context, supply and demand, personal vote

Zsófia Papp – Zorigt Burtejin

THE EFFECTS OF CHANGING ELECTION RULES AND THE CHANGING POLITICAL CONTEXT ON CAMPAIGN PERSONALISATION.
THE LESSONS OF A NATURAL EXPERIMENT

This paper aims at capturing how the recent changes of Hungary's mixed-member electoral system altered the candidates' personal vote-seeking strategies. Based on the literature, our main hypothesis is that the growing role of the majoritarian tier increases the incentives for personalization. By utilizing the data from two consecutive waves of the Comparative Candidate Survey, we show that the average level of campaign personalization decreased from 2010 to 2014. Semi-structured interviews with nine campaign experts confirm that on the short run the political constraints were more important in determining the personalisation of campaign strategies than the institutional settings.

Keywords: Campaign, personalization, electoral system, candidates, national elections

Veronika Patkós

SELF-JUSTIFICATION AND WISHFUL THINKING IN VOTERS' DECISIONS
IN THE 2014 ELECTIONS

This paper investigates cognitive biases in voters' thinking employing an experimental method. It aims at mapping the relationships in voters' mind between the perceived quality and the winning probability of the chosen party, and also how that connection influenced the act of voting itself. The research replicates two former researches on a sample of Hungarian voters surveyed during the 2014 elections. Regan and Kilduff (1988) showed that voters attribute significantly higher winning chances to the chosen party after voting than immediately beforehand, while Frenkel and Doob (1976) found that voting enhances not only perceived winning probabilities, but also the attractiveness of the party. However, the present research did not find such a relationship. The act of voting does not have an effect either on winning probabilities, or on the attractiveness of parties. However, there is a relationship between perceived winning probabilities and attractiveness of parties. Even though the applied experimental design is not adequate to explore the exact causal mechanism, the paper provides arguments to both possibilities. On the one hand, there is a wishful thinking effect present, meaning that voters think very optimistically about winning chances of the supported party, and, on the other hand, voters engage in anticipatory rationalization: they see the supported party as less attractive when it is not likely to win and more attractive if it has good winning chances.

Keywords: Electoral behaviour, rationalisation, wishful thinking, self-justification, experimental method

Gabriella Szabó – Márton Bene – Anna Antal – Attila Farkas
GET OUT! RADICAL RIGHT-WING MEDIA IN THE NETWORK
OF THE HUNGARIAN MEDIA SPHERE

This study identifies and examines the positions of the radical right media within the general network structure of the media sphere in Hungary. We suggest a case study approach in which the media networks of four controversial political topics of the year 2014 are explored. To compose the networks, we concentrate on the interaction ties that are defined here as direct, and explicit citations or hyperlinks to the content of other media products. The empirical test of ideal typical networks reveals that the radical right products stay under the radar of the mainstream media. The results indicate that the concept of

media influence in radicalisation of politics should be reworked. To do so, Hungary is an excellent illustrative case as a country in which the radical right-wing Jobbik party won 20.54 per cent of the votes in the 2014 parliamentary election that cemented its status as by far the largest radical right group in Central Europe.

Keywords: Media, radical right, network analysis, public sphere, Hungary

Ervin Csizmadia

POLITICAL AND PARTY DEVELOPMENT: A HISTORY-BASED OVERVIEW
OF THE LITERATURE

The paper reviews the path of the two key phrases of political science which appeared in the 1960s – political development and party development – in the decades since. It finds that the political development school was the mainstream in political science for a long period. Later, however, this role was taken over by other schools of thought. Following the 60s, the direction of research in the field of political development changed: the study of American Political Development (APD) and Central Eastern European political development appeared. The author also finds that the 60s are also the starting point in the research on parties; however, the direction of interest changes significantly later in that area as well to the study of party organizations or the representative functions of parties for example. The author states in his conclusion that revisiting earlier texts may prove useful for today's political and party research as well.

Key words: Political development, party development, paradigms, continuity and change, transition

CONTENTS

BIBÓ PRIZE

- *Greskovits, Béla*: The Fragile Balance of Capitalism and Democracy in the “Great Transformation” of East Central Europe 7

CANDIDATES, VOTERS AND ELECTIONS

- *Tóth, Adrienn – Ilonszki, Gabriella*: Parties or Voters? The Opportunity Structures of Female Candidates in Single Member Districts 1998–2010 27
- *Papp, Zsófia – Zorigt Burtejin*: The Effects of Changing Election Rules and the Changing Political Context on Campaign Personalisation. The Lessons of a Natural Experiment 51
- *Patkós, Veronika*: Self-Justification and Wishful Thinking Cognitive biases in Voters’ Decisions during the 2014 Elections. 75

MEDIA NETWORKS

- *Szabó, Gabriella – Bene, Márton – Antal, Anna – Farkas, Attila*: Get out! Radical Right-wing Media in the Network of the Hungarian Media Sphere 99

LOOKING OUT

- *Csizmádia, Ervin*: Political and Party Development: A History-Based Survey 129

BOOK REVIEW

- *Pető, Zoltán*: The Policy of Sobriety. Gergely Egedy on the American Conservative Thinking (A józanság politikája. Egedy Gergely az amerikai konzervatív gondolkodásról) 155
- *Tóth, I. János*: From Collective Action to Social Participation. Zsolt Boda: Legitimacy, Trust, Cooperation (A kollektív cselekvésről a társadalmi részvételig. Boda Zsolt: Legitimitás, bizalom, együttműködés). 162

BOOK WATCH 167

ABSTRACTS 171

SZÁZAD V. É. G.

—• ÚJ FOLYAM 77. SZÁM 2015. 3. •—
—• TUDOMÁNPOLITIKA •—

Szelényi Iván: Jegyzetek az amerikai felsőoktatásról és a bolognai rendszerről

Fábrí György: A tudomány társadalmi percepciója Magyarországon

Pléh Csaba: A tudománypolitika és a menedzserek

Zemplén Gábor: Ha nem látjuk be egy komplex rendszerről, hogy az az, akkor nincsen

Botos Máté: A bölcsészettudományok jövője

Demeter Tamás: Morál, standardok és közösség: a filozófiai teljesítmény külső értékelésének védelmében

Balogh Brigitta: Erdélyi magyar felsőoktatáspolitikai erdélyi szemmel

SZERZŐINKHEZ

(A PUBLIKÁLÁS FELTÉTELEI)

1. A Politikatudományi Szemle referált folyóirat magyar nyelven beküldött kéziratokat – tanulmányokat és könyvrecenziókat – fogad el.

2. A kéziratok minimális terjedelme tanulmányok esetén 40 000, legfeljebb 50 000 karakter, kivételes esetekben a felső határ 60 000 karakter. Recenziók esetén a terjedelem 15-25 000 karakter lehet.

3. A kéziratokat Word formátumban kérjük a *posze@mtapti.hu* címre elküldeni. A kéziratnak tartalmaznia kell egy magyar és egy angol nyelvű szöveg-összefoglalót, a kulcsszavakat, valamint a szerző titulusát és pontos munkahelyi adatait. A szerző neve a tanulmány felett szerepeljen.

4. Szöveg közbeni kiemelésként dőlt betű alkalmazható; ritkítás, aláhúzás, vastag betű, csupa nagybetű csak egészen kivételes esetben fogadható el.

5. A közvetlen hivatkozásokat a szövegtörzs tartalmazza, ezek ne jegyzetekben szerepeljenek. Minden idézetet, hivatkozást igénylő állítást vagy kifejezést követően zárójelben tüntessék fel a szerző vezetéknevét, az idézett vagy hivatkozott mű publikálásának évszámát és – ha szükséges – az idézett oldalakat a következő formában: (Arendt, 1992: 25.) vagy (Arendt, 1992: 135–138.).

6. A jegyzetek a főszöveg kiegészítéseit tartalmazzák (tehát nem hivatkozásokat). A jegyzetek helyét a tanulmányon belül felső indexben lévő arab számmal jelölik (így: ¹), a jegyzeteket pedig kérjük a szöveg végén számozott formában elhelyezni. Indokolt esetben lábjegyzet alkalmazható, amelyet – ha csak kis számban fordul elő – a szövegben csillaggal (*) kell jelölni, s az oldal alján kell elhelyezni.

7. Kérjük, hogy a felhasznált irodalom jegyzéke csak a ténylegesen hivatkozott publikációkat tartalmazza. Az explicit módon hivatkozott forrásokon kívül az irodalomjegyzék legfeljebb még 10-15 forrásmegjelölést tartalmazhat.

8. Az irodalomjegyzéket a tanulmány végén közöljük, a következőképpen oldva fel a szöveg közti utalásokat:

a. Könyveknél:

Arendt, Hannah (1992): *A totalitarizmus gyökerei*. Budapest, Európa.

b. Tanulmánykötetben, gyűjteményes kötetben megjelent szövegek esetében:
Mickiewicz, Ellen (2000): *Institutional Incapacity, the Attentive Public, and Media Pluralism in Russia*. In: Richard Gunther and Anthony Mughan (eds): *Democracy and the Media*. Cambridge University Press.

c. Folyóiratban megjelent tanulmány esetében:

Selck, J. Torsten (2004): *On the Dimensionality of European Union Legislative*. *Journal of Theoretical Politics*, vol. 16., no. 2. April, 203–222.

9. A táblázatokat és az ábrákat megfelelően formázva, az eredetüket is feltüntetve a szövegbe építve kérjük.

10. A szerkesztőségbe beérkezett – formailag megfelelő – kéziratokat a szerkesztőség előzetes szűrése után két opponensnek küldjük ki. Az opponensek a szerzők nevének feltüntetése nélkül kapják meg a kéziratokat. A közlés feltétele a két opponens támogató véleménye. Az opponensek által javítandónak értékelt kéziratokat átdolgozásra visszajuttatjuk a szerzőkhöz. A két opponens egybehangzó elutasítása esetén a kéziratot nem publikáljuk.

11. A szerkesztőség a beérkezett kéziratokért honoráriumot nem fizet.

Köszönjük, hogy megfelelően előkészített kézirat beküldésével segítik munkánkat.

Folyóiratunk megvásárolható az alábbi könyvesboltokban, ára 750 forint,
előfizetőknek 650 forint.

Előfizethető a szerkesztőség postacímén (*Budapest, Pf. 694/115*),
valamint a *posze@mtapti.hu* e-mail címen.

Az előfizetés ára egy évre: 2600 forint.

L'HARMATTAN KÖNYVESBOLT, Bp., V., Kossuth Lajos u. 14–16.

PÁRBESZÉD KÖNYVESBOLT, Bp., VIII., Horánszky u. 20.

ELTE TÁTK HALLGATÓI BOLT, Bp., XI., Pázmány Péter sétány 1/a.

ELTE BTK Könyv- és Jegyzetbolt, Bp., V., Múzeum krt. 6–8.

GONDOLAT KÖNYVESHÁZ, Bp., V., Károlyi Mihály u. 16.

ÍRÓK BOLTJA, Bp., VI., Andrássy út 45.

NYITOTT MŰHELY, Bp., XII. kerület Ráth György u. 4.

MTA TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT, Bp., I., Országház u. 30.

ANTI-KFT., Pécs, Ferencesek utcája 1.